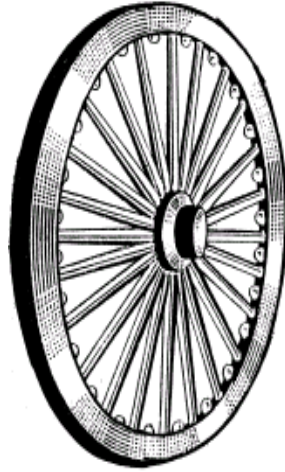

(१)

धम्मपद-अट्ठकथा

[भाग-३]

DHAMMAPADA-ATTHAKATHA
[PART-3]

WRITTEN

BY

MISS NANI MAINYA MANANDHAR

धर्म प्रीतिका केही शब्द

सुत्त-पिटक, विनय-पिटक, अभिधम्म-पिटकमा संग्रहित बुद्ध वचन नै बुद्ध धर्म हो । भगवान बुद्धले आफ्नो जीवनकालका पैतालिस वर्ष लोकहितको लागि धर्म प्रकाशित गर्नु भयो । विभिन्न स्थानहरूमा भिन्न-भिन्न व्यक्तिलाई धर्म बोधको अवस्थासम्म पुऱ्याउन दिनु भएका उपदेशहरू संग्रहित प्रामाणिक ग्रन्थहरू मध्ये सुत्त-पिटक अन्तर्गतको 'धम्मपद' ग्रन्थ पनि एक हो । धर्मका विभिन्न पदहरू संगालेर तयार गरिएको, धर्मको मार्गमा बहूदैं जान सक्ने 'धम्मपद' ग्रन्थको काव्यात्मक शैली कण्ठस्थ गर्नेहरूका लागि सरल छ । श्रुत परम्परालाई स्मरण गराउने यस ग्रन्थ भित्रका गम्भीर सन्देश आज पनि त्यतिकै महत्वपूर्ण छ ।

विभिन्न मुलुकका बुद्ध धर्मानुयायीहरू 'धम्मपद' बाट लाभान्वित भएका छन् । हाम्रो मुलुकका धर्मप्रेमी बन्धुहरूले पनि यसको सरल-सुबोधता ठम्याई विभिन्न भाषामा अनुवाद गरी धर्म प्रचारको कार्यमा योगदान दिई आएका छन् । यसै क्रममा सुश्री नानीमैयाँ मानन्धरको प्रयास पनि संलग्न हुन आएको छ । प्रथम खण्डको प्रकाशन पश्चात् द्वितीय खण्डको यस प्रयासले उहाँको पाइला यस क्षेत्रमा निरन्तर अधि बढिरहेको संकेत गर्दछ । ४२३ गाथाहरूको सिंगो 'धम्मपद' ग्रन्थलाई बुझाउन अतीतकालका अट्टकथाचार्यहरूले योगदान दिनु भएका थिए । आजको वर्तमान युग अनुकूल बनाउन सुश्री नानीमैयाँ मानन्धरको प्रयासले सान्दर्भिकता बुझाउँदछ । प्रस्तुत खण्डमा चित्त वर्ग र पुष्प वर्गका गाथाहरू र सोसँग सम्बन्धित घटना विवरण समेटी सुबोधता दिने प्रयास गरिएको छ ।

मन वा चित्तको प्रधानता बुझाउने बुद्ध धर्मले मनको पूर्वगामिपनालाई बुझ्न जोड दिने गर्दछ । भगवान बुद्धले भन्नु भएको छ— "चेतना'हं भिक्खवे कम्मं वदामि" अर्थात् "भिक्खुहरू ! चेतनालाई नै म कर्म भन्दछु ।" चित्त वर्ग

धर्म प्रीतिका केही शब्द

भित्रका घटनाहरूले यसलाई अझ बढी प्रष्टसँग बुझ्न सघाइएको छ । सुन्दर आम्रवनको आकर्षणमा लट्टिएर मानसिक एकाग्रताको अवस्थामा पुग्न नसक्ने **भिक्षु मेघिय**, भिक्षुहरूबाट **बत्तिस कोठ्यास भावना विधि** सिकेर ज्ञान प्राप्त गर्ने **मातिक माता र मातिक माता**को सहायताबाट **धर्म बोध**को अवस्थासम्म पुग्ने भिक्षुहरू, कल्पना लोकमा शयन गरी आफ्नो मामा भिक्षुलाई हम्किरहेको पंखाले हिकारुने **भिक्षु संघरक्षित**, स्वादिलो खानाको लोभले भिक्षु बन्ने **चित्तहत्थ** पछि, गृहस्थको अवस्थामा स्वास्नीले निद्रामा घुटेको आवाजबाट विरक्त भएर पुनः भिक्षु भई **मार्ग-फल लाभ** गरेको घटना, मैत्रीपूर्ण व्यवहारद्वारा प्रतिकूल परिस्थितिलाई अनुकूल बनाउने **५०० विपश्यी भिक्षुहरू**, आसक्तिपनाको दोष देख्ने **भिक्षु तिस्स**को घटनाले मनको विशालता र तत्क्षण प्रभाव दिने स्वभावलाई बुझाउँदछ ।

मन, मनको स्वभाव र यसबाट दिने प्रभावको सम्बन्धमा **चित्त वर्ग** भित्रका घटना विवरणहरूले हृदय मित्रसम्म विभाउँदछ । क्षणिक समयको कुशल चेतनाले दिने राम्रो परिणाम 'स्वादिलो खानाको लोभले भिक्षु भएपछि, गृहस्थ बन्ने **चित्तहत्थ** स्वास्नीको घुराईबाट विरक्तिएर पुनः भिक्षु भई धर्म लाभ गरेको' घटनाले बुझाउँदछ । यस्तै क्षणिक समयावधि मै मात्र पनि **अकुशल चेतना**लाई मनमा स्थान दिँदा कस्तो भयानक परिणाम भोग्नु पर्दो रहेछ भन्ने सन्देश **सोरेय्य**को लिंग परिवर्तनको घटनाले दिन्छ । कुनै पनि घटनालाई सानो-तुच्छ मानी उपेक्षा गर्नु मनको सम्बन्धमा उचित होइन । क्षणिक समय पनि हृदय परिवर्तनका लागि यथेष्ट छ भन्ने कुरा यस **वर्ग** भित्रका घटनाहरूले बुझाउँदछ । निसन्देह यो सत्य हो कि मनको परिवर्तनशील र पूर्वगामी स्वभाव ठम्याउने असमर्थताले गर्दा नै समयको सदुपयोग गर्नबाट मानिस वञ्चित भइरहेको हुन्छ । मनको परिवर्तनशील स्वभाव ठम्याउन सक्ने क्षमता भएमा प्राप्त अवसरलाई सदुपयोग गर्न मानिस चुक्ने छैन । यस **वर्ग** भित्रका घटनाहरूले यस्तै सन्देश दिइएको छ ।

(४)

धम्मसाह-अडिक्कथा भूमा शब्द

भगवान बुद्धले वाहच देखावतीमा अल्भिएर सार पहिल्याउने अवसर नचुक्न सन्देश दिनु भएको छ । जति पनि वाहच जगतका रूप पक्षहरू छन् ती सबै लक्ष्य प्राप्तिका लागि साधनको रूपमा उपयोग गर्नका लागि मात्र हुन् । वाहच जगतको रूप पक्षमा अल्भिएर त्यसैलाई साध्य ठानी टाँसिएर रहँदा कहिल्यै दुःखबाट मुक्त हुने छैन । पुष्प वर्ग भित्रका घटनाहरू यस्तै सन्देश बुझाउने खालका हुन् । पृथ्वी सम्बन्धी कुरा गरी व्यर्थमा समय खेर फाल्ने ५०० भिक्षुहरू, मरिचिको ध्यान गर्ने भिक्षु, प्रतिशोधको भावनाले परिणामको वेवास्ता गर्ने विड्डूभ, कोसिय सेठको कञ्जुसिपना, इर्ष्यालु पाठिक आजिवक, विसाखाले व्यक्त गरेको वाक्य भित्रको आशय नबुझ्ने मृगार श्रेष्ठी, दोष रहित भिक्षु गोधिकले गरेको जीवन उत्सर्गलाई बुझ्न नसक्ने मार र गरहदिन्नको घटनाले देखावति र सार छुट्याएर ग्रहण गर्नु पर्ने सन्देश दिन्छ ।

यस वर्ग भित्रको 'पति पूजिका' को घटना विवरणले तात्कालिन समाजमा पतिलाई कुन स्थान दिएएको छ सो बुझाउँदछ । पतिको दीर्घायु कामना गरी व्रत बस्ने परम्परा आज पनि हामी केही धर्म विशेषका अनुयायीहरू माझ प्रचलनमा रहेको देख्न सक्छौ । तात्कालिन समयमा मात्र होइन वर्तमान कालमै पनि पतिलाई परमेश्वरको रूपमा मानेर पूजा गर्नेहरू छन् । अतीतकालदेखि चल्दै आएको सो परम्परा आज पनि विद्यमान नै छ । यसले वाहच आकर्षणको अल्भ्याई अति बलियो छ भनी बुझाउँदछ । यस्तै आकर्षणले गर्दा छत्तपाणि उपासकले व्यक्त गरेको भावना विपरित 'धर्म देशक' को रूपमा जो कोहिलाई आजको हाम्रो समाजले ग्रहण गर्ने गरेको पाइन्छ । धर्मको मर्म बुझ्ने होऊन् वा नहोऊन् कुनै महत्व नदिइकन नै धर्म देशकको रूपमा आफूलाई प्रस्तुत गर्नु वा सो स्थान दिनु धर्मको अवमूल्यण गर्नु हो । छत्तपाणि उपासकले आफूलाई प्राप्त अवसर समेत स्वीकार नगरी धर्म उपदेशका लागि कुनै भिक्षुलाई निम्तो गर्ने आग्रह गरेको घटनाले 'धर्म-मार्गलाई

धर्म प्रीतिका केही शब्द

बुझ्ने उचित-अनुचित पनि बुझ्ने हुन्छ' भनी बुझाइएको देखिन्छ। आजको हाम्रो समाजमा **छत्तपाणि** जस्ता उपासक पाउनु सरल छैन।

तात्कालिन समयमा भएका घटना प्रसंगसँग सम्बन्धित विवरणहरू सोहि कालखण्डका लागि मात्र होइनन्। मानिसको चेतनामा देखापर्ने राम्रो-नराम्रो स्वभाव अतीतकालका मानिसहरूमा मात्र भएका होइनन् वर्तमान कालका मानिसहरूमा पनि हुने गर्दछन्। तसर्थ यस अन्तर्गतको घटनालाई विगतको र छ्यानमा चटक्क फाल्नु योग्य होइन बरु यसलाई मनको स्वभाव ठम्याउन सहायकको रूपमा लिंदा उपयोगी हुनेछ।

सुश्री नानीमैया मानन्धर बुद्ध धर्मलाई जनमानसमा फैलाउनका लागि प्रयत्नरत **हस्ती** हुनुहुन्छ। उहाँले बुद्ध धर्मले इंगित गरेको **परियत्ति, पटिपत्तिसँग** आफूलाई संलग्न गरी आउनु भएको छ। बुद्ध धर्मको सैद्धान्तिक प्रचारका लागि अनेकौं ग्रन्थ अनुवाद, लेखन गर्दै आउनु हुने उहाँ आफू स्वयं **ध्यान (भावना)** को साधक एवं **आचार्य** पनि हुनुहुन्छ। सिद्धान्त-व्यवहार-अनुभवको समिश्रणयुक्त कौशलले गर्दा नै यति राम्रोसँग यस ग्रन्थलाई प्रस्तुत गर्न सम्भव भएको हो भन्नुमा अतिशयोक्ति होला जस्तो लाग्दैन। उहाँले धर्म कार्यमा दिदै आउनु भएको योगदान निरन्तर रूपमा अगाडि बढ्दै जाऊन्। धर्म प्रीतिले सदैव उहाँको हृदय लबालब भरियुन्। यहि शुभेक्षा छ।

“भवतु सब्ब मंगलं !”

दुइ शब्द

धम्मपद पालि साहित्यको एउटा अमूल्य ग्रन्थ-रत्न हो । यो सुत्त पिटकको अन्तर्गत पर्ने खुट्टकनिकायको दोस्रो ग्रन्थ हो । भगवान बुद्धले बुद्धत्व प्राप्त गर्नु भएदेखि महापरिनिर्वाण नहुन्जेल ४५ वर्षसम्म तथागतले समय समयमा दिनु भएको धर्म-उपदेशको सार संक्षेप यसमा संग्रहित भएको छ । यसमा २६ वर्ग र ४२३ गाथाहरू छन् ।

धम्मपद यस्तो एक ग्रन्थ हो, जसको प्रत्येक गाथामा धर्मको सारतत्त्वले भरिएको छ । ती गाथाहरू शील, समाधि, प्रज्ञा र निर्वाणलाई बडो रसयुक्त ढंगले उपमा, उपमेय सहित वर्णन गरिएको छ । यी गाथाहरू पढ्दा अद्भूत किसिमको धर्म-संवेग उत्पन्न भई शान्ति र शितलताको अनुभूति हुन्छ । विशेष गरी मानव जीवनमा अनायास घट्ने हानी-नोक्सानी, वियोग-व्यथा, सोक-परिदेव आदिबाट संतापित घडीमा यी गाथाहरूले औषधि उपचारको कार्य गर्दछ ।

त्रिपिटक ग्रन्थलाई अत्यन्त विस्तारपूर्वक लेखिने भाष्य अर्थात् व्याख्यालाई अट्टकथा भनिन्छ । अट्टकथामा सम्बन्धित घटना- कहाँ, कहिले, कोसँग, के विषयमा घटेको थियो; तथागतले कसलाई सम्बोधन गर्नु भई के उद्देश्यले गाथा प्रकाशमा ल्याउनु भयो; वर्तमानको घटनासँग पूर्व-जन्मको घटना कसरी सम्बन्धित हुन गयो; यसबाट श्रोतावर्गलाई के कति मार्ग-फल एवम् लाभ प्राप्त भयो- यी सबै कुरा भाष्यकारले स्पष्ट वर्णन गरी दिएको हुन्छ ।

प्रारम्भमा अट्टकथा श्रीलंकामा सिंहल भाषामा लिपिबद्ध भएको थियो । ईस्वी सम्बत् ५०० शताब्दीमा भारतमा जन्मनु भएका आचार्य बुद्धघोषले सम्पूर्ण त्रिपिटक अध्ययन गरिसक्नु भएपछि उहाँ श्रीलंकामा जानु भयो ।

दुइ शब्द

उहाँले त्यहाँ भएका सबै **अट्टकथा** पालि भाषामा अनुवाद गर्नु भयो । यो काम पूरा गर्न उहाँलाई ३० वर्ष लागेको थियो । अनुवाद कार्य पूर्ण भइसकेपछि पालि अट्टकथा सहित आफ्नो गुरु **संघ महानायक रेवत महास्थविरज्यू**लाई भेट्न भारत फर्कनु भयो । त्यसबेलादेखि उहाँले अनुदित गर्नु भएको **पालि-अट्टकथा**को महत्त्व बढ्दै गई आज बौद्ध जगतमा यसले ठूलो स्थान पाएको छ ।

एकातिर यस “**धम्मपद-अट्टकथा**” मा पुण्य पारमी संग्रहित भएका मानिसहरू तथागतको दया र छत्रछाँया पाएर अथवा कुनै न कुनै कारणबाट भगवान बुद्धको सम्पर्कमा आउने गर्दछन् । अनि तथागतको उपदेश अनुरूप **चार आर्य-सत्य र अष्टाङ्ग-मार्ग** आ-आफ्नो अनुभूतिद्वारा जीवनमा उतारी **आर्य मार्ग-फल** र **निर्वाण**लाई साक्षात्कार गरी मानव जीवन सफल पारेका कतिपय सत्य घटनाहरू यसमा दर्शाइएका छन् । अर्कोतिर पुण्य पारमिता संग्रहित भएका तर तथागत समक्ष आउने संयोग नपरेका अथवा अशक्त भएका कतिपय नर-नारीहरूकहाँ स्वयम् तथागत उपस्थित हुनु भई अथवा **छवण्ण र श्मिको** आभाष फैलाउनु भई धर्म उपदेश दिनु भएको कारणबाट तिनीहरूले **मार्ग-फल** र **निर्वाण** प्राप्त गर्न सकेको थुप्रै तथ्यहरू हाम्रो सामु छन् ।

भगवान बुद्धको समयमा तथागतको नजिक अथवा टाढा रहेका भिक्षु-भिक्षुणी, श्रामणेर, परिव्राजक, देवता, मार, राजपरिवार, गृहस्थ, यक्ष-यक्षिणी आदि अमनुष्यहरूबाट विषम परिस्थिति र समस्याहरू सिर्जना भए । त्यसलाई तथागतले **मैत्री, करुणा र उपेक्षाभाव**बाट मनोवैज्ञानिक तवरले समाधान गर्नु भएको घटना प्रसंशनीय र अनुकरणीय छन् ।

भगवान बुद्धलाई जतिसुकै प्रसंशा गर्ने भक्तहरू देखी प्रभावित भई तथागतले कहिल्यै कसैलाई **वरदान** दिनु भएन । त्यस्तै भए-नभएका कुराको लाञ्छना लगाई निन्दा गर्ने असभ्य, वेइमानी, पापीहरूलाई कहिल्यै **श्राप** दिनु भएन । बरु तथागतले बडो करुणायुक्त चित्तले तिनीहरूको जीवनसँग सम्बन्धित्

(८)

धम्मपद-अट्ठकथा भाग - ३

पूर्व-जन्मका घटनाहरूको माध्यमबाट धर्म-उपदेश गर्नु भई तिनीहरूलाई सही मार्ग दर्शाउनु हुन्थ्यो ।

प्राणीको सानो भन्दा सानो कर्मदेखि लिएर ठूल-ठूला कर्म-विपाक भोग गर्नु पर्ने; अझ आर्य पुद्गलको स्थितिमा पुगी सकेर पनि भोग गर्नु पर्ने विपाकबाट मुक्त नहुने कुरा “धम्मपद-अट्ठकथा” ले हामीलाई सतर्क गराई जुनसुकै कर्म गर्दा समयमा नै बडो होश पुऱ्याउनु पर्ने सन्देश दिएको छ ।

प्रस्तुत पुस्तक “धम्मपद-अट्ठकथा” मा भगवान बुद्धको अमृत वचन पालि गाथाबाट शुरु गरी तथागतले यस गाथा कहाँ, कहिले, कसको सन्दर्भमा प्रकाश पार्नु भएको हो; त्यो कुरो स्पष्ट उल्लेख गरी दिएको छु ।

यसमा कुनै-कुनै कथा यथावत् नै छन् भने कुनै-कुनै घटनाक्रमलाई संक्षेपीकरण गर्नु परेको छ । यस पुस्तकमा घटनाक्रम अनुसारको शिर्षक र उप-शिर्षक राखी दिएको छु । कथाको अन्तमा गाथालाई फेरि एकचोटी दोहऱ्याई त्यसको अर्थ स्पष्ट पारी दिएको छु । साथै त्यस धर्म-उपदेशबाट ‘श्रोतावर्गले के, कति मार्ग-फल एवम् लाभ प्राप्त गरेका छन्’ भन्ने कुराको परिणाम पनि दर्शाई दिएको छु ।

यस पुस्तकमा ‘चित्तवग्गो’ को ११ वटा गाथा र ‘पुप्फवग्गो’ को १६ वटा गाथा समेत जम्मा २७ वटा गाथाहरूको सन्दर्भमा आएको बुद्धकालीन घटनाहरू र त्यससँग सम्बन्धित अतीतका कथाहरू समावेश भएका छन् ।

‘धम्मपद’ पुस्तक मैले सानै उमेरदेखि पढेको थिएँ । तर त्यसबेला गाथा र अर्थमा सीमित रह्यो । हुनत यसले पनि मेरो जीवनमा कहिले माता-पिताको वियोग-व्यथालाई मलम-पट्टिको कार्य गरी दिन्थ्यो भने कहिले कल्याण-मित्रको निर्देशन दिइरहन्थ्यो । अझ गम्भीर साधनाको अवधिमा त तथागतले साधना सम्बन्धी सारयुक्त वाणी उच्चारण गरिरहनु भएको जस्तै भान हुन्थ्यो ।

दुइ शब्द

संयोगको कुरा हो, गत छ-सात वर्षदेखि प्रत्येक शुक्रबार विहान प्रसारित हुने रेडियो नेपालको धार्मिक कार्यक्रममा बुद्ध-धर्म सम्बन्धी प्रवचन प्रसारण गर्ने कार्य गर्दै आइरहेको थिएँ । त्यसै सिलसिलामा “धम्मपद-अट्टकथा” पढ्ने लेख्ने कार्यतिर लाग्दा यसको महत्ता र विशेषता भन्नु छर्लङ्ग हुँदै आयो । रेडियो नेपालको धार्मिक कार्यक्रममा प्रसारित गर्ने लक्ष्य लिई लेखेकोले लेख लेख्दा समय र परिस्थितिको परिधि भित्र रहेर लेख्नु पर्ने भएकोले यस पुस्तकमा कतै कुनै लेख छोट्याउनु पर्ने, कुनै बढाउनु पर्ने बाध्यता भएको महसुस हुन्छ ।

मूल “धम्मपद-अट्टकथा” भै प्रस्तुत पुस्तकको रूप त्यति विस्तृत नहोला । तैपनि यस पुस्तक साह्रै संक्षिप्त पनि छैन । मध्यम कायको रूपमा आजको समय सुहाउँदो भाषा र शैलीमा उतार्ने धृष्टता लिएकी छु ।

श्रद्धेय संघनायक भिक्षु अनिरुद्ध महास्थविरज्यूले अनुवाद गर्नु भएको “धम्मपद-अट्टकथा”, विपश्यना विशोधन विन्यास, इगतपुरीबाट प्रकाशित “धम्मपद-अट्टकथा” DAW MYA TIN, M.A. द्वारा अनुदित "THE DHAMMAPADA VERSES AND STORIES" को आधारमा प्रस्तुत पुस्तक “धम्मपद-अट्टकथा” लेखेकी छु । अतः उहाँहरू प्रति हार्दिक कृतज्ञता एवम् आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु । विशेष गरी श्रद्धेय संघनायक भिक्षु अनिरुद्ध महास्थविरज्यूको शिघ्र स्वास्थ्य लाभको मंगल कामना गर्दै उहाँ प्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु ।

श्रद्धेय त्रिपिटकाचार्य भिक्षु कुमार काश्यपज्यूलाई प्रस्तुत पुस्तकको निमित्त भूमिका अथवा केही शब्दले लेखी दिनु हुन सविनय अनुरोध गरेकी थिएँ । उहाँले आफ्नो अत्यन्त व्यस्त अमूल्य समय दिनु भई ‘धर्म प्रीतिका केही शब्द’ लेखी दिनु भई यस पुस्तकको महत्ता र विशेषता स्पष्ट पारी दिनु भएकोमा म उहाँलाई हृदयदेखि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

(१०)

धम्मपद-अट्टकथा भाग - ३

भगवान बुद्धले ४५ वर्ष सम्म गाम, निगम, जनपदमा चारिका गर्नु हुँदै धर्म-उपदेश गर्नु भएको सारयुक्त वाणी एवम् व्याख्या यस“धम्मपद-अट्टकथा” मा निहित भएको छ। यस्तो अमूल्य ग्रन्थ धम्मपद-अट्टकथा [भाग-१] गत वर्ष २०५८ आषाढ महिनामा श्री प्रल्हाद कृष्ण मानन्धरज्यूले प्रकाशन गर्नु भएको थियो। अहिले “धम्मपद-अट्टकथा” [भाग-२]” श्रीमती केशरी लक्ष्मी कंसाकारज्यू तथा मेरो आदरनीय दाजु श्री पदम नारायण मानन्धरज्यूको संयुक्त प्रयासबाट यस ग्रन्थ प्रकाशित भई पाठक वर्ग समक्ष राख्न पाएकोमा मलाई ठूलो हर्ष लागेको छ। यसर्थ म उहाँहरूलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु। साथै ‘यस्तो धार्मिक कार्यमा भन्-भन् अघि बढ्न सकुन्’ भन्ने शुभेच्छा व्यक्त गर्दछु।

“चीरं तिष्ठतु सद्धमो !”

९४५/३२ लेखनाथ सडक
(कुमारी गल्ली, नयाँ बजार)
काठमाडौं, नेपाल।
२०५९ माघ ६ गते, दुतिया।
फोन : ३५८९९३

विषय-सूची

विषय

पृष्ठ :

धर्म-प्रीतिका केही शब्द

दुइ शब्द

३. चित्तवज्जो

३.१. चित्त चञ्चल छ

३.२. चित्तलाई दमन गर्नु सुखदायक हुन्छ

३.३. एक उत्कण्ठित भिक्षुको कथा

३.४. चित्तको संयम

३.५. चित्तहत्थ स्थविरको कथा

३.६. पाँचशय विपश्यी भिक्षुहरू

३.७. तिस्स स्थविरको कथा

३.८. नन्द गोपालक

३.९. सोरेय्य स्थविरको कथा

४. पुष्पवज्जो

४.१. पाँचशय भिक्षुहरूको कथा

४.२. शरीरको असारता

४.३. विड्डभको कथा

४.३. (क) मृत्युले समाती लैजान्छ

४.४. पति-पूजिकाको कथा

४.५. कजूस कोसिय सेठको कथा

४.५. भ्रमर समान भिक्षाटन गर

५५

विषय

पृष्ठ :

४.६. पाठिक आजीवकको कथा

४.७. छत्तपाणी उपासकको कथा

४.८. विशाखाको कथा

४.८. (क) विशाखाको विवाह

७२

४.८. (ख) मृगार-माता

७७

४.८. (ग) महालता-पसाधन परित्याग

४.८. (घ) पूर्वाराम विहार निर्माण

४.८. (ङ) पूर्वाराम विहार महोत्सव

४.९. शीलको सुगन्ध उत्तम हुन्छ

४.१०. महाकाश्यप स्थविरलाई देवराज इन्द्रको दान

४.११. गोधिक स्थविरको परिनिर्वाणको कथा

४.१२. गरहदिन्तको कथा

शब्दार्थ

सहायक ग्रन्थहरू

प्रकाशक :

श्रीमती केशरी लक्ष्मी कंसाकार, (जमल)

श्री पदम नारायण मानन्धर, (क्षेत्रपाटी)

[सर्वाधिकार लेखिकामा सुरक्षित]

प्रथम संस्करण - १००० प्रति

बुद्ध सम्बत् - २५४६

विक्रम सम्बत् - २०५९

नेपाल सम्बत् - १९२२

ईस्वी सम्बत् - २००३

मूल्य : रु. /-

कम्प्यूटर :

स्कीम्स् पब्लिकेशन

गाबहाल, पाटन ।

फोन नं. ५५४४२३८ ।

समर्पण

दान दिनमा सदा तत्पर,
 शील पालन गर्नमा दृढ संकल्पी,
 विपश्यना ध्यान गर्नमा सतत् जागरूक,

प्रातः स्मरणीय
 महान उपकारी
 सद्गुण-प्रेमी ममतामयी

पूजनीय माताश्री कृष्णामाया मानन्धरज्यूको
 पूण्य स्मृतिमा
 सश्रद्धा
 समर्पित् !

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

धम्मपदं

५. बालवज्जो

५.१. (कुनै एक व्यक्तिको कथा)

(क) गरीब मानिस र कुमुद कमलको फूल

५. (६०) “दीघा जागरतो रत्ति -दीघं सन्तस्सं योजनं ।

दीघो बालानं संसारो - सद्धम्मं अविजानतं ॥”

एक समय भगवान बुद्ध श्रावस्तीको जेतवनराममा विहार गरिर हनु भएको थियो । त्यस बेला तथागतले यो गाथा कोसल राजा पसेनदि र एक जना दरिद्र पुरुषको कारणमा आज्ञा गर्नु भएको हो ।

एक दिन कोसल राजा पसेनदि सजधज युक्त सजाइएको पुण्डरीक नामक सेतो हात्तिमा चढे । एउटा उत्सवको दिनमा नगर परिक्रमा गरिरहेको थियो । राजाको दर्शन गर्न जनताहरूको ताँती लागेको थियो । राजा पसेनदिले पहिले-पहिलेको जन्ममा धेरै दान गरी, शील पालन गरी कल्याणकारी कार्य गरेर आएको पुण्यको फलले उनलाई यस्तो अवस्था प्राप्त भएको हो ।

त्यसबेला एक जना गरीब मानिसको पत्नीले घरको सात तल्ला माथिको भ्यालबाट राजालाई हेरिरहेकी थिइन् । राजाले पनि तिनलाई देख्यो । तिनी साच्चैँ राम्री थिइन् । तिनलाई देख्ने बित्तिकै राजा तिनी प्रति आशक्त भयो । नगर परिक्रमा गरिसकेपछि अन्तपुरमा गई राजाले एक जना विश्वासिलो सेवकलाई यो कुराको अवगत गरायो । साथै यसो पनि भन्यो- “जाऊ तिम्री गएर त्यस स्त्रीको लोग्ने छ कि छैन, तुरन्तै पत्ता लगाएर आउनु ।”

राजाको सेवक त्यहाँ गएर बुझेर हेर्दा ती स्त्री विवाहित भइसकेको कुरा थहा पाई राजालाई त्यही कुरा विन्ति चढायो । राजाले लोग्ने चाहिंलाई बोलाउन पठायो । लोग्ने चाहिं राज-आज्ञा उलंघन गर्न नसकी राजा कहाँ हाजिर भयो ।

राजाले त्यस गरीब मानिसलाई कुनै एक दोष लगाई त्यसलाई मारेर उसको स्वास्नी ल्याउने नियत गरी उसलाई राजाको सेवा गर्ने आज्ञा दियो । त्यस मानिसले मरण भयले डराउँदै साह्रै होश पुऱ्याई सेवा गरिरह्यो । काम तृष्णाले डाह भएको राजाले यसको कुनै दोष नदेखी अर्कै उपायद्वारा मार्ने विचार गरी यस्तो हुकुम भयो- “जाऊ, यहाँबाट शय योजन टाढा रहेको नदीको किनारमा गई ‘कुमुद कमलको फूल र अरुण वर्णको रातो माटो’ लिई आज साँभ हुनु भन्दा पहिले दरवारमा आइपुग्नु । ती वस्तु मैले नुहाउनु भन्दा पहिल्यै यहाँ ल्याइ पुऱ्याएन भने तिमिले राजदण्ड दिनेछु ।”

“कुमुद कमलको फूल र अरुण वर्णको रातो माटो नाग-लोकमा मात्र पाइन्छ । त्यस्तो चीज मैले कसरी ल्याउने होला” भनी विचारा गरीब मानिसले चिन्तना गर्न थाल्यो । मरण भयले भयभीत भई घरमा गई आफ्नी स्वास्नीलाई भन्यो- “प्रिय ! भात पाक्यो ?”

तिनले भनिन्- “स्वामी ! अलिकति पाकेको छैन ।”

भात पाकुञ्जेल पर्खने साहस उसले गर्न सकेन । आधा पाकेको भात पोका पारी लिएर ऊ सरासर हिड्यो । एक योजन जति बाटो हिडिसकेपछि भात त्यत्तिकै पाक्यो । उसलाई भोक पनि लाग्यो । भात खान ऊ एउटा नदीको किनारमा बस्यो । अलिकति भात निकालेर अलग्ग राख्यो । बाँकी भात उसले खान थाल्यो । त्यसबेला एक जना मानिस त्यहाँ आइपुग्यो । उसले त्यस मानिसलाई अलग्ग राखी छोडेको भात खान आग्रह गर्‍यो । उसको आग्रहलाई स्वीकारी उसले भात खायो ।

(क) गरीब मानिस र कुमुद कमलको कथा
 “वारिजो‘व थले खित्तो - ओकमोकत उठभतो
 परिफन्दतिदं चित्तं - मारधेय्यं पहातवे ॥”

अनि त्यस गरीब मानिसले आफूले खाएर बाँकी रहेको भात नदीको पानीमा खन्याई, हातमुख धोई ठूल-ठूला स्वरले यसरी कराउन थाल्यो- “यस नदीको प्रदेशमा रहने हे नाग, गरुड आदि देवताहरू हो ! ‘कुमुद कमलको फूल र अरुण वर्णको रातो माटो’ ल्याउनु भनी हुकुम भयो । मैले एक जना बाटो हिड्ने मानिसलाई भात खाएँ । मैले खाएर रहेको भात माछालाई खाएँ । यसको पुण्य मलाई अवश्य हुन्छ । त्यो पुण्य म तपाईंहरूलाई दान दिन्छु । कृपया मलाई दिनुहोस् ।” तीन पटक सम्म यसरी कराउँदा त्यहाँ नजिक वास गर्ने नागराजले सुनेछ । नागराजा एक जना वृद्धको भेष लिई उसकहाँ आई सबै कुरा बुझी सकेपछि यसले दान दिएको पुण्य स्वीकार गरेर नागलोकमा गई ‘कुमुद कमलको फूल र अरुण वर्णको रातो माटो’ ल्याई उसको हातमा दियो ।

यता राजाले विचार गर्‍यो- “मानिसले अनेक तन्त्र-मन्त्र जानेको हुन्छ । त्यस गरीब मानिसले कुनै उपायद्वारा मैले अह्राएको काम पूरा गर्‍यो भने मेरो मनको इच्छा पूरा हुँदैन ।” यति विचार गरी दरवारको ढोका समय भन्दा पहिल्यै बन्द गर्न लगाई ढोको साँचो आफैले लिई राख्यो ।

त्यो गरीब मानिस बेला छँदै राजाले नुहाउनु भन्दा पहिल्यै दरवारको ढोकामा आइ पुग्यो । द्वारपाललाई ढोका खोल्न आग्रह गर्‍यो । ढोका खोल्ने सम्भव नभएको कुरा थाहा पाएपछि ‘अब मेरो ज्यान बचदैन, के गर्नु पर्ला’ भनी उसले सोचन थाल्यो । ऊ सरासर उत्तर ढोकामा गयो । उसले ढोका निर रातो माटोको डल्लो खारी त्यस माथि कुमुद कमलको फूलले सजाएर ठूल-ठूलो स्वरले कराउन थाल्यो- “भो नगरवासीहरू हो ! मैले राजाको आज्ञा पालन गरी समयमा नै ‘हुकुम बमोजिमको काम पूरा गरेको छु । त्यसको प्रमाण यहाँ छ, हेर्नुहोस् !” यसरी तीन पटकसम्म कराइ सकेपछि ऊ त्यहाँबाट फर्क्यो ।

(१८)

धम्मपद-अट्ठकथा भाग - ३

उसले सोच्यो- “अब म कहाँ जाउँ ? भिक्षुहरूको हृदय स्वभावले नै नरम हुन्छ । भिक्षुहरू कहाँ विहारमा गएर बसे मेरो प्राण बच्छ कि ? मेरो लागि अन्त शरण जाने ठाउँ छैन ।”

यसरी विचार गरी ऊ सरासर विहारमा गयो । विहारको एक कुनामा गएर ऊ पल्टिरह्यो ।

सर्व शतक महायज्ञ

५.१. (ख) सर्व शतक महायज्ञ

यता कोसल राजा पसेनदिलाई त्यस रातमा पटक्कै निद्रा परेन । रात भरी त्यही गरीबको स्वास्नलाई मात्र सम्भेर काम रागले डाह भइरह्यो । रात भरी यसरी काम वासनाले छट्पटाउँदै राजाले चिन्तन गर्‍यो— “भोलि बिहान सूर्य उदाउने बित्तिकै त्यस गरीब मानिसलाई खोज्न पठाई मार्न लगाउँछु र उसको स्वास्नीलाई दरवारमा ल्याउँछु ।”

त्यस रातमा साठी योजन विशाल भएको लोहकुम्भ नरकमा कर्म भोग गरिरहेको चार जना महाजन पुत्रहरू तेलको खासीमा तैरिदै र माथितिर आइरहेको थिए । तेल माथि आइपुग्दा तिनीहरूले आ-आफ्नो टाउको उठाएर आ-आफ्ना दुःखका एक एक वटा गाथा भन्न चाहेका थिए । तर त्यस-त्यस गाथाको पहिलो एक-एक अक्षर मात्रै के भन्न पायो फेरि तिनीहरू त्यही खासी भित्र कै तेलमा डुबेर तल पुगे । राजालाई रातभरी निद्रा नलागेको हुनाले ती नारकीय प्राणीहरूको डर लाग्दो आवाज राजाले सुनेको थियो । यस भयंकर आवाजको राजा त्रसित भई चिन्तनामा डुब्यो— “आज मेरो मृत्यु हुने हो कि ? अथवा महारानीहरूलाई कुनै आपत्ति आउने हो कि अथवा मेरो राज्य नै विनाश हुने हो ?”

यस भय र चिन्तनले गर्दा राजा पटक्कै निदाउन सकेन ।

भोलिपल्ट सूर्य उदाउने बित्तिकै राजाले ज्योतिष राज पुरोहितहरूलाई बोलाउन पठायो । राजाले तिनीहरूलाई रातमा घटेका घटनाहरू अवगत गराउँदै मध्यरातममा पालो-पालो गरी विशब्दले चिच्याएका चार वटा अक्षरहरू— ‘दु’, ‘स’, ‘न’, ‘सो’ को अभिप्राय बताई दिन अनुरोध गर्‍यो । साथै यस दुस्वप्न अनर्थकारी शब्दबाट ‘राजालाई वा महारानीहरूलाई अथवा राज्यलाई कुनै खतरा वा भय, अन्तराय हुन्छ कि’ भनी प्रश्न गरियो ।

राजाको कुरा सुनेर ब्राह्मण- पुरोहितहरूलाई साह्रै फसाद पऱ्यो । उनीहरूलाई यस अनर्थकारी शब्दको विषयमा केही पनि थाहा भएन । ‘थाहा छैन’ भन्नु भन्ने लाभ-सत्कार हानी हुने भयो । पछि ती शब्दका अर्थ थाहा नभए पनि थाहा भएको जस्तो गरी ‘अनर्थ भयो महाराज’ भनी चिच्याउन थाल्यो । तिनीहरू कराएकोलि राजा अत्यन्त भयभीत भई “यसबाट कसरी बच्न सकिन्छ ? जीवन कसरी सुरक्षित हुन्छ ? यसको उपाय पत्ता लगाउनु” भनी हुकुम भयो ।

ब्राह्मण पुरोहितहरूले बिनित्त गरे- “महाराज हामीले तीन वेद पढेका छौं । वेद शास्त्र शास्त्र अनुसार यस भयबाट बच्न ‘सर्व शतक’ भन्ने महायज्ञ गर्नु पर्दछ । यसको लागि दुइ खुट्टे, चार खुट्टे, उड्ने प्राणीहरू शय-शयको संख्यामा जम्मा गर्नु पर्दछ । साथै शयजना महिला र शय जना पुरुष पनि महायज्ञको लागि तयार गर्नु पर्दछ ।”

यस यज्ञ-होमबाट मेरो प्राण बच्छ भने यी प्राणीहरू मरे मरोस्’ भनी विचार गरी राजाले ब्राह्मण-पुरोहितले भने जति प्राणीहरू र अन्य सार्दाम जोड्न हुकुम भयो ।

राजाको आज्ञानुसार दरवारको प्रांगनमा हजारौं हजार प्राणीहरू सहित मानिसहरू पनि जम्मा गरियो । त्यहाँ जम्मा गरिएका प्राणीहरूको आवाजले दरवार थर्कियो । विशेष गरी महायज्ञमा बलि दिनको लागि ल्याइएका मानिसहरूको मरण भयले रोएको आवाज र तिनीहरूका परिवार एवम् आफन्तहरूका वियोग व्यथाको विलापले मानो पृथ्वी नै थर्किएको जस्तो भयो ।

दरवारको प्रांगनमा यस्तो भयावह दृश्य देखी मल्लिका महारानी चूप लागेर बस्न सकिनन् । तिनले राजा कहाँ गई बिनित्त चढाइन्- “महाराज ! यत्तिका प्राणीहरू यहाँ जम्मा गराइएको ? यस्तो हाहाकार किन मचिरहेको ? यसको कारण के हो ?”

(ख) शर्व सतक महायज्ञ

राजाले निन्द्रा नलागेको रातको कुरा सविस्तर सुनाइसकेपछि त्यसै बेलाको मध्य रातमा 'दु', 'स', 'न', 'सो' भन्ने चार वटा अक्षरहरू पालो-पालो गरी उच्चर स्वरले चिच्याएको आवाज सुनेको कुरा अवगत गरायो । ब्राह्मण-पुरोहितहरूको सल्लाह अनुसार ती शब्द अनर्थकारी र राजाको जीवनमा भय-अन्तराय आइपर्ने भएकोले 'शर्व सतक यज्ञहोम' गर्न सबै प्रकारका प्राणीहरू जम्मा गर्न लगाइएको कुरा सुनायो ।

राजाको यस्तो कुरा सुनी मल्लिका महारानीले विन्ति गरिन्- "महाराज ! हजूर अनेक सूप व्यञ्जन सहित एक द्रोणको भोजन गर्ने भएपनि प्रज्ञा-ज्ञानका साह्रै कमजोर रहेछ । 'अर्काको प्राण लिई आफ्नो जीवन लाभ गर्छु' भन्ने यो कहाँसम्मको मुख्याइ हो । मूर्ख पुरोहितहरूको कुरा सुनेर महाराजले यत्तिका प्राणीहरूको हिंसा गर्न लाग्नु भएको ? अहिले हाम्र श्रावस्ती नगरमा अतीत, अनागत र वर्तमानका ज्ञाता लोक जनमा अग्र, पुद्गल भगवान बुद्ध विराजमान हुनुहुन्छ । तथागत कहाँ गई हजूरको शङ्का तथागत समक्ष राखिबक्सियोस् ।"

त्यसपछि दुवै राजा-रानी भगवान बुद्ध कहाँ गई तथागतलाई सादर वन्दना गरी एक छेउमा बसे । भगवान बुद्धले प्रश्न गर्नु भयो- "महाराज ! यस्तो गर्मीको दिनमा आज कहाँबाट यहाँ आइपुग्नु भयो ?"

मातिक माताले जिज्ञासा राखिन्- "भन्ते ! यसरी ध्यान गर्ने काम तपाईंहरूले मात्रै गर्नु हुने हो कि हामीले पनि गर्नु हुन्छ ?"

राजाले तथागतलाई केही उत्तर दिन सकेन । अनि मल्लिका महारानीले सबै विवरण सहित तथागतलाई विन्ति चढाइन् ।

तथागतले राजालाई सोध्नु भयो- "महाराज ! के मल्लिकाले भनेकी कुरा साँचो हो ?"

राजाले हात जोडेर भन्नुभयो- "साँचो हो, भन्ते भगवन् !"

तथागतले भन्नु भयो- “महाराज ! तपाईंले कस्तो शब्द सुन्नु भयो ?”

‘दु’, ‘स’, ‘न’, ‘सो’ शब्द सुनेको कुरा राजाले सम्पूर्ण घटनाको विवरण सहित तथागतलाई बिनित्ति चढायो ।

राजाको कुरा सुनी सकेपछि भगवान बुद्धले भन्नु भयो- “महाराज ! यसमा डराउनु पर्ने कुनै कारण छैन । यसबाट राजालाई कुनै प्रकारको भय-अन्तराय हुँदैन र राज्यलाई पनि कुनै हानी-नोक्सानी हुने छैन । पहिले-पहिले पाप कर्म गरेका प्राणीहरूले आ-आफ्ना दुःख प्रकट गर्न निकालिएका यी नारकीय शब्दहरू हुन् ।”

राजाले बिनित्ति गयो- “भन्ते भगवन् ! तिनीहरूले कस्तो कर्म गरेकोले नरक भोग गर्नु परेको हो ? कृपया तिनीहरूको कर्मको विषयमा बताई दिनु भए हामी कर्ताथ हुने थियौं ।”

५.१. (ग) मुखको लागि संसार लामो हुन्छ

भगवान बुद्धले कोसल राजा पसेनदि र मल्लिका महारानीलाई कर्म विपाकको विषयमा अतीतमा घटेका घटना यसरी वर्णन गर्नु भयो—

“अतीत समयमा काश्यप तथागत लोकमा उत्पन्न भएको थियो। त्यसबेला मानिसको आयु लामो थियो। एक समय काश्यप तथागत बीस हजार अरहन्त भिक्षुहरूका साथमा चारिका गर्नु हुँदै वाराणसी नगरमा आइपुगनु भयो। त्यहाँका धेरै जनताहरू मिली तथागत सहित भिक्षुसंघलाई आगन्तुक दान दिए।

त्यस बखत वाराणसी नगरमा चालिस-चालिस कोटि धन भएका चार जना महाजन पुत्रहरू थिए। तिनीहरू आपसमा मिल्ने साथीहरू थिए। एक दिन तिनीहरूले आपसमा सल्लाह गर्न थाले— “साथीहरू हो, हामीसँग अपार धन सम्पत्ति छ। के गरेर यत्तिका धन-सम्पत्ति खर्च गरेर सिध्याउने हो ?”

उसले त्रि-शरणमा गई पञ्चशील पालन गरी स्थविरसँग फेरि सोध्यो— “यो भन्दा माथिल्लो अरू गर्नु पर्ने केही छ कि ?” ‘अहिले यहाँ तथागत सम्यक् सम्बुद्ध विशाल भिक्षु संघको साथमा चारिका गरिरहनु भएको छ। तथागतलाई दान दिऊँ, शील पालन गरी पुण्य कमाऊँ।’ भनी तिनीहरू मध्ये कसैले पनि भनेन। त्यसो भन्नुको सट्टा बरु तिनीहरू मध्ये एकजनाले सबभन्दा पहिले यसो भन्यो— “साथीहरू अब हामीले असल-असल खाले जाँड-रक्सी पिएर मिठो माछा-मासु खाई धन खर्च गर्ने त्यसो गरी धन सिध्याउन पाए हाम्रो जीवन मज्जाले बित्छ।”

अर्कोले भन्यो— “दुइ चार वर्ष पुरानो सुगन्धित चामलको भातसँग अनेक प्रकारको स्वादिलो तरकारीसँग भोजन गरी धन खर्च गर्नु राम्रो हुन्छ।”

तेस्रो चाहिले भन्यो— “अनेक प्रकारका सुस्वादिष्ट रोटी, मिठाईहरू धन सिध्याउनु पाए राम्रो हुन्थ्यो।”

चौथो चाहिले यसरी सल्लाह दियो— “साथीहरू ! खालि खाएर, पिएर

मात्रै हाम्रो यत्तिका धन कहाँ सकिन्छ, र ? हामीसँग प्रशस्त पैसा छ । त्यसबाट राम्री-राम्री चेली-बेटीहरू किन्ने । तिनीहरूसँग मोज-मज्जा गर्ने ।”

उसको कुरामा सबै साथीहरू सहमत भए । त्यसवेला देखि तिनीहरू धेरै वर्ष सम्म पर-स्त्री गमन गरी जस्तो मन लाग्यो त्यस्तै गरी जीवन बिताउन थाले । मृत्युपछि त्यसैको कर्म-विपाकबाट तिनीहरू चारै जना **अवीचि महानरक**मा पुगे । एक बुद्धान्तरसम्म तिनीहरूले नरकमा ठूलो दुःख कष्ट भोग गरे । त्यहाँबाट च्यूत भई तिनीहरू अर्को **लोह कुम्भी 'नरक'** मा पुगे । त्यहाँ पनि धेरै समयसम्म दुःख-कष्ट भोग गरी त्यस **लोह कुम्भी नरक**बाट तैरन्दै माथि आइपुग्दा आ-आफ्ना दुःख प्रकट गर्न एक-एक वटा गाथा भन्न लाग्दा गाथाको एक-एक अक्षर मात्र के भन्न भ्याएको थियो फेरि पल्टिएर त्यसै नरकमा तल पुग्न गयो ।

यति कुरा भन्नु भई तथागतले राजासँग प्रश्न गर्नु भयो— “महाराज ! तपाईंले पहिला अक्षर के सुन्नु भएको थियो ?”

राजाले बित्ति गयो— “भन्ते भगवन् ! मैले ‘दु’ भन्ने शब्द सुनेको थिएँ ।”

तिनीहरू मध्ये एक जनाले ‘दु’ भनी एक अक्षर मात्रै उच्चारण गरी पूर्ण गर्न नसकेको **गाथालाई** तथागतले यसरी पूर्ण गरी गाथा भन्नु भयो—

“**दुज्जीवितं अजीविम्ह, ये सन्ते न ददम्हसे ।**

विज्जमानेसु भोगेसु, दीपं ना कम्म अत्तनो'ति ॥”

अर्थ— हामीसँग भएको अपार सम्पत्ति कसैलाई दान नदिइकन मिथ्या जीविका गरी आयौं । आफूसँग भएको भोग सम्पत्तिले आफूलाई रक्षा गर्ने एउटा द्वीप पनि बनाउन सकेनौं ।

त्यसपछि तथागतले राजासँग दोस्रो, तेस्रो र चौथो अक्षर के के हुन् भनी सोध्नु भयो ।

‘स’, ‘न’, ‘सो’ भन्ने शब्द हुन् भन्ते भगवन् ! भनी राजाले बित्ति गरेपछि तथागतले एक-एक अक्षरको एक, एक गाथा आज्ञा गर्नु भयो—

(ग) मुखको लागि संसार लामो हुन्छ

यथा 'स' शब्दको गाथा—

“सङ्घिवस्स सहस्सानि, परिपुण्णानि सब्बसो ।
निरये पच्च मानानं, कदा अन्तो भविस्सति ॥”

अर्थ— नरकमा अनेक प्रकारले दुःख-कष्ट भोग गरेर बसेको साठी हजार वर्ष भई सक्यो । यी दुःख कष्ट कहिले अन्त हुने हो ?

'न' शब्दको गाथा—

“नत्थि अन्तो कुतो अन्तो, न अन्तो पटिदिस्सति ।
तदा हि पकतं पापं, मम तुच्छञ्च मारिसा ॥”

अर्थ— हे साथीहरू ! ऊ बेला तिमीहरूले र मैले गरेर आएको पापले गर्दा यी दुःखको अन्त भएन । यो कहिले अन्त हुन्छ, यसको अन्त हुने आभाष सम्म पनि देखिएन ।

'सो' शब्दको गाथा—

“सो हि नून इतो गन्त्वा, योनिं लद्धान मानुसिं ।
वदञ्छू सील सम्पन्नो, काहामि कुसलं बहुति ॥”

अर्थ— त्यसैले हे साथीहरू ! यहाँबाट च्यूत भई सकेपछि मनुष्य भई जन्म लिई राम्रो वचनले बोल्नु, शीलले सम्पन्न भई धेरै कुशल कर्म गर्न जाऊँ ।

यसरी भगवान बुद्धको श्रीमुखबाट 'दु', 'स', 'न', 'सो' शब्दको पूर्ण गाथा सहित धर्म देशना सुनेर कोसल राजा पसेनदिलाई ठूलो धर्म-संवेग उत्पन्न भयो । राजाले विचार गर्‍यो— “परस्त्री गमन गर्नु भनेको अत्यन्त ठूलो पाप रहेछ । परस्त्री गमन गरेको पापले यिनीहरूले एक बुद्धान्तसम्म नरक भोग गरी त्यहाँबाट च्यूत भई फेरि 'लोह कुम्भी नरक' मा साठी हजार वर्षसम्म दुःख-कष्ट भोग गर्नु पर्‍यो । तैपनि तिनीहरूले त्यहाँबाट मुक्त हुने आभाषसम्म पनि पाउन सकेन । मलाई पनि अर्काको स्वास्थ्यी राख्ने काम-तृष्णाले रात भरी निन्द्रा परेन । आजदेखि अर्काको स्वास्थ्यी बिगाने काम कहिल्यै गर्दिन ।”

राजाले यसरी निश्चय गरिसकेपछि तथागतलाई बिनित्त गर्‍यो- “भन्ते भगवन् ! मलाई आजको रात लामो भएको मतलव मैले थाहा पाएँ ।”

त्यसबेला राज-दण्ड भोगेको त्यस गरीब मानिस पनि त्यहीँ एक कुनामा बसिरहेको थियो । उसले भगवान बुद्ध र राजाको बीचमा भइरहेको वार्तालाप सबै सुनिरहेको थियो । यी कुराले उसलाई ठूलो आधार प्राप्त भयो ।

उसले तथागतलाई बिनित्त गर्‍यो- “भगवन् शास्ता ! राजाले आजको रात लामो भएको थाहा पाए जस्तै मलाई पनि हिजो एक योजन बाटो पनि साढे लामो भएको चाल पाएँ ।”

तथागतले दुबैको कारणलाई एकै ठाउँमा राख्नु भई एक जनालाई रात लामो भए भैं, अर्कोलाई एक योजन लामो भए भैं बाल-मूर्खहरूलाई यो संसार अति लामो हुन्छ ।

यस सन्दर्भमा धर्मदेशना गर्नु हुँदै तथागतले यो गाथा प्रकाशमा ल्याउनु भयो-

“दीघा जागरतो रत्ति -दीघं सन्तस्सं योजनं ।

दीघो बालानं संसारो - सद्धम्मं अविजानतं ॥”

अर्थ- निन्द्रा नलाग्ने व्यक्तिलाई रात लामो हुन्छ, थाकेको व्यक्तिलाई एक योजन बाटो पनि लामो हुन्छ, त्यस्तै सद्धर्म नजान्ने, अज्ञानी, मूर्ख व्यक्तिलाई यो संसार साढे लामो हुन्छ ।

त्यस धर्म देशनाको अन्तमा त्यस गरीब मानिसले श्रोतापत्ति मार्ग फल प्राप्त गर्‍यो ।

अरू धेरै जनतालाई तथागतको धर्म देशना सार्थक भयो ।

५.१. (घ) मल्लिका महारानीको अतीत कथा

कोसल राजा पसेनदिले भगवान बुद्धको सारयुक्त धर्मोपदेश सुनसकेपछि र तथागतलाई सादर वन्दना गरी दरवारमा फर्क्यो । दरवारमा पुग्ने बित्तिकै महायज्ञको लागि बाँधेर बन्धनमा राखेका सबै प्राणीहरूलाई छोड्न लगाइयो । महायज्ञमा बलि दिनु भनी समातेर ल्याइएका आइमाई, लोग्ने मान्छेहरूलाई पनि मुक्त गर्न लगायो । ती मानिसहरूले यसरी आफ्नो जीवन-दान पाएकोमा साह्रै खुशी भई मल्लिका महारानीको गुण वर्णन गरे । महारानीको दीर्घायुको कामना गर्दै जय-जयकारको नारा लगाउँदै गए ।

सन्ध्या कालीन समयमा भिक्षुहरूको सभामा मल्लिका महारानीको विषयमा यसरी कुरा चलिरहेको थियो— “मल्लिका महारानी साँचैकै पण्डिता छिन्, विदूषी छिन् । तिनले आफ्नो प्रज्ञा-बुद्धि लगाई यतिका प्राणीहरूलाई जीवन दान दिन लगाइन् । धन्य रहेछ ! मल्लिकाको शाहस र ज्ञान-बुद्धि ।”

यसरी भिक्षुहरूको बीचमा कुरा चलिरहेको बेलैमा तथागत त्यहाँ आइपुग्नु भयो । उहाँले भिक्षुहरूलाई ‘के कुरा चलिरहेको’ भनी सोध्नु भयो ।

भिक्षुहरूले विन्ति गरे— “भगवन शास्ता ! मल्लिका महारानीको ज्ञान-बुद्धिको कारणले यतिका प्राणीहरूको प्राण बच्यो । तिनी साँचैकै बुद्धिमती छिन्, विदूषी छिन् ।”

तथागतले भन्नुभयो— “भिक्षुहरू ! मल्लिकाले अहिले मात्र प्राणीहरूको प्राण रक्षा गरेकी होइन; पहिले पनि आफ्नो विवेक-बुद्धि लगाई थुप्रै राजा-रानीहरूको प्राण बचाई दिएकी छिन् ।”

त्यसबेला भिक्षुहरूको अनुरोधमा भगवान बुद्धले तिनको अतीतको कुरा यसरी वर्णन गर्नु भयो—

“अतीत समयमा वाराणसी नगरमा एक जना राजपुत्रले एउटा विशाल

निग्रोध वृक्षको देवतालाई यसरी भाकल गरेको थियो- “हे देवराज ! मैले आफ्नो बाबुको राज्य प्राप्त गर्न सकेमा यस जम्बुद्वीपमा रहेको शय जना राजाहरू र महारानीहरूलाई समातेर ल्याई तिनीहरूको गर्दन काटेर तपाईंलाई बलि चढाउँछु” भनी प्रतिज्ञा गर्‍यो ।

राजा मरेपछि त्यो राजकुमार राजगढ्ठी बस्यो र राजा भइसकेपछि उसले सोच्यो- “म यसरी राजा हुन पाएको हाम्रो कुल देवताको प्रभावले हो । ‘मैले बलिकर्म गर्छु’ भनी आएको छु । त्यो भाकल मैले जति सक्दो चाँडो पूरा गर्नु पर्दछ ।”

उसले सबभन्दा पहिले सेना-पल्टनको संख्या बढाउन थाल्यो । अनि एक-एक गर्दै राजाहरूलाई आफ्नो अधीनमा लियो । रानीहरूमा सबैभन्दा सानी उगसेन राजाको दिन्ता भन्ने महारानी थिइन् । तिनी त्यसबेला गर्भवती थिइन् । तिनी एक जनालाई छोडेर बाँकी सबैलाई बलि दिने नियतले निरोध वृक्षमा सफा-सुगधर गर्न लगायो ।

राजाको यस्तो कार्य देखेर त्यहाँ बस्ने वृक्ष-देवतालाई ठूलो चिन्ता हुन थाल्यो- “यो राजाले यत्तिका अरु राजा-महारानीहरू ल्याई तिनीहरूको गर्दन काटेर मलाई बलिपूजा गर्ने इच्छा गर्‍यो । यदि यसो गरेको खण्डमा जम्बुद्वीपमा राजवंश नै उच्छिन्न हुन जान्छ । मेरो वृक्ष पनि अपवित्र हुन्छ । मैले यसलाई ‘यो काम गर्नबाट रोक्न सकिन्छ कि सकिँदैन’ भनी विचार गर्‍यो । आफूले रोक्न नसकिने भनी थाहा पाएपछि अरू देवताहरूसँग सल्लाह लिन थाल्यो । कुनै देवताको जोड नचल्ने भएपछि देवराज इन्द्रले एउटा उपाय बताइ दियो ।

इन्द्रले वृक्ष देवतालाई भन्यो- “तिमी त्यस राजाले देख्ने गरी रातो वस्त्र लगाएर त्यस वृक्षबाट बाहिर जाने जस्तो गर । अनि राजाले तिमीलाई त्यहाँबाट बाहिर जानबाट रोक्नको लागि अनेक प्रकारले प्रार्थना गर्नेछ- याचना गर्नेछ ।”

अनि तिमीले राजालाई यसो भन्नु- “तिमीले मलाई सबै महारानी

(घ) मल्लिका महारानीको अतीत कथा

सहित शय जना राजाहरूको गर्दन काटेर तिनीहरूको रगतले बलिकर्म गर्छु भनेर भाकल गरेको होइन ? तिमीले उगसेन राजाको महारानीलाई छोडेर आयौ । तिमी जस्तो भुठ कुरा गर्ने मानिसको बलि-पूजा म स्वीकार गर्न सक्तन ।”

यसो भनेपछि राजाले उगसेन राजाको महारानी दिन्नालाई समातेर ल्याउने छ । तिनले राजालाई धर्मदेशना दिई सबैको प्राण बचाई दिने छिन् ।”

देवराज इन्द्रको निर्देशन अनुसार वृक्ष देवताले त्यसै गयो । राजाले तुरन्तै महारानी दिन्नालाई समात्न लगाई त्यहाँ ल्याइपुऱ्यायो । महारानीले सबैभन्दा तल्लो आसनमा छेऊमा बसिरहेको आफ्नो पतिलाई वन्दना गरिन् । यो दृश्य देखेर सबै भन्दा उच्च आसनमा बसेको त्यो राजा रिसायो—

महारानी दिन्नाले भनिन्— “ महाराज ! यहाँ भएका राजाहरूमा सबैभन्दा कान्छो राजा मेरो पति हो । उहाँले मलाई महारानीको स्थानमा राखी सुख-ऐश्वर्य दिनु भयो । उहाँलाई वन्दना गर्नु भन्दा पहिले तपाईंलाई वन्दना गर्नु पर्ने म कुनै कारण देखिन ।”

यसो भन्ने बित्तिकै ‘तिमीले भनेको ठीक छ, भद्रे !’ भन्दै वृक्ष-देवताले सबैले देखिने गरी एक अञ्जुली भरी पुष्पले महारानीलाई पूजा गर्‍यो ।

राजाले फेरि भन्यो— “मलाई वन्दना गरेन भइहाल्यो । तर मलाई राज्य-सम्पत्ति दिलाई दिने उहाँ महान आनुभाव भएको वृक्ष-देवतालाई किन वन्दना नगरेको ?”

महारानी दिन्नाले भनिन्— “महाराज ! तपाईंको पुण्यको प्रतापले यी राजाहरूलाई समातेर ल्याएको हो; वृक्ष-देवताले समातेर ल्याएको होइन ।” वृक्ष-देवताले फेरि पनि महारानीलाई ‘साधुकार’ दिंदै पुष्प-वृष्टि गरी पूजा गर्‍यो ।

यसरी कुराकानी चलिरहेको बेला त्यस वृक्षको टुप्पोमा आगो लाग्यो ।

तिनले राजालाई प्रश्न गरिन्- “महाराज ! तपाईंको देवता साँचै आनुभाव भएको हो भने वृक्षको टुप्पोमा आगो लागेर पनि किन निभाउन सकेन ?”

फेरि पनि ‘तिमीले ठीक भन्यौ भद्रे !’ भन्दै वृक्ष-देवताले पुष्प-वृष्टि गरी महारानी दिन्नालाई पूजा गर्‍यो ।

यसरी कुरा गर्दा गर्दै महारानी दन्ना पहिले रोइन्; फेरि हाँसिन् । राजाले तिनलाई ‘तिमी बहुलाही त भएन ?’ ‘तिमी किन रोएकी; किन हाँसेकी ?’ भनी प्रश्न गर्‍यो ।

तिनले जवाफ दिइन्- “महाराज ! पहिले जन्ममा एक कुलमा म छोरी भई जन्म लिएँ । ठूली भएपछि मलाई बिहे गरी पठाई दियो । घरमा पतिको साथीहरू पाहुना आए । तिनीहरूलाई भोजन गराउन काम गर्नेलाई बजारमा मासु किन्न पठाएँ । संयोगले त्यो दिन कुनै पर्व-दिन परेकोले मासु पाएन । मेरो घर पछाडि सुतिरहेकी एउटी बाख्रीलाई काटेर मासु पकाई तिनीहरूलाई खाएँ । त्यस बाख्रीको टाउको काटेको पापले मैले धेरै समयसम्म नरक भोग गरें । त्यसपछि पनि त्यस बाख्रीमा जति रौं छन् त्यही प्रमाणले जन्म-जन्मान्तरमा टाउको काट्न लगाई दुःख-कष्ट भोगी सकें । तपाईंले यतिका राजा-महारानीहरूलाई मारेको पाप कहिले काट्ने होला’ भनी रोएको हुँ, महाराज !”

राजाले सोध्यो- “पछि तिमी किन हाँसेकी त ?”

तिनले भनिन्- “महाराज ! मेरो यो अन्तिम भोग हो । त्यसपछि म टाउको काट्न लगाउनु पर्ने दुःखबाट मुक्त हुन्छु । त्यसैले प्रसन्न भई हाँसेकी हुँ ।”

यसरी जवाफ दिंदा ‘तिमीले भनेको ठीक छ, भद्रे !’ भनी वृक्ष-देवताले तिनको भनाईलाई अनुमोदन गरी ‘साधु’, ‘साधु’ भनी साधुका दिंदै पुष्प-वृष्टि गरी तिनलाई पूजा गर्‍यो ।

महारानी दिन्नाको यस्तो कुरा सुनी राजा भ्रसंग भयो । उसले सोच्यो-

(घ) मल्लिका महारानीको अतीत कथा

“अहो ! यो प्राणी हिंसा गर्नु भनेको साह्रै ठूलो अपराध रहेछ । यिनले एउटी बाख्रीलाई काटेको विपाकले नरम भोग गरेर पनि मुक्त नभई बाख्रीको रौं प्रमाणले टाउको काट्न लगाउनु पर्‍यो । मैले यत्तिका राजा-रानीहरूलाई मारेको भए यो पापबाट म कहिले मुक्त हुने होला ।”

यसरी विचार गरी उसले ती सबै राजाहरूलाई बन्दी जीवनबाट मुक्त गरी दियो । राजाले आफू भन्दा जेष्ठहरूलाई बन्दना गरी कान्छोलाई नमस्कार गरी क्षमा मागेर तिनीहरूलाई आ-आफ्नो राज्यमा फर्काई दियो ।”

यसरी महारानीले अतीत जन्ममा आफ्नो प्रज्ञा-ज्ञानद्वारा धेरै प्राणीहरूको जीवन दान दिन लगाएको कुरा स्पष्ट पार्नु हुँदै तथागतले भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गरी भन्नुभयो— “भिक्षुहरू ! प्राणी हिंसा भनेको गर्नु हुँदैन । प्राणी हिंसा गर्ने मानिसले धेरै समय सम्म शोक गर्नु पर्ने हुन्छ । यसै सन्दर्भमा यो गाथा प्रकाशमा ल्याउनु भई धर्म देशना गर्नु भयो—

“एवं वे सत्ता जानेय्युं, दक्खाय जाति सम्भवो ।

न पाणे-पाणीनं हञ्जे, पाणघातीहि सोचती ति ॥”

अर्थ— यो लोकमा जन्मनु पर्ने दुःख हो भनी प्राणीहरूले थाहा पाउनु पर्‍यो । एक प्राणीले अर्को प्राणीलाई हत्या नगर । प्राणी हिंसा गर्नेले ठूलो शोक भोग गर्नु पर्ने हुन्छ ।

‘कथा समाप्त’

५.२. (महाकाश्यप स्थविरसँगै बसेका शिष्यहरूको कथा)

(क) मुखसँगको मित्रता ठीक छैन

५. (६१) “चरञ्चे वाघिगच्छेद्य - सेट्यं सदिसमत्तनो ।

एकचरियं दलहं कयिरा - नत्थि बाले सहायता ॥”

एक समय भगवान बुद्ध श्रावस्तीको जेतवनाराममा विहार गरिरहनु भएको थियो । त्यसबेला महाकाश्यप स्थविरका शिष्यहरूका कारणमा तथागतले यो धर्म देशना गर्नु भएको हो । यो घटना राजगृह नगरमा घटेको थियो ।

एक समय महाकाश्यप स्थविर राजगृह नगरको पिम्फलि गुफामा विहार गरिरहनु भएको थियो । त्यसबेला यहाँलाई दुइजना श्रामणेर शिष्यहरूले सेवा-सुश्रुषा गरिरहेका थिए ।

ती दुबै शिष्यहरू मध्ये एक जनाले भित्री हृदय देखि श्रद्धा राखी आदर-सत्कारपूर्वक नित्य गिर्नु पर्ने सेवा गरिरहेको थियो । अर्को चाहिं शिष्य अरूले गरेको काम आफूले गरेको जस्तो देखाई जस लिनै गर्थ्यो । साथी चाहिले मुख धुन पानी, दतिवन ठीक गरेको देखेपछि स्थविर कहाँ गई- “भन्ते ! मुख धुन, पानी, दतिवन तयार भयो । मुख धुन भए पनि हुन्छ” भनी बिनित्त गर्थ्यो । यस्तै हात-खुट्टा धुने, नुहाउने समयमा पनि अर्कोले सार्दाम ठीक गरिसकेपछि ऊ भ्रटपट पहिले गई स्थविरलाई बिनित्त गर्थ्यो ।

अर्को चाहिं शिष्यले विचार गर्‍यो- “यसले जहिले पनि मैले गरेको कामलाई उसले गरेको होला जस्तो देखाई रहेछ । यसलाई मैले ठीक गर्न जानेको छु ।” यति विचार गरी त्यो श्रामणेर भोजन गरी सुतिरहेको बेलामा नुहाउनको लागि पानी तताएर एउटा घ्याम्पोमा राखी पछिल्लो कोठामा राख्यो । पानी तताउने भाँडोमा अलिकति मात्रै पानी बाँकी राखी वाफ आउने गराई राख्यो । अर्को शिष्य साँभ्रतिर त्यहाँ हेर्न जाँदा पानी तताउने भाँडोमा

(क) मुखसँगको मित्रता ठीक छैन

बाफ आइरहेको देखेर 'नुहाउन पानी तयार भइसक्यो होला' भन्ठानी हतार हतार गरी आफ्नो गुरु कहाँ गई वन्दना गरी भन्यो- "भन्ते ! नुहाउने कोठामा नुहाउन तातो पानी तयार गरेर आइसकें । नुहाउन जानु भए पनि भयो ।" यसो भन्दै ऊ पनि पछि-पछि लाग्यो ।

महाकाश्यप स्थविर नुहाउने कोठामा जानु भई नुहाउन पानी हेर्दा तातो पानी नदेखेर उसलाई सोध्नु भयो- "आयुष्मान् ! तातो पानी खोइ ? कहाँ छ ?"

श्रामणेर अग्निशालामा गई पानी तताउने भाँडोमा पानी हेर्दा अलिकति मात्रै पानी भएको देखेर कराउन थाल्यो- "दुविनीत, दुष्टको काम हेर, खाली भाँडो चुल्होमा बसाली कहाँ गयो त्यो ? 'म त नुहाउने कोठामा तातो पानी छ' भन्ठानी भन्तेलाई विन्ति गर्न गएँ ।" यसरी उसलाई गालि गर्दै गाग्री बोकी नदीमा पानी लिन गयो ।

अर्को शिष्यले पछिल्लो कोठाबाट तातो पानी ल्याई नुहाउने कोठामा राखी दियो ।

यो घटना देखी कहाकाश्यप स्थविरले सोच्नु भयो- "यो श्रामणेरले तातो पानी तताएर कोठामा राखेर आइसके; नुहाउन जानुहोस् भनी भन्न आयो । अहिले अर्को श्रामणेरलाई गालि गर्दै गाग्री बोकेर नदीमा पानी लिन गयो ।"

"यसले अहिले सम्म अरूले गरेको काम आफूले गरेको जस्तो देखाइरहेको छ ।"

उहाँले साँभमा वन्दना गर्न आएका दुबै शिष्यलाई 'ओवाद-उपदेश' दिनु भयो । आयुष्मान्हरू ! श्रामणेर हुनेहरूले आफूले गरेको काम मात्रै आफूले गरेको हो' भन्नु पर्दछ । अरूले गरेको कामलाई आफूले गरेको जस्तो देखाएर हिड्नु हुँदैन' भन्नु हुँदै त्यस दिन घटेको घटना उल्लेख गर्नु भयो ।

उहाँले यसो पनि भन्नु भयो- “प्रव्रजितहरूले यसो गर्नु योग्य हुँदैन ।”

‘पानी अलिकतिको लागि पनि गुरुले यसो भन्यो’ भनेर त्यो श्रामणे रिसायो । भोलिपल्ट स्थविरसँग शहरमा भिक्षा नगइकन त्यतिकै बसिरह्यो । स्थविरको अर्को श्रामणेसँग एउटा टोलमा भिक्षा जानु भयो । तिनीहरू भिक्षाको लागि बाहिर गइसकेपछि त्यस श्रामणे पनि महाकाश्यप स्थविरको उपस्थापक दाताहरूको घरतिर भिक्षाको लागि गयो । तिनीहरूले सोधे- “स्थविर भन्ते खोइ ?”

उसले जवाफ दियो- “स्थविर भन्तेलाई अलि सञ्चो नभएकोले विहारमा नै बसिरहनु भएको छ ।”

त्यसो भए ‘भन्तेले के के खानु हुन्छ ?’ भनी सोधेपछि ‘यो यो चाहिन्छ’ भनी पथ्य वस्तु बनाउन लगाई ती वस्तुहरू बीच बाटोमा आफैले खाएर पछि विहारमा फर्क्यो ।

त्यस दिन महाकाश्यप स्थविर भोजन भिक्षा जानु भएको ठाउँमा एउटा नरम कपडा प्राप्त भयो । त्यो कपडा उहाँले आफूसँगै आउने श्रामणेलाई दिनु भयो । उसले त्यो कपडामा पहेंलो रंग लगाई ओड्ने गर्‍यो ।

भोलिपल्ट स्थविर आफ्नो दाताको घरमा दाताहरूले बित्ति गरे- “भन्ते ! हिजो तपाईंलाई सञ्चो छैन भनेकोले पथ्य भोजन बनाएर श्रामणेलाई दिई पठाएका थियौं । उक्त भोजन गर्नु भएकोले रोग शान्त भयो कि ?”

स्थविरले केही भन्नु भएन । चूप लागी वस्नु भयो ।

त्यस दिन साँझमा वन्दना गर्न आएको श्रामणेलाई उहाँले यसरी ओवाद-उपदेश दिनु भयो-

“आयुष्मान् ! तिमीले हिजो दाताहरू कहाँ गई ‘मलाई यो चाहियो, त्यो चाहियो’ भनी मागेर खायो होइन र ? प्रव्रजितले यसो गरेर हिड्नु राम्रो हुँदैन, योग्य छैन ।”

(क) मुखसँगको मित्रता ठीक छैन

गुरुको यस्तो ओवाद सुनी त्यो श्रामणे र साह्रै रिसायो र गुरु प्रति द्वेषभाव गरी मनमनै यसरी सोच्यो- “हिजो मलाई पानी अलिकतिको लागि भुठ बोल्ने भन्यो । आज दाताहरू कहाँ गई मागेर खानु हुँदैन भनी गालि गयो । प्राप्त भएको कपडा पनि उसकै चेलालाई दियो । मलाई दिएन । अब म यो स्थविरलाई के गर्छु ? मलाई थाहा छ ।”

भोलिपल्ट स्थविर शहरमा भिक्षा जानु भयो । ऊ विहारमा बसेर स्थविरको काममा आउने जे-जति भाडाकुँडा सामानहरू छन्, ती सबै फोडेर विहारमा आगो लगाई भागेर गयो । त्यही पापले गर्दा पछि ऊ मरेर अवीचि महानरकमा पयो ।

५.२. (ख) मुखसँग बस्नु भन्दा एकलै बस्नु राम्रो

एक दिन राजगृह नगरका भिक्षुहरू भगवान बुद्धको दर्शन गर्न श्रावस्तीमा आएका थिए । तिनीहरू तथागतलाई सादर वन्दना गरी एक छेउमा बसे । कुशल वार्ता सकिएपछि तथागतले तिनीहरूलाई सोध्नु भयो- “भिक्षुहरू ! तिमीहरू कहाँबाट आएको हो ?”

भिक्षुहरूले विन्ति गरे- “भन्ते भगवन् ! हामी राजगृह नगरबाट आएका हौं ।”

भगवान बुद्धले सोध्नु भयो- “त्यहाँ मेरो पुत्र महाकाश्यपलाई कस्तो छ ? ऊ स्वस्थ छ ? उसलाई ठीक छ ?”

भिक्षुहरूले विन्ति गरे- “शास्ता ! उहाँ स्वस्थ हुनुहुन्छ । उहाँलाई ठीक छ । तर उहाँको दुइजना शिष्यहरू मध्ये एक जना शिष्य खराब प्रकृतिको रहेछ, नराम्रो स्वभावको रहेछ । अरूले गरेको काम आफूले गरेको जस्तो देखाएर हिड्ने, भए नभएका कुरा गरी दाताहरूसँग भिक्षा माग्ने, ईर्ष्यालु स्वभावको रहेछ । उसको नराम्रो स्वभावलाई सपार्न महाकाश्यप भन्तेल उसलाई ओवाद-उपदेश दिनु भयो । यसै कुरामा ऊ रिसाएर महाकाश्यप भन्ते बस्ने स्थानको सबै सामान भताभुङ्ग पारी त्यहाँ आगो लगाई भागेर गयो ।”

तथागतले भन्नुभयो- “त्यस श्रामणेर ओवाद, उपदेश दियो भनेर अहिले मात्रै रिसाएको होइन । पहिले-पहिलेको जन्ममा पनि ऊ रिसाउने गर्थ्यो । अहिले मात्रै उसले आश्रममा आगो लगाई विनाश गरेको होइन; पहिलेको जन्ममा पनि उसले विगार्ने, विनाश गर्ने काम गरेको थियो ।”

भिक्षुहरूले त्यस श्रामणेरको अतीतको कुरा सुन्ने तथागतसँग अनुरोध गरे ।

५.२. (ख) मुखसँग बस्नु भन्दा एकलै बस्नु राम्रो

भगवान बुद्धले भन्नु भयो— “अतीतका समयमा वाराणसी नगरमा ब्रह्मदत्त राजाले राज्य गर्दथ्यो । त्यसबेला हिमालय प्रदेशमा एउटा ‘सिङ्गली’ भन्ने पंछि थियो । त्यस पंछि एउटा रूखको हाँगामा आफ्नो गुँड बनाएर बसेको थियो ।”

एकदिन पानी परी हुरी चलिरहेको बेलामा एउटा बाँदर थुरु-थुरू काँपदै सिङ्गल पंछि बसिरहेको गुँडनिर आइपुग्यो । त्यस बाँदरलाई देखेर सिङ्गल पंछिलाई दया लाग्यो र भन्यो— “हे बाँदर ! तिम्रो हात-खुट्टा र टाउको मानिसको जस्तै छ । तैपनि तिमिले आफू बस्ने घर बनाएनौ । त्यसको कारण के हो ?”

बाँदरले भन्यो— “हे पंछि ! मेरो हात-खुट्टा र टाउको मान्छेको जस्तो छ । तर ममा मानिसको जस्तो बुद्धि छैन ।”

यस्तो जवाफ पाएपछि पंछिले भन्यो— “तिम्रो चित्त सधर छैन । चित्त सानो छ, दुष्ट प्रवृत्तिको छ । हे बाँदर ! तिमिले आफ्नो खराब स्वभावलाई त्यागेर चिसो हावा र पानीबाट बच्न एउटा भुप्रो बनाएर बस्ने गर ।”

सिङ्गल पंछिको यी कुरा सुनेर त्यस बाँदरलाई साह्रै रिस उठेछ र हतार-हतार रूख चढेर त्यस पंछिको गुँड भताभुङ्ग पारी सबै भत्काई दियो । सिङ्गल पंछि बाँदरले गुँड भत्काउन आउने बित्तिकै पछाडिको प्वालबाट भागेर गयो ।

भगवान बुद्धले ‘यस धर्म देशनाको प्रसङ्गमा आएको बाँदर अहिले आश्रम बिगार्ने, भत्काउने श्रामणेर हो; सिङ्गल पंछि महाकाश्यप स्थविर हो’ भन्नु हुँदै जातक कथाबाट स्पष्ट पार्नु भयो ।

‘मेरो पुत्र काश्यप त्यस्तो मूर्ख, दुष्ट शिष्यसँग बस्नु भन्दा एकलै बस्नु नै राम्रो हुनेछ’ भन्नु हुँदै यसै प्रसङ्गमा तथागतले यो गाथा प्रकाशमा ल्याउने भयो—

(३८)

धम्मपद-अट्ठकथा भाग - ३

“चरञ्चे नाधिगच्छेय्य - सेय्यं सदिसमत्तनो ।
एकचरियं दल्लं कयिरा - नत्थि बाले सहायता ॥”

अर्थ— संगत गर्दा सम्भव भएसम्म आफू भन्दा उत्तम; श्रेष्ठ साथीको संगत गर्नु; आफू भन्दा उत्तम व्यक्ति नपाएमा आफू समानको साथीको संगत गर्नु, यस्तो व्यक्ति पनि नपाएको खण्डमा बाल, मूर्ख, दुर्गुणी साथीको संगत गर्नु भन्दा दृढतापूर्वक एकलै विचरण गर्नु नै राम्रो हुन्छ ।

तथागतको यस धर्म देशनाको अन्तमा ती आगन्तुक भिक्षुरूले **स्रोतापत्ति मार्ग-फल** प्राप्त गर्नमा सफल भए ।

अरू धेरै मानिसहरूलाई तथागतको यस धर्म देशना सार्थक भयो ।

महाकाश्यप स्थविरसँगै बसेका शिष्यको कथा समाप्त

तिस्स स्थविरको कथा

५.३. आनन्द सेठको कथा

५. (६२) “पुत्तामित्थि धनम्मत्थि - इति बालो बिहञ्जति ।

अत्ता हि अत्तनो नत्थि - कुत्तो पुत्ता कुवो धनं ॥”

एक समय श्रावस्ती नगरमा आनन्द नामक एक जना सेठ बस्दथ्यो । उनीसँग चालिस कोटी धन-दौलत थियो । तर त्यो महाजन साह्रै कन्जुस, कपटि थियो । उसको मूलसिरि भन्ने एक जना छोरो थियो । उसले महिनाको दुइ पटक आफ्नो आफन्तहरू जम्मा गरी तिनीहरूको बीचमा मूलसिरिलाई दिनको तीन पटक यसरी उपदेश दिन्थ्यो- “प्रिय पुत्र ! यी चालिस कोटी धन धेरै छ भनेर नसम्भन्नु’ आफूसँग भएको धन अरूलाई नदिनु । बरु अरू नयाँ धन थपिँदै लैजानु पर्छ । पैसा खर्च गर्नुलाई खूब विचार पुऱ्याउनु पर्छ ।”

त्यस कन्जुस आनन्द सेठले जमिन मुनि पाँच ठाउँमा धन गाडेर राखेको थियो । यो कुरा कसैलाई थाहा थिएन । उसमा धनको अभिमान पनि थियो ।

पछि त्यस आनन्द सेठ आफ्नो अभिमान र कञ्जूसीपनको मलले मलीन हुँदै उसको मृत्यु भयो । केही मिय पछि त्यसै नगरको एउटा गाउँमा एक हजार शुद्र परिवार बसोबास गर्ने ठाउँमा उसको जन्म भयो ।

यता श्रावस्तीको राजाले आनन्द सेठ मृत्यु भएको समाचार थाहा पाई उसको छोरो मूलसिरिलाई महाजनको पदमा प्रतिष्ठित गरायो ।

उता त्यो बच्चा जन्मे देखि त्यहाँ बस्ने एक हजार शुद्र-परिवारलाई काम पाउन गाह्रो भयो । काम पाएकाहरूले पनि जति मेहनत गरे पनि पेट भरी खान पाउँदैनथे । तिनीहरूले विचार गरे- “यस्तो हुनुमा कुनै कारण हुनुपर्छ । अवश्य पनि हाम्रो शुद्र कुलमा कुनै अलक्षिण बच्चाले जन्म लिएको हुनु पर्छ ।” यो कुरो पत्ता लगाउन तिनीहरू दुइ भागमा विभाजित भए ।

आधि-आधि विभाजित भएपछि अलक्षिण बच्चा पाउने आमा पत्ता

लगाइयो । बच्चाको अङ्ग-प्रत्यङ्ग ठीक ठाउँमा थिएन । हेदैमा पिसाच जस्तो, अति कालो र कुरूप थियो । त्यस्तो अलक्षिण बच्चा पाउने आमा चाहिंलाई ती शुद्धरूले आफ्नो दबबाट निकालियो । तैपनि आमाले त्यस बच्चालाई त्याग्न सकिनन् । आमाको ममता असीम हुन्छ । तिनले त्यस बच्चालाई साँढै दुःख-कष्ट गरी हुर्काइन् । मागेर खान सक्ने भएपछि उसको हातमा एउटा माटोको भाँगा दिएर यसो भनिन्— “प्रिय पुत्र ! तिम्रो कारणले मैले ठूलो दुःख-कष्ट भोगी सकें । अब तिम्री मागेर खान सक्ने भयौ । यस नगरमा गरीबहरूलाई सधैं भात दान दिनेछ । तिम्री त्यहाँ गई भिक्षा मागेर खर्च जीविका गर्न जाऊ ।”

त्यो अलक्षिण केटो घर-घरमा भिक्षा माग्दै जाँदा ऊ पहिले आनन्द महाजन हुँदाखेरिको घरमा आइपुग्यो । त्यो घर देख्ने बित्तिकै उसलाई जातिसारजाण अर्थात् पूर्व जन्मको कुरा याद आयो । ऊ सरासर त्यस घर भित्र पस्यो । तीन वटा ढोका पसी सकेर पनि उसले त्यहाँ चिन्ने मानिस कोही पनि भेटेन । चौथो ढोकाबाट भित्र पसेपछि उसको पहिलेको छोरो मूलसिरि महाजनलाई देखेर उसको मन थाम्न नसकी त्यही क्वाँ-क्वाँ रोयो । ऊ रोएको देखेर महाजनका मानिसहरूले उसलाईपिटेर घरबाट निकालेर फोहर फ्याँक्ने ठाउँमा फालि दियो ।

त्यस बेला भगवान बुद्ध भिक्षा चरण गर्नु हुँदै त्यस स्थानमा आइपुगनु भएको थियो । आयुष्मान् आनन्द तथागतको पछि पछि आइरहनु भएको थियो । तथागतले आनन्द स्थविरलाई सम्बोधन गर्नु भई मूलसिरि महाजनलाई बोलाउन पठाउनु भयो । त्यतिञ्जेल त्यहाँ धेरै मानिसहरू जम्मा भइसकेका थिए । मूलसिरि महाजन त्यहाँ आइसकेपछि भगवान बुद्धले उनलाई सम्बोधन गर्नु भई भन्नु भयो— “महाजन ! तिम्रीले त्यस बालकलाई चिनेका छौ ?”

मूलसिरि महाजनले बित्ति गन्यो— “भन्ते भगवन्, मैले त्यस बालकलाई चिनेको छैन ।”

नन्द गोपालक

तथागतले भन्नुभयो— “महाजन ! यो बालक तिम्रो पिता ‘आनन्द महाजन’ हो ।”

मूलसिरि महाजनले त्यस बालकलाई तुरन्तै आफ्नो पिता मान्न तयार नभएपछि तथागतले त्यस बालकलाई पहिले उसले गाडी राखेको पाँच महानिधान धन देखाउन लगाउनु भयो । यस दृश्यले त्यहाँ भएका सबै मानिसहरूलाई यथार्थ घटनाको जानकारी भयो । बालक सहित मूलसिरि महाजन भगवान बुद्धको शरणमा गए ।

यसै सन्दर्भमा तथागतले यो गाथा प्रकाशमा ल्याउनु भई धर्म देशना गर्नु भयो—

“पुत्तामत्थि धनम्मत्थि - इति बालो विहञ्जति ।

अत्ता हि अत्तनो नत्थि - कुतो पुत्ता कुतो धनं ?”

अर्थ— ‘मेरो छोरो छ, मेरो धन छ’ भनी बाल-मूर्खहरू चिन्तना गर्दछन् । आफ्नो शरीर नै आफूले भने जस्तो छैन भने छोरो भएर के गर्ने ? धनले के गर्छ ?

तथागतको यस धर्म देशनाले धेरै मानिसहरूले धर्म लाभ गरे । बाँकी रहेका अरू जन समूहको लागि तथागतको यस धर्म देशना सार्थक भयो ।

‘आनन्द सेठको कथा समाप्त’

५.४. गाँठो फुकाल्ने चोरको कथा

५. (६३) “यो बालो मञ्जति बाल्यं - पण्डितो वापि तेन सो ।
बालो च पण्डितमानी - स ‘वे बालो’ति वुच्चति ॥”

एक समय भगवान बुद्ध श्रावस्तीको जेतवनाराममा विहार गरिरहनु भएको थियो । त्यसवेला तथागतले यो गाथा गाँठो फुकाउन चोरहरूको कारणमा आज्ञा गर्नु भएको हो ।

श्रावस्तीमा चोरी काम गरी जीवन निर्वाह गर्ने दुइ जना चोर साथीहरू थिए । एक दिन ती दुवै चोरहरू भगवान बुद्धको धर्म उपदेश सुन्न गइरहेको दाताहरूसँगै जेतवन विहारमा पुगे ।

एक जना चोरले खूब ध्यान दिई तथागतको उपदेश सुनी रह्यो । अर्को चाहिँ चोरले चोरी लैजाने केही वस्तु छ कि भनी हेरिरह्यो । ती दुइ चोरहरू मध्ये राम्रोसँग ध्यान दिएर धर्म उपदेश सुन्ने चोर स्रोतापत्ति मार्ग-फलमा प्रतिष्ठित भयो अर्थात् ऊ धर्मको श्रोतमा प्यो ।

अर्को चाहिँ चोरले एक जना मानिसको पछ्यौरामा बाँधी राखेको पैसा चोरेर भाग्यो । त्यो पैसाले उसलाई एक छाक भात खान पुग्यो । अर्को चाहिँको घरमा आगो बलेन । चोरले आफ्नो स्वास्नीलाई ठट्टा गर्दै भन्यो- “तिमीले आफ्नो पण्डित्याइँले भोजनको प्रबन्ध गर्न सक्तैनौ ?”

यो कुरा सुनेर स्रोतापन्न भइसकेको चोरले विचार गर्‍यो- “यसले आफ्नो मूर्खता र नीच भावलाई नै पण्डित्य सम्झी रहेछ । यो कुरो तथागतलाई अवगत गराउनु प्यो ।” यस्तो विचार गरेर आफ्ना नाता-कुतुम्ब तथा आफन्तहरूको एक समूह जम्मा गर्‍यो । सबै जना मिली जेतवन विहारमा गएर तथागतलाई उसले उक्त कुराको विन्ति चढायो ।

यसै सन्दर्भमा भगवान बुद्धले यो गाथा प्रकाशमा ल्याउनु भई धर्म

५.४. गाँठो फुकाल्ने चोरको कथा

उपदेश दिनु भयो—

“यो बालो मञ्जति बाल्यं - पण्डितो वापि तेन सो ।
बालो च पण्डितमानी - स ‘वे बालो’ति वृच्चति ॥”

अर्थ— जो मूर्ख व्यक्तिले ‘म मूर्ख हुँ’ भनी आफैले चाल पाउँछ; त्यसलाई पण्डित भन्न सुहाउँछ । जो व्यक्ति मूर्ख भएर पनि ‘आफूलाई पण्डित ठान्दछ’ त्यो साँचिकै मूर्ख ठहर्छ ।

जो मूर्खले आफूलाई ‘पण्डित होइन’, ‘म मूर्ख नै हुँ’ भनी महसूस गर्दछ; उसलाई पण्डित भने पनि हुन्छ । किनभने उसले ‘म मूर्ख हुँ’ भन्ने भावलाई जानेर पण्डित हुनको लागि विद्वानहरू कहाँ गई श्रद्धापूर्वक उपदेश सुनी, अनुशासनमा बसी पछि ऊ पण्डित हुन सक्छ ।

तर मूर्खले आफूलाई पण्डित ठानेमा उसले विद्वानहरू कहाँ गई अववाद, उपदेश सुन्ने काम गर्न सक्तैन । अनुशासनलाई उसले कदर गर्दैन । ऊ अभिमानि बनी ‘पछ्यौरामा बाँधी राखेको गाँठो फुकालेर पैसा चोर्ने चोर’ भैं आखिर ऊ मूर्ख भावमा नै पुग्दछ ।

तथागतको यस धर्म-देशनाको अन्तमा **स्रोतापन्न** भएको चोरका आफन्तहरू सहित अरू धेरै श्रोतावर्गहरूले धर्म लाभ गरे ।

‘गाँठो फुकाल्ने चोरको कथा समाप्त’

५.५. (उदायी स्थविरको कथा)

मूर्खले धर्म बुझ्दैन

५. (६४) “याव जीवस्मि चे बालो - पण्डितं पयिरूपासति ।

न सो धम्मं विजानाति - दब्बी सूपरसं यथा ॥”

एक समय भगवान बुद्ध श्रावस्तीको जेतवनाराममा विहार गरिरहनु भएको थियो । त्यस बेला तथागतले यो गाथा उदायी स्थविरको कारणमा आज्ञा गर्नु भएको हो ।

समय-समयमा जेतवन विहारमा धर्म-उपदेश गर्ने धर्म उपदेश गर्ने धर्म-कथिक महास्थविरहरू आउनु हुन्थ्यो । धर्मासनमा बस्नु भई धर्म-सभामा उहाँहरूले धर्म उपदेश गर्नु हुन्थ्यो ।

उहाँहरू फर्किसक्नु भएपछि उदायि स्थविर धर्मासनमा बस्दथ्यो । अरू आगन्तुक भिक्षुहरूले उसलाई धर्मासनमा बसिरहेको देखेर “अवस्य पनि यो भिक्षु बहुश्रुत भएको महास्थविर हुनु पर्छ” भनी विचार गरी ऊ सँग ‘स्कन्ध’, धातु, आयतन आदि गम्भिर विषयमा प्रश्नहरू सोधे । उदायि स्थविरले कुनै पनि प्रश्नको जवाफ दिन सकेन ।

आगन्तुक भिक्षुहरूले प्रश्न गरे- “यो कुनचाहिं भिक्षु हो ? भगवान बुद्धसँग एउटै विहारमा बसेर पनि ‘स्कन्ध, धातु, आयतन’ को विषयमा नजान्ने” भनी निन्दा-उपहास गर्न थाले । तिनीहरू सबै तथागतकहाँ गएर उक्त कुरा बिन्ति गरे ।

भगवान बुद्धले तिनीहरूलाई धर्म देशना गर्नु भई यो गाथा आज्ञा गर्नु भयो-

“याव जीवस्मि चे बालो - पण्डितं पयिरूपासति ।

न सो धम्मं विजानाति - दब्बी सूपरसं यथा ॥”

मूर्खले धर्म बुझ्दैन

अर्थ— मूर्खले जीवनभर पण्डितको संगत गरेपनि दारुले दाल-तरकारीको स्वाद थाहा नपाए भैं उसले धर्मलाई थाहा पाउन सक्तैन ।

बाल-मूर्खहरू जीवनभर पण्डितहरू कहाँ गई सत्संगत गरे पनि 'यो परियत्ति धर्म हो'— "यसमा यस्तो आचार, विचार, गोचर धर्म छ । यो दोष भएको कर्म हो; यो दोष नभएको । यो सेवन गर्न योग्य छ; यो असेवनीय । यो आचरण गर्न योग्य छ; यो साक्षात्कार गर्न योग्य छ," भनी प्रतिपत्ति र प्रतिवेध धर्मलाई तिनीहरूले जान्न सक्तैनन् । जसरी दारुले दाल-तरकारी, सूप-व्यञ्जन ओल्टाई-पल्टाई जतिसुकै चलाई रहेपनि 'यसमा यस्तो रस छ; यसमा यस्तो स्वाद छ' भनी थाहा पाउँदैन । त्यस्तै बाल-मूर्खहरूले जीवनभर पण्डितसँगै बसी सत्संगत गरे पनि धर्मलाई जान्न, बुझ्न सक्तैनन् ।

तथागतको यस धर्म देशनाको अन्तमा आगन्तुक भिक्षुहरूको चित्त आस्रवबाट मुक्त भयो ।

‘उदायि स्थविरको कथा समाप्त’

५.६. (तीस जना पावेच्यकको कथा)

विज्ञले तुरन्तै धर्म बुद्धदछ

५. (६५) “मुहुत्तमपि चे विञ्जु - पण्डितं पयिरूपासति ।
सिष्यं धम्मं विजानाति - जिह्वा सूपरसं यथा ॥”

एक समय भगवान बुद्ध श्रावस्तीको जेतवनाराममा विहार गरिरहनु भएको थियो । त्यस बेला तथागतले यो गाथा पावेच्यक देशमा बस्ने तीस जना भिक्षुहरूको कारणमा आज्ञा गर्नु भएको हो ।

पहिले यी तीस जना भिक्षुहरू गृहस्थ छँदा यिनीहरूलाई भगवान बुद्धले कम्पासिक वनखण्डमा भेट्नु भएको थियो । त्यसबेला तिनीहरूलाई भद्रवर्गीय भन्दथे । त्यसबेला ती तीस जना भद्रवर्गीयहरू त्यस वन खण्डमा हराएकी आइमाईलाई खोज्दै हिडेका थिए । त्यहीं तथागतसँग उनीहरूको भेट भएको थियो । भगवान बुद्धले उनीहरूलाई धर्म-उपदेश दिनु भयो । तिनीहरू सबै बुद्धको शरणमा गई भिक्षु भए । तेह्रवटा धुतङ्ग शील धारण गरी समाधि र प्रज्ञा प्राप्त गर्ने अभ्यासमा लागिरेहे ।

धेरै समय बितेपछि तिनीहरू भगवान बुद्धको दर्शन गर्न जेतवनाराममा आए । तथागतलाई सादर वन्दना गरी एक छेउमा बसे । कुशलवार्ता पछि तथागतले तिनीहरूलाई ‘अनमतग सुत्त’ धर्म-देशना गर्नु भयो । त्यस उपदेश सुनेर त्यहीं आसनमा तिनीहरू सबैले अर्हत्व प्राप्त गरे अर्थात् तिनीहरू सबै जीवन मुक्त भए ।

तिनीहरू सबैले एउटै आसनमा बसेर यति छिटो अर्हत्व लाभ गरेको कुरा अरू भिक्षुहरूको बीचमा फैलियो । सबैले प्रशंसा गर्न थाले । एक दिन यही कुरा धर्म-सभामा चलिरहेको थियो । त्यसै समयमा भगवान बुद्ध त्यहाँ आइपुग्नु भयो । तथागतले त्यहाँ चलिरहेको चर्चा सुन्नु भई भन्नु भयो—

“भिक्षुहरू ! यिनीहरूले अहिले मात्रै धर्मका कुरा बुझेका होइनन् । पहिलेका जन्ममा पनि धर्म-उपदेश सुनी पञ्चशील धारण गरेका थिए । यसै सन्दर्भमा ‘तुण्डिल जातक’ को उपदेश गर्नु हुँदै तथागतले यो गाथा प्रकाशमा ल्याउनु भयो—

“मुहुत्तमपि चे विञ्जु - पण्डितं पयिरूपासति ।

सिपं धम्मं विजानाति - जिब्हा सूपरसं यथा ॥”

अर्थ— विज्ञ-ज्ञानीजनले केही क्षण मात्रै पण्डितको संगत गरे पनि जिब्रोले दात-तरकारीको रस थाहा पाए भैं धर्म-रसको स्वाद थाहा पाउँछ ।

विज्ञ-ज्ञानीजनले क्षण भर मात्रै पण्डितहरूको सत्संगत गरेको खण्डमा छिट्टै नै सत-धर्मलाई जान्दछ, बुझ्दछ । अनेक प्रश्न गरी परियत्ति धर्मलाई स्वीकार गर्दछ । प्रटिपत्ति धर्ममा लागेर उद्योग गर्दछ, अभ्यास गर्दछ । ध्यान-भावना गर्नमा कोशिश गरी जिब्रोले दाल-तरकारी, सूप-व्यञ्जनको स्वाद तुरन्त चाल पाए भैं पण्डितजनले अल्प समयमा नै लोकोत्तर धर्मलाई जानी, बुझी साक्षात्कार गरी लिन्छ ।

तथागतको यस धर्म देशनाको अन्तमा आगन्तुक भिक्षुहरूको चित्त आस्रवबाट मुक्त भयो ।

‘तीसजना पावेच्यक भिक्षुहरूको कथा समाप्त’

५.७. (सुप्पबुद्ध कुष्टको कथा) मूर्ख स्वयं आफ्नो शत्रु बन्दछ

५. (६६) “चरन्ति बाला दुम्मेधा - अमित्तेनेव अत्तना ।
करोन्ता पापकं कम्मं - यं होति कतुकम्फलं ॥”

एक समय भगवान बुद्ध राजगृहको वेलुवनाराममा विहार गरिरहनु भएको थियो । तथागतले त्यहाँ सुप्पबुद्ध नामक एक कुष्ट रोगीको कारणमा यो धर्म-देशना गर्नु भएको हो ।

राजगृह नगरमा सुप्पबुद्ध नाम गरेको एक जना महादरिद्र, दुःखी र असहाय कुष्ट रोगी बस्दथ्यो ।

एक दिन भगवान बुद्ध वेलुवनाराममा विशाल परिषदको बीचमा बस्नु भई धर्मोपदेश गरिरहनु भएको थियो । त्यस बेला सुप्पबुद्ध कुष्ट रोगी त्यहाँ गई एक छेउमा बसी तथागतको उपदेश सुनी रह्यो । उपदेश सुन्दा-सुन्दै उसलाई ज्ञान उत्पन्न भयो र उसको चित्त एकाग्र हुन थाल्यो । धर्मोपदेशको अन्तमा ‘स्रोतापत्ति मार्ग-फल’ प्राप्त गर्नमा ऊ सफल भयो ।

यो कुरो उसले तथागतलाई बित्ति गर्न चाहेको थियो । तर थूलो परिषद भएकोले त्यहाँ उसले बोल्ने साहस गर्न सकेन र अरूसँगै ऊ पनि फर्क्यो ।

पछि फेरि आफूलाई प्राप्त भएको अवस्था तथागतलाई निवेदन गर्न ऊ एकलै विहारमा फर्की रह्यो । त्यसबेला शक्र देवराज इन्द्रले उसको मनको कुरा थाहा पाई उसलाई परीक्षा गर्न आकाशमा बसी यसो भन्यो- “हे सुप्पबुद्ध ! तिमी साह्रै दरिद्र र दुःखी छौ । तिमीले बुद्धलाई बुद्ध नभन; धर्मलाई धर्म नभन; सङ्गलाई सङ्ग नभन । तिमीले ‘बुद्ध-धर्म-संघ मलाई चाहिएको छैन’ भनेमा म तिमीलाई अनन्त धन दिन्छु ।”

मूर्ख स्वयं आफ्नो शत्रु बन्दछ

यो कुरा सुनी सुप्पबुद्धले आकाशमा हेरी प्रश्न गर्‍यो— “तिमी को हो ?”

इन्द्रले जवाफ दियो— “म शक्र देवराज इन्द्र हुँ ।”

यो कुरा सुनेर सुप्पबुद्धले जवाफ दियो— “शक्र ! तिमी अन्धा छौ । मूर्ख निर्लज्जी छौ तिमीले मलाई ‘दरिद्र-दुःखी’ भनी अयोग्य शब्द प्रयोग गर्‍यो”
“म दरिद्र-दुःखी भएको छैन । म महाधनी भई सुखपूर्वक बास गरी रहेछु”
भन्दै शक्रलाई यो गाथा सुनायो—

“सद्धानं शील धनं, हिरिओत्तम्पियं धनं ।

सुतधनञ्च चागो च, पञ्जा सत्तमं धनं ॥”

यस्स एते धना अत्थि इत्थिया पुरिसस्स वा ।

अदलिदद्दोति तं आहु, अमोघं तस्स जीवितंन्ति ॥”

अर्थ— श्रद्धाधन, शील धन, लज्जा धन, भय धन, त्याग धन मेरो सातौं यो प्रज्ञा धन हो ।

जो सुकै स्त्री वा पुरुषसँग उपर्युक्त यी सात प्रकारका धनहरू हुन्छन्; उसलाई दरिद्र भनिदैन, उसको जीवन निरर्थक हुँदैन ।

शक्र देवराज इन्द्रले सुप्पबुद्ध कुष्टसँग प्रश्नोत्तर गरिसकेपछि उसलाई बीच बाटैमा छोडेर भगवान बुद्धकहाँ गई उसँग भएका कुराहरू सबै विन्ति गर्‍यो ।

तथागतले भन्नु भयो— “हे शक्र देवराज ! तिमी जस्तो शय जना, हजार जनाले पनि ‘बुद्ध’ लाई ‘बुद्ध होइन’, ‘धर्मलाई धर्म होइन’, ‘संघलाई संघ होइन’ भनी उसलाई भन्न लगाउन सक्तैनौ ।”

त्यसै बेला सुप्पबुद्ध त्यहाँ आइ पुग्यो । तथागतलाई सादर वन्दना गरी एक छेउमा बस्यो । कुशल-वार्ता पश्चात् तथागतको उपदेश सुनेर आफूले प्राप्त गरेको गुण-धर्म र स्रोतापत्ति माग-फल साक्षात्कार गरेको कुरा शास्तालाई विन्ति चढायो । त्यसपछि आफ्नो आसनबाट उठी तथागतलाई प्रदक्षिणा गरी फर्केर गयो । बाटोमा जाँदा-जाँदै एउटी गाईले उसलाई हानेर मारी दिई ।

ती गाई एउटी **यक्षिणी** थिई । तिनले गाईको रूप लिई **पुछुसाति कुलपुत्र, दारूचीरिय परिव्राजक तम्बदाठि चोर र सुप्पबुद्ध कुष्ट**— यी चार जनालाई बेला-मौका छोपी मादै आइरहेकी थिई । उसलाई दरिद्र भनिदैन, उसको जीवन निरर्थक हुँदैन ।

अतीत समयमा तिनीहरू चारै जना एक जना महाजनको छोराहरू भएर जन्मेका थिए । त्यसबेला तिनीहरू एउटी नगर वेश्यालाई उद्यानमा लगी दिन भनी काम-सुखभोग गरी साँभक्तिर यसरी सल्लाह गरे— “अहिले यस ठाउँमा कोही पनि छैन । यिनलाई हामीले एक हजार रूपियाँ दिएका छौं । यिनीसँग भएका गहनाहरू र रूपियाँ लिएर यिनलाई यहीं मारौं ।”

तिनीहरूको कुरा सुनेर तिनले यसरी सोचिन्— “यिनीहरू निर्लज भएर मलाई स्वास्नी राखे अहिले मार्ने कुरा गर्दैछन् । मलाई मारेको खण्डमा जन्म-जन्मान्तरमा **यक्षणी** भएर यिनीहरूलाई मार्न पाउँ ।” यसरी प्रार्थना गर्दै तिनीले प्राण छोडी । त्यसै कारणले गर्दा ती **यक्षणी**ले गाईको रूप लिई तिनीहरू चारै जनालाई मारेकी थिई ।

सुप्पबुद्ध मरिसकेपछि भिक्षुहरू तथागतकहाँ गई विन्ति गरे— “शास्ता ! **सुप्पबुद्ध**को गाईले हानेर मृत्यु भयो । उसको जन्म कहाँ भयो होला ? ऊ के कारणले कुष्ट रोगी हुन परेको होला ?”

तथागतले भन्नुभयो— “भिक्षुहरू ! सुप्पबुद्धले स्रोतापन्न अवस्था प्राप्त गरी **ताव तिसं देवलोकमा उत्पन्न भइसकेको छ** । उसले पूर्वजन्ममा ‘तगर शिखी प्रत्येक बुद्धलाई निन्दा गरी थुकेर ‘यो कुनचाहिं कुष्ट गइरहेको हो ? भनेको पाप-कर्मले गर्दा उसले धेरै समयसम्म नरक भोग गर्नु पऱ्यो । बाँकी रहेको कर्म-विपाकले गर्दा यस जन्ममा कुष्ट रोगी भई, दरिद्र-दुःखी भई जीवन बिताउनु पऱ्यो । भिक्षुहरू ! यी प्राणीहरू आफ्नो लागि आफैले तीतो फल दिने कर्म गरी हिड्छन् ”

यसै सन्दर्भमा तथागतले यो गाथा प्रकाशमा ल्याउनु भई धर्म देशना गर्नु भयो—

मूर्ख स्वयं आफ्नो शत्रु बन्दछ

“चरन्ति बाला दुम्मेधा - अमित्तेनेव अत्तना ।

करोन्ता पापकं कम्मं - यं होति कतुकम्फलं ॥”

अर्थ- दुर्बुद्धि मूर्खहरूले स्वयं आफ्नो शत्रु भएर पाप कर्म गरी विचरण गर्दछन्; त्यही पाप कर्मको कटु-फल पछि आफैले भोग गर्नु पर्ने हुन्छ ।

तथागतको यस धर्म-देशनना बहुजनलाई सार्थक भयो ।

‘सुप्पबुद्ध कुष्टको कथा समाप्त’

५.८. (कृषकको कथा)

पछुतो हुनुपर्ने काम गर्नु ठीक छैन

५. (६७) “न तं कम्मं कतं साधु - यं कत्वा अनुत्तम्पति ।

यस्स अस्सुमखो रोदं - विपाकं पटिसेवती ॥”

एक समय भगवान बुद्ध श्रावस्तीको जेतवनाराममा विहार गरिरहनु भएको थियो । त्यसवेला तथागतले यो गाथा एक कृषकको कारणमा आज्ञा गर्नु भएको हो ।

श्रावस्ती नगरको आसपासमा एक जना कृषक बस्दथ्यो । त्यहाँ उसको अलिकति खेत थियो । आफ्नो खेतमा उसले हलो जोतिरहेको थियो ।

एक रात एक जमात चोरहरू उसको खेतसँगैको ढल निकासबाट नगर भित्र पसी सुरुङ्ग खनेर एक जना धनी महाजनको घरमा पसेर थुप्रै सुन-चाँदी, धन-सम्पत्ति चोरेर त्यही निकासबाट नगर बाहिर निस्के । ती चोरहरू मध्ये एक जना चारेले अरू साथीहरूको आँखा छलेर एक हजार रूपियाँ भएको एउटा थैली त्यही कृषकले हलो जोत्ने ठाउँनिर लुकायो । ती चोरहरूले त्यहाँ बसेर चोरेर ल्याएको चीज-वस्तुहरू बाँड्नु गरी फर्केर जाँदा लुकाई राखेको थैली लिन विसेछ ।

त्यस दिन विहान भगवान बुद्ध करुणा समापत्ति ध्यानमा बस्नु हुँदा त्यस कृषकलाई देख्नु भयो । त्यस दिन त्यस कृषकको सम्बन्धमा हुने घटनालाई तथागतले विचार गर्नु भयो— “यो कृषक आज विहान सवैरे उठेर खेत जोत्न जानेछ । समान हराउने महाजन चोरहरूको पाइला हेर्दै आउँदा त्यस खेतनिर एक हजार रूपियाँ भएको थैली देख्नेछ र त्यस कृषकलाई समात्ने छ । त्यसवेला उसलाई साक्षि हुने म बाहेक अरू कोही हुँदैन । त्यो कृषक स्रोतापत्ति मार्ग-फल प्राप्त गर्न सक्ने अर्थात् मुक्तिको स्रोतमा पर्न सक्ने पूण्य पारमिता भएको हो । अहिले म त्यहाँ जान्छु ।”

पछुतो हुनुपर्ने काम गर्नु ठीक छैन

भगवान बुद्ध कृषकको खेतमा जानु भयो । आयुष्मान आनन्द तथागतको पछि पछि लाग्नु भयो । कृषक पनि विहान सबरै उठेर खेत जोत्न गयो । कृषकले तथागतलाई देखेर सादर वन्दना गर्‍यो । र खेत जोत्ने काममा लाग्यो । तथागतले कृषकलाई केही नभनी थैली भएको ठाउँमा जानुभयो । उहाँले आनन्द स्थविरलाई सम्बोधन गर्नु भई थैली देखाउँदै भन्नु भयो— “देख्यौ आनन्द ! त्यहाँ एउटा विषधारी सर्प बसिरहेको छ ।”

आनन्दले भन्नु भयो— “देखें भन्ते ! अत्यन्त विष भएको सर्प हो !”

उहाँहरू बीच भएको कुराकानी कृषकले राम्रोसँग सुनिरहेको थियो ।

यति कुरा गर्नु भई उहाँहरू फर्की सक्नु भएपछि कृषकले विचार गर्‍यो— “म त्यस ठाउँबाट ओहर-दोहर भइरहनु पर्छ । त्यस ठाउँमा त्यस विषधारी सर्पलाई देख्नु ठीक छैन । त्यसलाई मार्नु पर्छ” यसरी सोचेर एउटा लट्टी लिई त्यहाँ जाँदा उसले एक हजार रूपियाँ भएको थैली देखेछ । ‘यही थैलीलाई तथागतले विष भएको सर्प भन्नु भएको होला’ भनी विचार गरी त्यो थैली लिई एक ठाउँमा लुकाइ राखी माटोले छोपेर फेरि हलो जोत्ने काममा लाग्यो ।

विहान उज्याले भएपछि महाजनको घरमा चोरी भएको थाहा पाई चोरहरू पाइलाको चिन्हो पछ्याउँदै जाँदा त्यस खेतमा पुगी चोरहरूले चोरेर ल्याएका सामान बाँड्नु गरी लिएको ठाउँ देखे । कृषकको पाइलाको चिन्ह पनि देखे । ती पाइलालाई पछ्याउँदै जाँदा माटो भित्र लुकाई राखेको थैली भेट्टाए । अनि त्यस कृषकलाई समातेर भन्थो— “तिमी डाँका मार्ने काम गरी यहाँ हलो जोतेको जस्तो गरी देखाउने होइन ?” भन्दै उसलाई पिटेर बेसरी बाँधेर राजा कहाँ लगे । राजाले उसलाई मार्ने हुकुम दिए । राज पुरुषहरूले त्यसलाई कोर्दाले पिट्दै मानिस मार्ने ठाउँमा लगिरहे । कोर्दाले पिट्दा उसले यसो भन्थो— “देख्यौ आनन्द ! अत्यन्त विष भएको सर्प हो ।” जब जब उसलाई पिट्थ्यो उसले उही कुरा दोहर्‍याउँथ्यो ।

यो कुरा सुनी राजपुरुषहरूले उसलाई यो के भनिरहेको ? भनी सोधे । उसले 'मलाई राजा कहाँ लगे मात्रै यसको रहस्य भन्ने छु' भनी जवाफ दियो । तिनीहरूले उसलाई राजाकहाँ लगे । राजाले त्यस भन्नाको अभिप्राय सोधे पछि उसले बिहान सबेरै घरबाट निस्केदेखिको सबै वृतान्त राजालाई विन्ति गर्‍यो ।

राजाले हुकुम दियो- "हे राज पुरुषहरू ! यसले लोकमा अग्र तथागतलाई साक्षीको रूपमा राख्यो । यसलाई दोषारोण गर्नु योग्य हुँदैन ।"

राजा त्यस कृषकलाई लिई भगवान बुद्ध कहाँ गएर विन्ति गरे- "भगवन् शास्ता ! आज बिहान सबेरै तथागत आनन्द स्थविरसँग यस कृषकले हलो जोतिरहेको ठाउँमा जानु भएको थियो ?"

भगवान बुद्धले भन्नु भयो- "हो महाराज ! आज बिहान म त्यहाँ गएको थिएँ ।"

राजाले विन्ति गर्‍यो- "तथागतले त्यहाँ के देख्नु भएको थियो ?"

भगवान बुद्धले भन्नु भयो- "महाराज ! एक हजार रूपियाँ भएको एउटा थैली देखेँ ।"

राजाले विन्ति गर्‍यो- "त्यो थैली देखेपछि तथागतले के भन्नु भएको थियो ?"

भगवान बुद्धले भन्नु भयो- "यो कृषकले भने जस्तै भनेको थिएँ; महाराज !"

राजाले हात जोडेर भन्यो- "भन्ते भगवन् ! आज यस कृषकलाई तथागत जस्तो महापुरुषलाई साक्षीको रूपमा नलिएको भए यसको ज्यान गइ सक्थ्यो होला । तथागतको वचनलाई बार-बार उच्चारण गरेकोले मात्रै यसको ज्यान बचेको हो ।"

पछुतो हुने पर्ने काम गर्नु ठीक छैन

राजाको कुरा सुन्न भई तथागतले भन्नुभयो— “हे यसैको कारणले म आज बिहान खेतमा गएको थिएँ ।”

यसै सिलसिलामा तथागतले भन्नुभयो— “पण्डितजनहरूले जुन काम गर्दा पछि पश्चाताप गर्नु पर्ने हुन्छ; त्यस्तो काम नगर्नु नै राम्रो हुनेछ ।”

यसै सन्दर्भमा तथागतले यो गाथा प्रकाशमा ल्याउनु भयो—

“न तं कम्मं कतं साधु - यं कत्वा अनुत्तम्पति ।

यस्स अस्सुसखो रोदं - विपाकं पटिसेवती ॥”

अर्थ— त्यो काम गर्नु ठीक छैन जुन काम गर्नाले पछि पश्चाताप हुन्छ र जुन काम गर्नाले पछि आँसु बहाउँदै त्यसको विपत्क भोग गर्नु पर्ने हुन्छ ।

तथागतको यस धर्म-देशनाको अन्तमा त्यस कृषक स्रोतापत्ति मार्ग-फलमा प्रतिष्ठित भयो ।

त्यहाँ उपस्थित अरू भिक्षुहरूले पनि तथागतको यस धर्म देशनाबाट स्रोतापत्ति मार्ग-फल प्राप्त गर्नमा सफल भए ।

‘कृषकको कथा समाप्त’

५.९. (सुमन मालाकारको कथा) पछुतो हुनु नपर्ने काम गर्नु ठीक छ

५. (६८) “तञ्च कम्मं कतं साधु - यं कत्वा नानुत्तम्पति ।
यस्स पतीतो सुमनो - विप्तकं पटिसेवती ॥”

एक समय भगवान बुद्ध राजगृह नगरको वेलुवनाराममा विहार गरिर हुनु भएको थियो । त्यसबेला उहाँ सुमन मालाकारको कारणमा यो गाथा आज्ञा गर्नु भएको हो ।

सुमन मालाकारले राजगृह नगरका राजा बिम्बिसारलाई दिनहुँ आठ वटा फूलको माला उनेर लैजाने गर्थ्यो । यसको पारिश्रमिक स्वरूप उसले दिनको आठ कार्षायण अर्थात् आठ वटा सुनको सिक्का पाउँथ्यो ।

एक दिन तथागत छ प्रकारका रस्मिले विभूषित भई महान् बुद्ध लीला दर्शाउनु हुँदै भिक्षु सङ्घ सहित भिक्षाको लागि राजगृह नगरमा प्रवेश गरिरहुनु भएको थियो । त्यसै बेला सुमन मालाकार राजाको लागि फूलको माला लिएर नगरद्वारमा आइपुगेको थियो । त्यहाँ तथागतको बत्तीस महापुरुष लक्षण, अस्सी अनुव्यञ्जनले संयुक्त सुवर्णमय शरीर देखेर सुमन मालाकार को मन अति प्रसन्न भयो । उसले विचार गर्‍यो- “अब म शास्तालाई के ले पूजा सत्कार गरुँ । यही फूल मालाले पूजा गरौं भने यो दिनहुँ राजा कहाँ लैजानु पर्ने । यी फूल-माला आज लगने भने राजाले बाँधी राख्न पनि सक्छ, मार्न पनि सक्छ; देश निकाला गर्न पनि सक्छ । अब म के गरुँ ?”

उसले फेरि यसरी सोच्यो- “राजाले मलाई बाँधेर राखे पनि राखोस्; मारे पनि मारोस्; देश निकाला गरे पनि गरोस् । आखिर मैले यसको पैसा लिएर पनि जीवन-यापनको लागि मात्र त हो नि । यदि यी फूल-माला शास्तालाई पूजा गर्न पाएका अनेक कालसम्म मेरो हित-सुख हुनेछ ।” यसरी

विडूडभको कथा

सोचेर उसले आफ्नो जीवन परित्याग गरी प्रसन्न चित्तले हर्षले गद्-गद् हुँदै आफ्नो हातमा भएको आठ वटा फूलमाला मध्ये दुइ वटा फूल-माला तथागतको शिर मास्तिर छुत्याई दियो । ती दुबै माला तथागतको शिर माथि चँदुवा जस्तै भएर रह्यो । अर्को दुइ माला छुत्याई दिएका तथागतको दायाँपट्टि आकाशमा भुण्डिरह्यो । अर्को दुइ माला छुत्याएको तथागतको पछिल्लिर भुण्डियो ।

यसरी आठ वटै फूलको माला आकाशमा भुण्डिएर तथागतको पदार्पण सँगसँगै अगाडि बढी रह्यो । साथै तथागतको सम्पूर्ण शरीरबाट अरू सयौं हजारौं रश्मि निस्केर तथागतको भिक्षा-चरणको यात्रामा शोभा बढाई रहेको थियो । यो दृश्य हेर्न र शास्ताका पात्रमा भिक्षा दान दिन राजगृह नगर वासीहरूको घुइँचो लागेको थियो । यस्तो अद्भूत दृश्य देखी सुमन मालाकार को शरीर पाँच प्रकारका प्रीतिले परिपूर्ण भयो । ऊ केही समय शास्ताको पछि पछि लाग्यो । त्यसपछि उहाँको स्तुति गरी, सादर वन्दना गरी घर फर्क्यो ।

सुमन मालाकार खालि हातले घर-फर्केको देखी उसकी पत्नीले 'फूल-माला खोई' भनी प्रश्न गरिन् । उसले आफ्नो जीवन परित्याग गर्नु परे पनि पर्वाह नगरी प्रसन्न चित्तले तथागतलाई ऋद्धि-प्रातिहार्य दर्शाउनु भएको अद्भूत घटना आफ्नी पत्नीलाई सुनायो । आफ्नो पतिको कुरा सुनी तिनी राजा अत्यन्त डराइन् । छोरोलाई साथमा लिई तिनी राज दरवारमा गइन् । आज आफ्नो पतिले राजाको सेवामा फूल-माला ल्याउन नसकेको कारण सबै विन्ति चढाइन् र आजदेखि आफ्नो लोग्नेसँग अलग्ग भएको कुरा पनि अवगत गराइन् ।

राजा विम्बिसार भगवान बुद्धको प्रथम दर्शनमा नै स्रोतापत्ति मार्ग-फलमा प्रतिस्थित भएको थियो । तथागत प्रति उहाँको श्रद्धा अचल थियो । राजालाई ल्याएको फूलमालाले तथागतको पूजा गरेको खबर सुनी खुशीले गद्गद् भई शास्ताको यात्रामा सहभागी भयो । राजदरवारको पटांगिरीमा पुगेपछि तथागतको इच्छानुसार त्यही भोजनका व्यवस्था मिलाइयो ।

भोजन सकिएपछि भगवान बुद्धले अनुमोदना उपदेश गर्नु भई सुमन मालाकारको प्रशंसा गर्नु भयो । त्यसपछि तथागत जन-समूह सहित विहारमा फर्कनु भयो । राजा पनि शास्तालाई विहारमा पुऱ्याउनु भई दरवारमा फर्केर सुमन मालाकारलाई बोलाउन पठायो । सुमन मालाकार दरवारमा हाजिर भइसकेपछि उसलाई प्रश्न गर्‍यो- “तिमीले राजालाई भनेर ल्याएको फूलको माला के गर्‍यो ?”

सुमन मालाकारले राजालाई विन्ति गर्‍यो- “महाराज ! हजूरले मलाई मारे पनि, देश-निकाला गरे पनि आफ्नो जीवन नै परित्याग गरी त्यस फूलको मालाले भगवान बुद्धलाई श्रद्धापूर्वक पूजा गरें ।”

उसको कुरा सुनी बिम्बिसार राजा साँहै खुशी भई एक-एक फूलमालालाई आठ-आठ जोर हात्ति, घोडा, नोकर, चाकर, गहणा, लुगा सहित आठ हजार कार्षापण राज कोषबाट दिन लगायो । उसलाई धेरै मोल पर्ने वस्त्र लगाउन दिई आठ जना आइमाईहरू सहित आठ वटा गाउँ पनि उपहार स्वरूप प्रदान गर्‍यो ।

सुमन मालाकारले श्रद्धापूर्वक फूलमालाले भगवान बुद्धलाई पूजा गरेको फल-स्वरूप यत्तिका सम्पत्तिका मालिक भएको कुरा आनन्द स्थविरले तथागतलाई विन्ति गर्नु भयो । तथागतले भन्नु भयो- “आनन्द ! सुमन मालाकारको यो पुण्यलाई सानो सम्भन्नु हुँदैन । आफ्नो जीवन समेत परित्याग गरी उसले फूल-मालाले तथागतलाई पूजा गर्‍यो । पूजा गर्दा उसको चित्त प्रसन्न र प्रमुदित थियो । यसको पूण्य-फलले गर्दा ऊ एक लाख कल्पसम्म दुर्गतीमा पर्दैन । यस अवधिमा यसले मनुष्य लोक र देवलोमा जन्म लिँदै कुशल कर्म गर्दै अन्तमा ऊ ‘सुमन’ नामक प्रत्येक बुद्ध हुनेछ ।”

त्यही दिन साँभ्रमा भिक्षुहरूको बीचमा धर्म-सभामा यस्तो कुरा चलिरहेको थियो- “अहो आश्चर्य ! सुमन मालाकारले आफ्नो जीवन नै परित्याग गरी श्रद्धापूर्वक प्रसन्न चित्तले तथागतलाई पुष्प-पूजा गरेको पुण्यको प्रभावले सर्व अष्टकको हिसावले यत्तिका फल प्राप्त भयो । धन्य रहेछ ! ‘दानको महिमा र पुण्यको फल’ !”

पछुतो हुनु नपर्ने काम गर्नु ठीक छ

यसै बेला भगवान बुद्ध गन्धकुटिबाट निस्कनु भई धर्म-सभामा बुद्धासनमा बस्नु भई 'त्यहाँ के कुरा गरिरहनु भएको हो' सोध्नु भयो । भिक्षुहरूले उपर्युक्त कुरा बिन्ति गरे पछि, तथागतले भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गर्नु भई भन्न भयो— "भिक्षुहरू ! जुन काम गर्दा पछि पश्चाताप हुनु पर्दैन । जुन कार्य गर्दा जब-जब सम्झिन्छ, मन प्रसन्न र उत्साहित हुन्छ; त्यस्तो कार्य गर्दै लैजानु पर्दछ ।"

यसै प्रसंगमा तथागतले यो गाथा प्रकाशमा ल्याउनु भई धर्म-देशना गर्नु भयो—

“तञ्च कम्मं कतं साधु - यं कत्वा नानुत्तम्पति ।
यस्स पतीतो सुमनो - विप्तकं पटिसेवती ॥”

अर्थ— जुन काम गर्दा पछि पश्चाताप गर्नु पर्दैन, हैरानी हुँदैन; त्यस्तो काम गर्नु राम्रो हुन्छ । जुन काम गर्दा त्यसको परिणाम निस्कदाँ मन आनन्द हुन्छ, त्यस्तो काम गर्नु उत्तम हुन्छ ।

तथागतको यस धर्म-देशनाको अन्तमा चौरासी हजार प्राणीहरूलाई धर्म अवस्था प्राप्त भयो ।

‘सुमन मालाकारको कथा समाप्त’

५.१०. उत्पलवर्ण भिक्षुको कथा

५. (६९) “मधुवा मञ्जति बालो - याव पापं न पचति ।
यदा च पचति पापं - बालो दुक्खं निगच्छति ॥”

एक समय भगवान् बुद्ध श्रावस्तीको जेतवनाराममा विहार गरिरहनु भएको थियो । त्यसवेला तथागतले उत्पलावर्ण भिक्षुणीको कारणमा आज्ञा गर्नु भएको हो ।

उत्पलावर्णाले पूर्व-जन्ममा पदुमुत्तर तथागतको समय देखि पारमिता पूर्ण गर्दै आइरहेकी थिइन् । सञ्चित पुण्य-कर्मद्वारा कहिले देवलोक र कहिले मनुष्यलोकमा तिनको जन्म हुन्थ्यो । यसरी संसार चक्रमा घुम्दै घुम्दै गौतम बुद्धको समयमा देवलोकबाट च्यूत भई श्रावस्ती नगरको एक महाजनको कुलमा तिनको जन्म भयो । नीलो कमलको जस्तो वर्ण भएकोले तिनलाई ‘उत्पलवर्णा’ भनी नामकरण गरियो ।

वपावापीवर्पा

उसले फेरि यसरी सोच्यो- “राजाले मलाई बाँधेर राखे पनि राखोस्; मारे पनि मारोस्; देश निकाला गरे पनि गरोस् । आखिर मैले यसको पैसा लिए पनि जीवन-यापनको लागि मात्र त हो नि । यदि यी फूल-माला शास्तालाई पूजा गर्न पाएका अनेक कालसम्म मेरो हित-सुख हुनेछ ।” यसरी सोचेर उसले आफ्नो जीवन परित्याग गरी प्रसन्न चित्तले हर्षले गद्-गद् हुँदै आफ्नो हातमा भएको आठ वटा फूलमाला मध्ये दुइ वटा फूल-माला तथागतको शिर मास्तिर छुत्याई दियो । ती दुबै माला तथागतको शिर माथि चँदुवा जस्तै भएर रह्यो । अर्को दुइ माला छुत्याई दिएका तथागतको दायाँपट्टि आकाशमा भुण्डिरह्यो । अर्को दुइ माला छुत्याएको तथागतको पछिल्लिर भुण्डियो ।

यसरी आठ वटै फूलको माला आकाशमा भुण्डिएर तथागतको पदार्पण

उत्पलावर्णा भिक्षुणीको कथा

सँगसँगै अगाडि बढी रह्यो । साथै तथागतको सम्पूर्ण शरीरबाट अरू सयौं हजारौं रश्मि निस्केर तथागतको भिक्षा-चरणको यात्रामा शोभा बढाई रहेको थियो । यो दृश्य हेर्न र शास्ताका पात्रमा भिक्षा दान दिन राजगृह नगर बासीहरूको घुइँचो लागेको थियो । यस्तो अद्भूत दृश्य देखी सुमन मालाकार को शरीर पाँच प्रकारका प्रीतिले परिपूर्ण भयो । ऊ केही समय शास्ताको पछि पछि लाग्यो । त्यसपछि उहाँको स्तुति गरी, सादर वन्दना गरी घर फर्क्यो ।

सुमन मालाकार खालि हातले घर-फर्केको देखी उसकी पत्नीले 'फूल-माला खोई' भनी प्रश्न गरिन् । उसले आफ्नो जीवन परित्याग गर्नु परे पनि पर्वाह नगरी प्रसन्न चित्तले तथागतलाई ऋद्धि-प्रातिहार्य दर्शाउनु भएको अद्भूत घटना आफ्नी पत्नीलाई सुनायो । आफ्नो पतिको कुरा सुनी तिनी राजा अत्यन्त डराइन् । छोरोलाई साथमा लिई तिनी राज दरवारमा गइन् । आज आफ्नो पतिले राजाको सेवामा फूल-माला ल्याउन नसकेको कारण सबै बित्ति चढाइन् र आजदेखि आफ्नो लोग्नेसँग अलग्ग भएको कुरा पनि अवगत गरिन् ।

राजा विम्बिसार भगवान बुद्धको प्रथम दर्शनमा नै स्रोतापत्ति मार्ग-फलमा प्रतिस्थित भएको थियो । तथागत प्रति उहाँको श्रद्धा अचल थियो । र राजालाई ल्याएको फूलमालाले तथागतको पूजा गरेको खबर सुनी खुशीले गद्गद् भई शास्ताको यात्रामा सहभागी भयो । राजदरवारको पटांगिरीमा पुगेपछि तथागतको इच्छानुसार त्यही भोजनका व्यवस्था मिलाइयो ।

भोजन सकिएपछि भगवान बुद्धले अनुमोदना उपदेश गर्नु भई सुमन मालाकारको प्रशंसा गर्नु भयो । त्यसपछि तथागत जन-समूह सहित विहारमा फर्कनु भयो । राजा पनि शास्तालाई विहारमा पुऱ्याउनु भई दरवारमा फर्केर सुमन मालाकारलाई बोलाउन पठायो । सुमन मालाकार दरवारमा हाजिर भइसकेपछि उसलाई प्रश्न गर्‍यो— "तिमीले राजालाई भनेर ल्याएको फूलको माला के गर्‍यो ?"

सुमन मालाकारले राजालाई विन्ति गर्‍यो— “महाराज ! हजूरले मलाई मारे पनि, देश-निकाला गरे पनि आफ्नो जीवन नै परित्याग गरी त्यस फूलको मालाले भगवान बुद्धलाई श्रद्धापूर्वक पूजा गरें ।”

उसको कुरा सुनी विम्बिसार राजा साँढै खुशी भई एक-एक फूलमालालाई आठ-आठ जोर हात्ति, घोडा, नोकर, चाकर, गहणा, लुगा सहित आठ हजार कार्षापण राज कोषबाट दिन लगायो । उसलाई धेरै मोल पर्ने वस्त्र लगाउन दिई आठ जना आइमाईहरू सहित आठ वटा गाउँ पनि उपहार स्वरूप प्रदान गर्‍यो ।

सुमन मालाकारले श्रद्धापूर्वक फूलमालाले भगवान बुद्धलाई पूजा गरेको फल-स्वरूप यत्तिका सम्पत्तिका मालिक भएको कुरा आनन्द स्थविरले तथागतलाई विन्ति गर्नु भयो । तथागतले भन्नु भयो— “आनन्द ! सुमन मालाकारको यो पुण्यलाई सानो सम्झनु हुँदैन । आफ्नो जीवन समेत परित्याग गरी उसले फूल-मालाले तथागतलाई पूजा गर्‍यो । पूजा गर्दा उसको चित्त प्रसन्न र प्रमुदित थियो । यसको पूण्य-फलले गर्दा ऊ एक लाख कल्पसम्म दुर्गतीमा पर्दैन । यस अवधिमा यसले मनुष्य लोक र देवलोमा जन्म लिंदै कुशल कर्म गर्दै अन्तमा ऊ ‘सुमन’ नामक प्रत्येक बुद्ध हुनेछ ।”

त्यही दिन साँझमा भिक्षुहरूको बीचमा धर्म-सभामा यस्तो कुरा चलिरहेको थियो— “अहो आश्चर्य ! सुमन मालाकारले आफ्नो जीवन नै परित्याग गरी श्रद्धापूर्वक प्रसन्न चित्तले तथागतलाई पुष्प-पूजा गरेको पुण्यको प्रभावले सर्व अष्टकको हिसावले यत्तिका फल प्राप्त भयो । धन्य रहेछ ! ‘दानको महिमा र पुण्यको फल’ !”

यसै बेला भगवान बुद्ध गन्धकुटिबाट निस्कनु भई धर्म-सभामा बुद्धासनमा बस्नु भई ‘त्यहाँ के कुरा गरिरहनु भएको हो’ सोध्नु भयो । भिक्षुहरूले उपर्युक्त कुरा विन्ति गरे पछि तथागतले भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गर्नु भई भन्न भयो— “भिक्षुहरू ! जुन काम गर्दा पछि पश्चाताप हुनु पर्दैन । जुन कार्य गर्दा जब-जब सम्झिन्छ, मन प्रसन्न र उत्साहित हुन्छ, त्यस्तो कार्य गर्दै लैजानु पर्दछ ।”

यसै प्रसंगमा तथागतले यो गाथा प्रकाशमा ल्याउनु भई धर्म-देशना गर्नु भयो—

४.४. पति-पूजिकाको कथा

४. (४८) “पुष्पानि हेव पचिनन्तं - ब्यासत्तमनसं नरं ।
अतित्तं येव कामेसु - अन्तको कुरुते वसं ॥”

एक समय भगवान बुद्ध श्रावस्तीमा विहार गरिरहनु भएको थियो । त्यसबेला एउटी पति-पूजिका अर्थात् आफ्नो पतिदेवलाई पूजा गर्ने महिलाको सन्दर्भमा यो गाथा आज्ञा गर्नु भएको हो ।

त्रयत्रिंश देवलोकमा ‘मालभारी’ भन्ने एक जना देवपुत्र थियो । उसको परिचारिकाको रूपमा एक हजार अप्सराहरू थिए । तिनीहरू पुष्प-उद्यानमा गई फूलहरू टिपी देवपुत्रलाई सिंगारिरहेका थिए । त्यसबेला एक जना देवपुत्री अचानक च्यूत भई श्रावस्तीको एउटा कुलमा जन्म भयो । तिनलाई ‘माल भारी देवपुत्रको परिचारिका हुँ’ भनी पूर्व जन्मको कुरा स्मरण भयो । ठूली भइसकेपछि तिनले दिन-दिनै सुगन्धित फूल आदिले पूजा गरी ‘म त्यही देवपुत्र कहाँ जन्म लिन पाउँ’ भनी आशिका गर्थिन् ।

ती कुमारी क्रमशः सोह्र वर्षकी भई । तिनलाई पतिकुलमा विहे गरेर पठायो । पतिको घरमा भिक्षुहरूलाई सलाक दान दिने, पाक्षिक दान दिने, वर्षावासिक दान दिने गर्थी । ती महिला ती दानहरूमा सहभागी भई “म यस पुण्यको प्रभावले पहिले कै देवपुत्र कहाँ जान पाउँ” भनी प्रार्थना गर्थी । त्यसकारण भिक्षुहरूले तिनलाई ‘पति-पूजिका उपासिका’ भनी भन्न थाले ।

पति-पूजिकाले सधैं भैं आसन-शालामा गई पानी ल्याई दिन्थी । आसन विछ्याएर मिलाई दिन्थी । अरू दाताहरूले दान-शालामा भिक्षुहरूलाई भोजन गराउने इच्छा गरेमा तिनले तिनीहरूको काममा सघाई दिन्थी । भोजन तयार गरी दिन्थी र अरू पनि सक्दो मद्दत गरी दिन्थी । यसरी तिनले थुप्रै-थुप्रै पुण्य संचय गर्ने मौका पाएकी थिइन् ।

(६४)

धम्मपद-अट्टकथा भाग - ३

पति-पूजिकाको कथा

समय भएपछि तिनी गर्भवती भइन् । दश महिना पछि तिनले एउटा छोरो जन्माइन् । पहिलो छोरो टुकुटुकु हिंड्न थालेपछि तिनले अर्को छोरो जन्माइन् । यसरी उनी क्रमशः चारवटा छोराको आमा बनिन् ।

एक दिन तिनी भिक्षुहरू कहाँ गई दान दिइन् । पूजा गरिन् । धर्म-श्रमण गरिन् । शीललाई आरक्षा गरिन् । साँझपख अचानक एउटा रोग लागेर तिनको तत्काल मृत्यु भयो । तिनको आशिकानुसार पहिले कै देवपुत्र कहाँ तिनी उत्पन्न भइन् ।

त्यतिञ्जेल अरू अप्सराहरूले देवपुत्रलाई फूलले सिंगारिरहकै थिए । देवपुत्रले तिनलाई देखेर भन्यो- “बिहानदेखि तिमीलाई देखिन नि ! कहाँ गइरहेकी थिई ?”

तिनले भनिन्- “स्वामी ! म यहाँबाट च्यूत भएर श्रावस्तीको एउटा घरमा जन्मे । सोह्र वर्ष पुगेपछि मलाई विहे गरिदिई पतिकुलमा पठायो । त्यहाँ मैले चार वटा छोराहरू जन्माएँ । साथै सानै उमेरदेखि दान, पुण्य कर्म आदि गरी तपाईंलाई पाउने प्रार्थना पनि गर्दै रहे । एकदिन अचानक एउटा रोग लागि म त्यहाँ मृत्यु भई यहाँ उत्पन्न हुन पुगें ।”

देवपुत्रले सोध्यो- “मनुष्यलोकमा मानिसको आयु कति छन् नि ?”

तिनले भनिन्- “लगभग शय वर्ष ।”

देवपुत्रले सोध्यो- “त्यति मात्रै ? यति छोटो आयु भएको मानिसहरू अल्छि, प्रमादी भएर बस्छन् कि पुण्य कार्य गर्नमा प्रयत्नशील रहन्छन् ?”

तिनले भनिन्- “स्वामी ! तपाईंले कस्तो प्रश्न गर्नु भएको ? त्यहाँ अधिकांश मानिसहरू त असंख्य वर्ष आयु भएको जस्तो ठान्छन् र कहिल्यै बुढा-बुढी हुनु नपर्ने, मर्न नपर्ने जस्तो ठानी धेरै जसो धर्मकार्य गर्नमा अल्छी र प्रमादी भएर बस्छन् ।”

यस्तो कुरा सुनी मालभारी देवपुत्रलाई महासंवेग उत्पन्न भयो । “लगभग

शय वर्ष मात्रै आयु भएका यी मानिसहरू त्यसरी अल्छी र प्रमादी भई बसेर तिनीहरू कहिले दुःखबाट मुक्त हुने होला”- भनी अपसोच प्रकट गर्‍यो ।

भोलिपल्ट भिक्षुहरू आसन-शालामा जाँदा, त्यहाँ सफा गरी नराखेको, आसान नबिच्छ्याइएको र पानीको भाँडोमा पानी पनि नभएको देखेर ‘पति-पूजिका उपासिका कहाँ गइन्’ भनी सोधे ।

त्यहाँ बस्नेहरूले भने- “भन्ते ! तिनी हिजो तपाईंहरूलाई भोजन गराइसकेपछि घर फर्किन् । साँझपख तिनलाई एउटा रोग लाग्यो र तत्काल तिनको मृत्यु भयो ।”

यी कुरा सुनेर पृथग्जन भिक्षुहरूले तिनको उपकार सम्भेर आँसु बहाउन थाले । **क्षीणास्रवी** अर्थात् **आस्रव-क्षय** भइसकेका भिक्षुहरूलाई पनि **धर्म-संवेग** उत्पन्न भयो । भोजन पश्चात् ती भिक्षुहरू भगवान बुद्ध कहाँ गई सादर वन्दना गरी विन्ति गरे- “भन्ते भगवन् ! **पति-पूजिका** उपासिका जहिले पनि समय निकालेर भिक्षुसंघको सेवा-सत्कार गर्थिन् । पुण्य-कर्म गर्नमा सहभागी बनी पहिलेको स्वामी कहाँ जान प्रार्थना गर्थिन् । अब तिनको के गति भयो होला ? शास्ता ! तिनको जन्म कहाँ भयो होला ?”

तथागतले भन्नु भयो- “भिक्षुहरू ! तिनी पहिले जहाँबाट आएकी थिइन्, फेरि त्यहीं उत्पन्न हुन पुगिन् ।”

भिक्षुहरूले विन्ति गरे- “भन्ते भगवन् ! प्राणीहरूको आयु कति छोटो रहेछ ! विहान हामीलाई भोजन गराएर साँझपख तिनको मृत्यु भयो ।”

तथागतले भन्नु भयो- “भिक्षुहरू ! हो, प्राणीहरूको आयु अत्यन्त कम छ । यी प्राणीहरूको काम-भोग, इच्छा र कामनाहरू तृप्त नहुँदै यिनीहरूलाई मृत्युराजले आफ्नो वशमा लिन्छन् र रुआउँदै, विलाप गराउँदा-गराउँदै यिनीहरूलाई लिएर जान्छ ।”

(६६)

धम्मपद-अट्ठकथा भाग - ३

पति-पूजिकाको कथा

यसै सन्दर्भमा तथागतले यो गाथा प्रकाशमा ल्याउनु भयो—

“पुष्फानि हेव पचिनन्तं - ब्यासत्तमनसं नरं ।

अतित्तं येव कामेसु - अन्तको कुरुते वसं ॥”

अर्थ— पञ्चकाम रूपी फूल टिप्नमा आसक्त भइरहेका मानिसहरूलाई कामभोगमा तृप्त नहुँदै मृत्युले आफ्नो वशमा लिन्छ ।

तथागतको यस धर्म-देशनाको अन्तमा धेरै मानिसहरू स्रोतापत्ति आदि मार्ग-फल प्राप्त गर्नमा सफल भए ।

यस धर्म-देशना अरू जनताहरूलाई सार्थक भयो ।

४.५. कंजूस कोसिय सेठको कथा

४. (४९) “यथापि भमरो पुष्पं - वण्णगन्धंअहेठयं ।
पलेति रसमादाय - एवं गामे मुनीचरे ॥”

एक समय भगवान बुद्ध श्रावस्तीमा विहार गरिरहनु भएको थियो । त्यसवेला तथागतले यो गाथा ‘कंजूस सेठ’ को कारणमा आज्ञा गर्नु भएको हो । यसको कथा राजगृह नगरबाट शुरु भएको थियो ।

राजगृह नगर नजिकै ‘सक्खर’ भन्ने एउटा ठूलो गाउँ थियो । त्यहाँ ‘कोसिय’ भन्ने एक जना धनी महाजन बस्दथ्यो । उसँग अस्सी करोड धन सम्पत्ति थियो । तर त्यो साढै कंजूस थियो । उसले एउटा सिन्कोसम्म पनि दान गरेको थिएन । न उसले भएको धन-सम्पत्ति परिभोग नै गथ्र्यो । न आफ्ना पत्नी, छोरा छोरीलाई नै परिभोग गर्न दिन्थ्यो ।

एक दिन त्यो महाजन राजाको सेवामा गई सेवा-सत्कारको काम भ्याई सकेर राजदरवारबाट फर्किरहेको थियो । बाटोमा एक जना मानिसले मालपुवा खाइरहेको देखेर उसलाई पनि त्यस्तो रोटी खान मन लाग्यो । ऊ घरमा पुगेर विचार गर्न थाल्यो— “यदि मैले घरमा त्यस्तो रोटी पकाउन दियो भने मसँग खाने मानिसहरू थुप्रै हुनेछन् । तील, चामल, सक्खर आदि निकै खर्च गर्नु पर्ने हुन्छ ।” त्यसैले कसैलाई केही नभनी खान मन लागेको तृष्णालाई दबाएर सहेर बसी रह्यो ।

मालपुवा खाने तृष्णा मेटाउन नसकेको चिन्ताले गर्दा कोसिय महाजन दिन पर दिन डुब्लाउँदै गयो । आखिर ऊ रोगी जस्तै देखियो । तैपनि ‘धन खर्च होला’ भनेर यो कुरो कसैलाई भनेन । महाजनको त्यस्तो अवस्था देखेर उसकी पत्नीले अनेक प्रकारले प्रश्न गरिन्— “स्वामी ! तपाईंलाई के तकलिफ भयो ? तपाईंसँग महाराज रिसाई बक्स्यो कि ? छोरा-छोरी, नोकर-

(६८)

धम्मपद-अट्ठकथा भाग - ३

कंजूस कोसिय सेठको कथा

चाकरहरूबाट केही भूल भयो कि ? अथवा तपाईंलाई केही चीज खाने इच्छा भयो ?” आफ्नी पत्नीले यसरी एक एक गरी कोट्याएर प्रश्न गरेपछि उसले विस्तारै भन्यो- “अरू त मलाई केही चिन्ता छैन; तर **मालपुवा** खाने ठूलो इच्छा भइरहेछ ।”

पत्नीले भनिन्- “यति जावो कुरामा पनि तपाईंले चिन्ता लिनु पर्छ र ? तपाईं धन नभएको मान्छे होइन । अहिल्यै पूरा गाउँलेलाई पुग्ने गरी **मालपुवा** पकाई दिन्छु ।”

सेठले भन्यो- “अहँ ! यस्तो धन खर्च गर्ने काम मबाट हुँदैन ।”

पत्नीले फेरि भनी- “त्यसो भए हाम्रो टोल भरीको मानिसलाई मात्र पुग्ने गरी पकाउने ।” यस कुरामा पनि सहमत नभएपछि घर-परिवार र नोकर-चाकरलाई मात्र पकाउने कुरा चल्यो । महाजनले यस कुरालाई स्वीकार नगरेपछि ‘स्वास्नी, छोरा-छोरीलाई मात्र पुग्ने गरी पकाउने कुरा भयो । सेठ यस कुरा मान्न पनि तयार भएन । त्यसो भए “तपाईं र मलाई मात्र पुग्ने गरी पकाउन पर्ला; हुँदैन” भनी सोधिन् । पछि “तँलाई किन खानु परेको ?” भनी सेठनीलाई हप्काएछ । “त्यसोभए भइहाल्यो त, तपाईं एक जनालाई मात्र पकाई दिनेछु” भनेपछि सेठ यस कुरामा सहमत भयो ।

‘भान्छामा नै **मालपुवा** पकायो भने अरूलाई थाहा होला र दिनु पर्ला’ भन्ने विचार गरी चाहिने जति मात्र सामान बोकाई सेठनीलाई ‘घरको सात तल्ला माथि गई रोटी पकाउन जाऊ’ भनी पठायो । सेठले चाहिं सबै नोकर-चाकरलाई तल पठाएर तलदेखि भ्याल ढोका बन्द गर्दै, चुकुल लगाउँदै घरको सात तल्ला माथि पुगेर रोटी पकाउन लागेको ठाउँमा बस्यो । सेठनीले चुल्होमा आगो बाली कराहीमा तेल तताएर **मालपुवा** पकाउन थाली ।

त्यस दिन तथागत विहान सवेरै **महाकरुणा समापत्ति**मा बस्नु भई ‘आज बोध गर्नु पर्ने कोही योग्य व्यक्ति छ कि’ भनी बुद्ध-नेत्र फैलाउनु

भयो । तथागत बस्नु भएको स्थानबाट **पैतालिस योजन** टाढा बसेका ती महाजन-महाजननी दुबैमा **स्रोतापन्न** अर्थात् मुक्तिको स्रोतमा पर्न सक्ने क्षमता भएको कुरा तथागतको ध्यान दृष्टिमा पऱ्यो । त्यतिखेरै भगवान बुद्धले ऋद्धिबल दर्शाउनमा उपाधि प्राप्त गर्नु भएको **महामौद्गल्यायन स्थविर**लाई सम्बोधन गर्नु भई भन्नु भयो— “**मौद्गल्यायन ! राजगृह** नगर नजिकै ‘**सक्कर**’ भन्ने एउटा **निगम** छ । त्यहाँ ‘**कोसिय**’ भन्ने एक जना कंजूस महाजन बस्दछ । उसलाई पकाउन लगाएको **मालपुवा** अरूलाई दिन पर्ला भन्ने डरले अहिले ऊ आफ्नो प्रासादको सात तल्ला माथि बसी कसैले नदेख्ने गरी आफ्नी पत्नीलाई कराहीमा **मालपुवा** पकाउन लगाउँदै छ । अहिले तिमि त्यहाँ गई त्यस महाजनलाई दमन गरी उसको लोभ रूपी विषलाई निर्मूल पार्न मद्दत गर । अनि पकाइरहेको **मालपुवा** सहित दूध, घिऊ, मह, सक्कर आदि सबै सामान ती दुबैलाई बोक्न लगाई तिमिले आफ्नो **ऋद्धिबल**द्वारा तिनीहरूलाई यहाँ जेतवनमा लिएर आऊ । आज म पाँच शय भिक्षुहरू सहित तिनीहरूले पकाएको **मालपुवा** भोजन गर्नेछु ।”

तथागतको वचनलाई **महामौद्गल्यायन स्थविर**ले शिरोपर गरी त्यस सेठ कहाँ जानु भयो ।

४.५. (क) भ्रमर समान भिक्षाटन गर

महामौद्गल्यायन स्थविर तथागतको वचन अनुसार आफ्नो ऋद्धिबलद्वारा तुरन्तै राजगृह नगरको 'सक्खर' नामक निगममा पुग्नु भयो । त्यहाँ 'कोसिय सेठ' को प्रासादको सात तल्ला माथि पुग्नु भई भूयाल बाहिर भिक्षा पात्र लिई आकाशमा उभिरहनु भयो । स्थविरलाई देखेर सेठको हृदय काँप्यो । "यस्तै मगन्तेहरूले देख्ला भनेर म यहाँ सम्म आएर बसें; तैपनि यिनीहरूले पीछा गर्न छोडेको होइन" भन्दै उसलाई हानेर भगाउने वस्तु अगाडि केही नदेखी साह्रै रिसाएर यसो भन्यो- "ये श्रमण ! तिमी त्यहाँ आकाशमा उभिरहेर के पाइन्छ र ? आकाशमा ओहर-दोहर भई चक्रमण गरे पनि यो रोटी तिमीले पाउँदैनौ ।"

स्थविर भूयाल अगाडि ओहोर-दोहर भई आकाशमा चक्रमण गर्नु भयो । सेठले भन्यो- "चक्रमण गरेर के गर्ने ? आकाशमा पलैति कसेर बसे पनि तिमीले रोटी पाउँदैनौ ।"

स्थविर आकाशमा पलैति कसेर भूयाल अगाडि बस्नु भयो ।

सेठले रिसाएर भन्यो- "त्यसरी पलैति कस्दैमा तिमीले के पाउँछौ ? भूयालमा बस्न आए पनि म तिमीलाई रोटी दिन्न ।"

स्थविर भिक्षापात्र लिई भूयालमा उभिरहनु भयो ।

सेठले फेरि भोकिएर भन्यो- "त्यसरी उभिइरहँदैमा रोटी पाइन्छ के ? यो घरभरी धुँवाले भरिदिए पनि म तिमीलाई रोटी दिन्न ।"

स्थविरले आफ्नो ऋद्धिद्वारा प्रासाद धुवाँले भरी दियो ।

आखिर केही नलागेर सेठले आफ्नी पत्नीलाई 'एउटा सानो मालपुवा पकाएर दिई पठाउनु' भन्यो ।

सेठनीले सानो रोटी पकाउन खोज्दा कराही भरी भएर आयो । सेठले

आफैले सानो रोटी पकाउन खोज्यो । त्यो भन् ठूलो भयो । यसरी जति जति सानो रोटी पकाउन खोज्यो त्यति त्यति भन् भन् ठूलो हुँदै आयो । सेठ हैरान भयो र भन्यो— “भइहाल्यो, यसलाई एउटा रोटी दिई पठाऊ ।”

एउटा रोटी भिक्न दोज्दा दालामा भएको सबै रोटी एक ढिक्का भयो । सेठनीले रोटी छुटाउन नसकेपछि सेठले कोशिस गर्‍यो । केही लागेन । आखिर दुइ जना दुइतिर बसेर रोटी तान्न थाले । एक एक रोटी अलग छुटाउने कोशिस गर्दा गर्दै पसिना निस्कन थाल्यो । सेठलाई **मालपुवा** खाने लालसा कम हुँदै गयो । अनि सेठनीलाई भन्यो— “प्रिय ! अब मलाई यो रोटी खाने इच्छा भएन दाला समेत त्यस **श्रमण**लाई दिएर पठाऊ ।”

सेठनीले सबै रोटी दिन लाग्दा स्थविरले दुबैजनालाई धर्म-उपदेश दिनु भयो । **त्रिरत्न**को गुण वर्णन गर्नु भई ‘दान गरेको पुण्यको फल आकाशमा रहेको चन्द्र जस्तै प्रकट हुने कुरा दर्शाउनु भयो । स्थविरको कुरा सुनी महाजन साह्रै खुशी भयो र उसले विनम्र अनुरोध गर्‍यो— “भन्ते ! भित्र पाल्नुहोस् । आसनमा बस्नु भई यो **मालपुवा** खानु होस् ।”

महामौद्गल्यायन स्थविरले भन्नु भयो— “हे महासेठ ! तथागत **सम्यक् सम्बुद्ध** आज तपाईंको **मालपुवा** भोजन गर्न पाँच शय भिक्षुसंघसहित **जेटवनाराम**मा पर्खिरहनु भएको छ । यदि तपाईंको इच्छा भएमा रोटी सहित सबै परिकार बोकाएर तथागत कहाँ जाऔं ।”

सेठले स्थविरको वचनलाई स्वीकार गर्‍यो ।

स्थविरले आफ्नो **ऋद्धिबल**द्वारा **पैतालिस योजन** टाढा रहेको महाजनको प्रासादको भन्याङ्ग जेतवनको ढोकामा जोडी दियो ।

महाजन र महाजननी दुबै जना प्रासादबाट ओर्लेर जेतवनमा पुगे । तिनीहरूले तथागतलाई भोजनको लागि सूचना दिई पठाए । **भगवान बुद्ध** भोजन शालामा आउनु भई विछ्याइएको **बुद्धासन**मा **विराजमान** हुनु भयो ।

(७२)

धम्मपद-अट्ठकथा भाग - ३

(क) भ्रमर समान भिक्षाटन गर

भिक्षुसंघ पनि आ-आफ्नो स्थानमा बस्नु भयो । महाजनले तथागत सहित भिक्षुसंघलाई **दक्षिणोदक** अर्थात् जलधाराले हात धुन लगायो । महाजननीले तथागतको भिक्षा-पात्रमा **मालपुवा** राखी दिइन् । शास्ताले आफूलाई चाहिँदो मात्र लिनु भयो । पाँच शय भिक्षुहरूले पनि त्यस्तै गरे । महाजनले दूध, घिउ, मह, सक्खर आदि राखी दियो । तथागतले पाँच शय भिक्षुसंघसँगै **मालपुवा** भोजन गर्नु भयो । महाजन र महाजननीले पनि आफूलाई चाहिने जति **मालपुवा** लिई भोजन गरे । तैपनि रोटी कम भएर गएको देखिएन । विहारमा भएका खाने मान्छे सबैलाई पेट भरी ख्वाए । तैपनि रोटी सिद्धिएको होइन । यो कुरा तथागतलाई जानकारी दिइयो ।

तथागतले भन्नु भयो- “बाँकी रहेको रोटी विहार बाहिर खन्याइ देऊ ।”

त्यस स्थान **‘मालपुवा खन्याएको ढिस्को’** भन्ने नामले आज सम्म प्रख्यात छ ।

महाजन आफ्नी पत्नी सहित तथागतकहाँ गई सादर वन्दना गरी एक छेउमा बस्यो । तथागतले **भुक्तानुमोदना**, **धर्म-देशना** गर्नु भयो । **धर्म-देशना**को अन्तमा दुबै महाजन-महाजननी **स्रोतापत्ति-फलमा** प्रतिष्ठित भए अर्थात् ती दुबै मुक्तिको स्रोतमा परे । ती दुबैको जीवन धन्य भयो । तथागतलाई वन्दना गरी जेतवनबाट निस्केर भन्याङ्ग चढी आफ्ना प्रासाद माथि पुगे । त्यसबेला देखि महाजनले आफ्नो अस्सी करोड धन-सम्पत्ति **बुद्ध-शासन** अभिवृद्धि गर्नको लागि मात्रै खर्च गर्‍यो ।

भोलिपल्ट साँभूपखको धर्म-सभामा भिक्षुहरू जम्मा भई **महामौद्गल्यायन स्थविरको ऋद्धिचमत्कारको** विषयमा कुराकानी भइरहेको थियो । उहाँको गुण-वर्णन गरिरहेका थिए । त्यसबेला **भगवान बुद्ध** त्यहाँ आइपुग्नु भयो र कुरा चलिरहेको विषयको जानकारी लिनु भयो ।

तथागतले भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गर्नु भई भन्नु भयो- “भिक्षुहरू !

कुललाई दमन गर्ने भिक्षुले श्रद्धामा आँच नआउने गरी भोग-सम्पत्ति र कुल-
गृहस्थलाई बाधक नहुने गरी फूलबाट रस लिएर जाने भमरा भैं भिक्षाटन
गर्न सिक्नु पर्दछ; जसरी मेरो पुत्र महामौद्गल्यायनले गरेर दर्शायो । यसरी
महामौद्गल्यायन स्थविरको प्रशंसा गर्नु हुँदै यो गाथा आज्ञा गर्नुभयो—

“यथापि भमरो पुष्पं - वण्णगन्धंअहेठयं ।

पलेति रसमादाय - एवं गामे मुनीचरे ॥”

अर्थ— जसरी भ्रमरले फूलको वर्ण र सुगन्धलाई नबिग्रने गरी त्यसको
रस चुसेर भाग्दछ; त्यसै गरी मुनिहरू गाउँ-घरमा अरूलाई तकलिफ नदिई
विचरण गर्दछन् ।

तथागतको यस धर्म-देशनाको अन्तमा धेरै मानिसहरू स्रोतापत्ति मार्ग-
फल प्राप्त गर्नमा सफल भए ।

४.६. पाठिक^१ आजीवकको कथा

४. (५०) “न परेसं विलोमानि - न परेसं कताकतं ।
अत्तनोव अवेक्खेय्य - कतानि अकतानि च ॥”

एक समय भगवान बुद्ध श्रावस्तीको जेतवनाराममा विहार गरिरहनु भएको थियो । त्यसबेला तथागतले पाठिक भन्ने एक जना आजीवकको कारणमा यो गाथा प्रकाशमा ल्याउनु भएको हो ।

श्रावस्ती नगरमा एक जना गृहपति बस्दथ्यो । उसले पाठिक भन्ने एक जना आजीवकलाई ठूलो मान-सम्मान दिई राखेको थियो । उसको घरमा बस्ने मानिसहरू भगवान बुद्ध कहाँ गई धर्म-देशना सुनेर आई बुद्धको अनेक प्रकारले प्रशंसा गरी यसो भन्थे- “अहो ! भगवान बुद्धको धर्म-देशना अत्यन्त आश्चर्यजनक छ ।”

तथागतको प्रशंसा सुनेर त्यस घरको गृहिणीलाई पनि बुद्ध कहाँ गई धर्म-देशना सुन्न मन लाग्यो । तर पाठिक आजीवकले तिनलाई जान दिएन । बार-बार तिनले भगवान बुद्ध कहाँ जान कोशिश गरिन् । तर त्यस आजीवकले तिनलाई कहिले अनुमति नदिने, कहिले ‘त्यहाँ जानु पर्दैन’ भनी रोक्ने गर्थ्यो ।

गृहिणीले भगवान बुद्धलाई आफ्नै घरमा निमन्त्रणा गरी उहाँको धर्म-उपदेश सुन्ने विचार गरी आफ्नो छोरोलाई बोलाएर भनी- “पुत्र ! तिमि तथागत कहाँ गई भोलिको लागि भोजनको निमन्त्रणा गरेर आउनु ।”

छोरो चाहिं भगवान बुद्ध कहाँ जानु भन्दा पहिले त्यही आजीवककहाँ गई उसलाई वन्दना गरी बसिरहयो ।

आजीवकले सोध्यो- “तिमी कहाँ जान लागेको ?”

१. पावेय्यक (वर्मी) ।

उसले भन्यो- “आमाको आज्ञानुसार तथागतलाई भोलिको भोजनको लागि निमन्त्रणा गर्न जान लागेको ।”

पाठिक आजीवकले भन्यो- “तिमी त्यहाँ निमन्त्रणा दिन नजानु । बुद्धलाई गरिने सत्कार हामी दुइ मिलेर बाँडेर लिउँला ।”

तर छोरो चाहिं उसले भनेको कुरा मानेन । अनि उसले यसरी कुरो सिकाएर पठायो- “हेर बाबु ! तिमी निमन्त्रणा दिन नै जान्छौ भने हाम्रो घर यहाँ पर्छ, त्यहाँ पर्छ भनेर नभन्नु । केवल निमन्त्रणा दिएर सुरुक्क आउनु ।”

उसले **आजीवकले** भने जस्तै गरेर उसैकहाँ फर्केर आयो ।

आजीवकले सोध्यो- “तिमीले के भनेर आयौ ?”

उसले भन्यो- “तपाईंले जस्तो भन्नु भएको हो त्यस्तै गरेर आएँ ।”

आजीवकले भन्यो- “त्यसो भए तिमीले ठीक काम गरेर आयौ । अब बुद्धलाई खाउने भोजन र सत्कार हामी दुइजना मिलेर लिने ।”

भोलिपल्ट **पाठिक आजीवक** विहान सवेरै त्यस घरमा गयो । उसलाई लगेर बैठकको पछाडिको कोठामा राख्यो । यता तथागतको स्वागतार्थ घर परिवार र छिमेकीहरू समेत मिली लिपपोट गरी पाँच प्रकारका सुगन्धित फूलले राम्रोसँग आसन विछ्याएर राख्यो ।

तथागतलाई भोजन निमन्त्रणा गर्दा बाटोमा अगुवाई गर्नु पर्छ भन्ने आवश्यक पर्दैन । बुद्धले **बोधिवृक्ष मुनि बोधित्व लाभ गर्दा दस हजार लोकधातु कम्पायमान** भएको थियो । त्यसै बेला उहाँले यो नरकमा लैजाने बाटो, यो पशुयोनीमा लैजाने बाटो, यो प्रेत हुने बाटो, यो मनुष्य योनीमा जाने बाटो, यो देवलोकमा जाने बाटो, यो अमृत निर्वाणको साक्षात्कार गर्ने मार्ग भनी राम्रैसँग थाहा पाई सक्नुभएको थियो । त्यसैले भगवान बुद्धलाई **गाउँ, निगम, जनपद** आदिको बाटो देखाइरनु पर्ने आवश्यकता पर्दैन ।

(७६)

धम्मपद-अट्ठकथा भाग - ३

पाठिक आजीवकको कथा

त्यसकारण तथागत समय भएपछि पात्र चीवर धारण गर्नु भई उपासिकाको घरमा आउनु भयो । उपासिकाले तथागतलाई सादर वन्दना गरी आसन ग्रहण गर्नु हुन अनुरोध गरिन् । तिनले **दक्षिणोदक** अर्थात् हात धुन जल-धारा हाली आफ्नै हातले प्रणीत भोजन दान दिई सेवा-सत्कार गरिन् । तथागतले भोजन गरिसक्नु भएपछि हात धुन लगाई तिनले भिक्षापात्र आफ्नो हातमा लिइन् । तथागतलाई **अनुमोदना धर्म-देशना** गर्नु हुन सादर अनुरोध गरिन् ।

भगवान बुद्धले मधुर स्वरले **भुक्तानुमोदना धर्म-देशना** आरम्भ गर्नु भयो । उपासिकाले ठाउँ-ठाउँमा **'साधु !', 'साधु !'** भनी **साधुकार** दिदै ध्यान दिई धर्म-देशना सुनी रहिन् ।

पाठिक आजीवक बैठकको पछिल्लो कोठामा बसेर उपासिकाले **'साधुकार'** दिदै धर्म-श्रवण गरिरहेको कुरा सहन सकेन । “अब यो गृहिणी मेरो उपासिका भएन” भन्दै रिसले चूर भई कोठाबाट बाहिर निस्कियो र तिनलाई गालि गयो— **“कालकण्ठ !** तिम्रो विनाश होस् । उसलाई भने यस्तो भव्य रूपले स्वागत सत्कार गयो । मलाई भने केही वास्तै गरेन” भन्दै नाना प्रकारले मुख छोड्यो । तथागतलाई पनि भन्न सम्म भनेर गालि गरेर त्यहाँबाट भागेर गयो ।

आजीवकको गालिले गर्दा उपासिकालाई साह्रै लाज लाग्यो । मन कहाँ कहाँ भाग्न थाल्यो । **तथागत**को धर्म-उपदेशमा तिनले चित्त स्थिर गर्न सकिनन् । तिनको चित्तको स्थिति **तथागत**लाई थाहा थियो ।

तथागतले सोध्नु भयो— “उपासिका ! तिम्रो चित्त **धर्म-देशना**मा स्थिर भएन कि क्या हो ? किन ? के भयो ?”

तिनले विन्ति गरिन्— “**भगवन्** शास्ता ! त्यस **पाठिक आजीवक**को कुरा सुनेदेखिन् मेरो चित्त अस्थिर भयो । बाहिर कता कता जान थाल्यो ।”

तथागतले भन्नु भयो— “त्यस्तो लक्षहीन व्यक्तिको कुरामा लागेर आफ्नो चित्तलाई बिगार्नु ठीक छैन । यस्तो निन्दा र उपहासको कुरालाई ध्यान दिनु हुँदैन । अर्काको दोषलाई ध्यान दिनु भन्दा आफूले गरेको गुण-दोषमा विचार गर्नु राम्रो हुन्छ ।”

यसै सन्दर्भमा तथागतले यो गाथा प्रकाश पार्नु भयो—

“न परेसं विलोमानि - न परेसं कताकतं ।

अत्तनो'व अवेक्खेय्य - कतानि अकतानि च ॥”

अर्थ— अर्काको दोष अर्थात् ‘अरूले के गर्‍यो, के गरेन’ भनी हेर्नु भन्दा आफ्नो दोष अर्थात् ‘आफूले के गरें, के गरिन’ भनी हेर्नु नै राम्रो हुन्छ ।

तथागतको यस धर्म-देशनाको अवसानमा उपासिका स्रोतापत्ति फलमा प्रतिष्ठित भइन् । यो धर्म-देशना अरू धेरै मानिसहरूलाई सार्थक भयो ।

४.७. छत्तपाणि उपासकको कथा

४. (५१) “यथापि रुच्चिरं पुष्पं - वण्णवन्तं अगन्धकं ।
एवं सुभासिता वाचा - अफला होति अकुब्बतो ॥”
४. (५२) “यथापि रुच्चिरं पुष्पं - वण्णवन्तं सुगन्धकं ।^१
एवं सुभासिता वाचा - सफला होति सकुब्बतो ॥”^२

एक समय भगवान बुद्ध श्रावस्तीको जेतवनाराममा विहार गरिरहनु भएको थियो । यी दुइ गाथा तथागतले छत्तपाणी उपासकको कारणमा आज्ञा गर्नु भएको हो ।

श्रावस्ती नगरमा छत्तपाणि भन्ने एक जना उपासक बस्दथ्यो । उनी त्रिपिटक धारी अर्थात् धर्ममा विज्ञ, पण्डित, मेधावी थियो । उनले अनागामी मार्ग र फल पनि प्राप्त गरिसकेको आर्यपुद्गल थियो । अनागामी मार्ग-फल प्राप्त गरिसकेका आर्यपुद्गलहरू प्रकृति स्वभावले नै उपोसथ व्रत धारण गर्ने र सहज ब्रह्मचर्य पालन गर्ने हुन्छन् । त्यस्तै छत्तपाणि उपासक पनि उपोसथ शील पालन गरी तथागत कहाँ गई सादर वन्दना गरी धर्म-कथा श्रवण गर्न एक छेउमा बसिरहेको थियो ।

त्यसबेला कोशल राजा पसेनदि तथागतको सेवामा सवारी भयो । तथागतको समक्ष बसिरहेको हुनाले ‘तथागतलाई अनादर होला’ भन्ने विचार गरी छत्तपाणि उपासकले राजालाई उठेर स्वागत गरेन । उनी उठेर स्वागत नगरेकोले राजालाई रिस उठ्यो । तैपनि केही नभनी भगवान बुद्धलाई सादर वन्दना गरी एक छेउमा बस्यो । तथागतले राजा रिसाएको भाव बुझ्नु भई छत्तपाणि उपासकलाई प्रशंसा गर्दै भन्नु भयो- “महाराज ! छत्तपाणि उपासक

१. सगन्धकं ।

२. कुब्बतो ।

पण्डित हो, धर्मको ज्ञाता हो; उनी **अनागामी मार्ग-फलमा** पुगी सकेको छ । उनलाई अर्थ र अनर्थ कुरा राम्रोसँग थाहा छ ।”

यसरी तथागतको श्रीमुखबाट **छत्तपाणि उपासक**को गुण-वर्णन सुन्दा सुन्दै राजाको रिस बिलाएर गयो ।

एक दिन मध्यान्ह समयमा **राजा पसेनदि** राजदरवारको भूयालबाट बाहिर हेरिरहेको थियो । त्यसवेला **छत्तपाणि उपासक** भोजन पश्चात् जुत्ता लगाई छाता ओढेर राजदरवारको बाटोबाट गइरहेको थियो । राजाले देखी उसलाई बोलाउन पठायो । **छत्तपाणि उपासक**ले जुत्ता खोली, छाता एक छेउमा राखी राजालाई नमस्कार गरी उभिरह्यो । राजाले सोध्यो— “**छत्तपाणि !** तिमीले किन जुत्ता र छाता एकातिर राखेर आएको ?”

छत्तपाणिले भन्यो— “महाराजले बोलाई बक्सेकोले त्यसो गरेको हुँ ।”

राजाले भन्यो— “आज मात्रै तिमीलाई म राजा हुँ भनेर थाहा भयो ?”

छत्तपाणिले भन्यो— “होइन महाराज ! हजुर, सँधैँ राजा नै होइबक्सिन्छ भनी मलाई थाहा छ ।”

राजाले सोध्यो— “त्यसो भए अस्तित् तथागतको समक्ष मलाई देखेर पनि किन नउठेको त ?”

छत्तपाणिले भन्यो— “महाराज ! त्यो दिन म **भगवान बुद्ध** अर्थात् **अग्र राजा**को अधिल्लिर बसिरहेको थिएँ । हजुर **प्रदेश राजा** होइबक्सिन्छ । अतः **अग्र राजा**को अधिल्लिर **प्रदेश राजा**लाई देखेर म जुरुक्क उठेँ भने तथागतलाई अगौरव हुन्छ भन्ने मनसायले त्यहाँ म नउठेको हुँ ।”

राजाले भन्यो— “ठीक छ ! तिमी जे भएपनि **दृष्ट धर्म सम्परायिक**हरू मध्ये अत्यन्त **दक्ष** र **त्रिपिटकधर** पनि हो । मेरो अन्तपुरमा महारानीहरूलाई धर्म-देशना गर्ने काम गरी देऊ ।”

(८०)

धम्मपद-अट्ठकथा भाग - ३

छत्तपाणि उपासकको कथा

छत्तपाणिले भन्यो- “महाराज ! म धर्म-देशना गर्न सक्तिन; किनभने दरवारमा अनेक प्रकारका दोषहरू हुन सक्छन् । राज-गौरवको कारणले मैले यसो भनेको हुँ । महाराज ! वरु मेरो विचारमा एक जना भिक्षुलाई धर्म-देशना गर्न आग्रह गरिबक्से राम्रो होला ।”

एक दिन राजा पसेनदि भगवान बुद्ध कहाँ गई सादर वन्दना गरी पाँच शय भिक्षुसंघ सहित दिनहुँ राजदरवारमा आउनु भई महारानीहरूलाई धर्म-देशना गर्न तथागतलाई सादर अनुरोध गर्‍यो । तथागतले सधैं एकै ठाउँको निमन्त्रणा स्वीकार गर्न सम्भव नभएको कुरा जानकारी दिनु हुँदै राजाको आग्रह अनुसार आनन्द स्थविरलाई यो कार्य सुम्पिनु भयो ।

आनन्द स्थविर दिनहुँ अन्तपुरमा गई महारानीहरूलाई धर्म-उपदेश दिन थाल्नु भयो । मल्लिका महारानीले आदर गौरवपूर्वक धर्म-श्रवण गर्थिन्, सम्भेर राखिन् र बुझ्ने प्रयत्न पनि गर्थिन् । अर्की महारानी वासभ खत्तियाले भने धर्म-श्रवण गर्नमा आदर-सत्कार नगर्ने, सम्भेर पनि नराख्ने, बुझ्ने प्रयत्न पनि गर्दैन थिइन् ।

एक दिन भगवान बुद्धले आनन्द स्थविरसँग सोध्नुभयो- “आनन्द ! तिमीले उपदेश गरेको धर्मलाई महारानीहरूले बुझ्न सकेका छन् कि छैनन् ?”

आनन्दले विन्ति गर्‍यो- “भन्ते ! बुझ्न सक्नेहरू पनि छन् । मल्लिका महारानीले आदर-सत्कारपूर्वक धर्म-देशना सुन्छिन्, सम्भेर राखिन्छन् र त्यसको उद्देश्यलाई बुझिन्छन् पनि । तर तथागतको आफन्त पर्ने वासभ खत्तियाले भने आदर-सत्कारपूर्वक धर्म-श्रवण नगर्ने, सम्भेरने कोशिश पनि नगर्ने अनि बुझ्न पनि नसक्ने रहिछिन् ।”

आनन्द स्थविरको कुरा सुन्नु भई तथागतले भन्नु भयो- “आनन्द ! मैले उपदेश गरी राखेको धर्मलाई आदर-सत्कारपूर्वक नसुन्ने, सम्भेरने कोशिश नगर्ने र बुझ्ने क्षमता पनि नभएको वर्ण सम्पन्न भई हेर्दा राम्रो भए पनि

सुगन्ध नभएको फूल समान हो । त्यस्तो व्यक्तिले धर्मको फल साक्षात्कार गरी लिन सक्तैन । जसले आदर-सत्कारपूर्वक धर्म-श्रवण गर्दछ; सुने अनुसार सम्भेर राख्दछ अनि आफूले आचरण गरी अरूलाई पनि देशना गर्दछ; उसलाई महत्फल महान आनिशंस प्राप्त हुन्छ ।”

यसरी देशना गर्नु भई तथागतले यी गाथा प्रकाशमा ल्याउनु भयो—

“यथापि रुचिरं पुष्पं - वण्णवन्तं अगन्धकं ।
एवं सुभासिता वाचा - अफला होति अकुब्बतो ॥”

अर्थ— फूल राम्रो भए पनि वास्ना आएन भने काम लाग्दैन; त्यस्तै कुरा राम्रो भए पनि कार्यान्वयन भएन भने निष्फल हुन्छ ।

“यथापि रुचिरं पुष्पं - वण्णवन्तं सुगन्धकं ।
एवं सुभासिता वाचा - सफला होति सकुब्बतो ॥”

अर्थ— फूल राम्रो भएर वास्ना पनि मीठो भएमा त्यो फूल काम लागे भैं कुरा गरे अनुसार काम पनि गरेमा त्यस कुराको मूल्य रहन्छ ।

तथागतको यस धर्म-देशनाको अन्तमा धेरै मानिसहरूले स्रोतापत्ति मार्ग-फल प्राप्त गरे ।

यो धर्म-देशना अरू थुप्रै मानिसहरूलाई सार्थक सिद्ध भयो

४.८. विशाखाको कथा

४. (५३) “यथापि पुप्फरासिम्हा - कथिरा मालागुणे बहु ।
एवं जातेन मच्चनेन - कत्तब्बं कुसलं बहुं ॥”

एक समय भगवान बुद्ध श्रावस्तीको जेतवनाराममा विहार गरिरहनु भएको थियो । त्यसबेला विशाखा महाउपासिकाको कारणमा तथागतले यो गाथा उल्लेख गर्नु भएको हो ।

विम्बिसार राजाको मगध राज्यमा पाँच जना अमृत भोगी कुबेर-पतिहरू थिए । तिनीहरू मध्ये मेण्डक श्रेष्ठी सबै भन्दा धनी थियो । मेण्डक श्रेष्ठीको जेष्ठ सुपुत्रको नाम धनञ्जय थियो, बुहारी सुमनादेवी । यिनकै कोखबाट विशाखाको जन्म भएको थियो । यिनीहरू अङ्ग देशको भद्रवती नगरमा बस्दथे ।

एक समय भगवान बुद्ध सेल ब्राह्मणहरूलाई धर्मोपदेश गर्न चारिका गर्नु हुँदै अङ्ग देशको भद्रवती नगरमा आइपुग्नु भयो । तथागत भद्रवती नगरमा आउनु भएको खबर सुनी मेण्डक महाजनले आफ्नी नातिनी बालिका विशाखालाई बोलाएर भन्यो- “विशाखे ! हाम्रो नगरमा तथागत सम्यक् सम्बुद्ध पाल्नुभएको छ । तिमी आफ्नो पाँच शय बालिका साथीहरूसँग पाँच शय दासीहरू लिई पाँच शय रथहरूमा बसी भगवान बुद्धको स्वागत गर्न जाऊ । यसो गरेमा तिम्रो पनि मंगल हुन्छ; हाम्रो पनि मंगल हुन्छ ।

त्यसबेला विशाखा सात वर्षकी थिइन् । वर्षले सानै भए पनि ‘हुने विरुवाको चिल्लो पात’ भने भैं तिनी साँढै बुद्धिमती, विवेकी थिइन् । बाजे मेण्डक श्रेष्ठीको आज्ञानुसार आफ्ना परिवारहरूका साथ तिनी भगवान बुद्ध कहाँ पुगिन् । विशाखाले पद्मोत्तर तथागतको समयदेखि अनेक तरहले पारमिताहरू पूर्ण गदै ठूलो पुण्य आर्जन गर्दै आइरहेकी थिइन् ।

भगवान बुद्धले तिनको चरित्र अनुकूल ज्ञान बुद्धिलाई सुहाउने गरी उपदेश गर्नुभयो जसबाट विशाखा आफ्नो पाँच शय परिवारहरूका साथ निर्वाणको स्रोतमा पुगिन् । पछि मेण्डक महाजनले पनि भगवान बुद्धको उपदेश सुनी स्रोतापत्ति मार्ग-फल साक्षात्कार गर्नमा सफल भयो । उनले भिक्षुसङ्घ सहित निमन्त्रणा गरी दुइ हप्तासम्म महादान दियो ।

एक दिन कोशल राजा पसेनदिले मगध राजा विम्बिसारलाई एक जना कुवेरपति कोशल राज्यमा पठाई दिन हुन अनुरोध गर्‍यो । राजा विम्बिसारले धनञ्जय श्रेष्ठीलाई श्रावस्तीमा पठाउने व्यवस्था गरी दियो । धनञ्जय श्रेष्ठीलाई विशाल परिवार भएको कारणले श्रावस्तीबाट छ योजन टाढा रहेको स्थानमा नगर बसाली बसोवास गराइयो । त्यस नगरको नाम 'साकेत' राखियो । पछि साकेत नगर छ प्रमुख महानगरहररू मध्ये एक भयो ।

श्रावस्तीमा मृगार श्रेष्ठी भन्ने एक जना धनी व्यक्ति थियो । उसको पूर्णवर्धन भन्ने एक जना छोरो थियो । बाबुले छोरोलाई विवाह गर्न वार-वार आग्रह गर्‍यो । तर छोरोको भने यस कुरामा सहमत भएको थिएन ।

एक दिन फेरि मृगार श्रेष्ठीले पूर्णवर्धनलाई भन्यो— “प्रिय पुत्र ! त्यसो नभन । सन्तान परम्परा नरहेमा हाम्रो कुलवंश कसरी रहन्छ ? तिमिले मन पर्ने कन्या तिमि आफै खोज ।”

पूर्णवर्धनले भन्यो— “पिताजी ! त्यसो भए पञ्च कल्याण गुणले युक्त भएकी कन्या पाएमा तपाईंको वचन स्वीकार गर्नेछु ।”

पञ्चकल्याण गुण

१) केश-कल्याण, (२) मंस-कल्याण, (३) अष्टि-कल्याण, (४) छवि कल्याण र (५) वैश कल्याण ।

(१) केश-कल्याण— जो महिलाको केश मयूरको प्वाँखको वर्ण भई लामो हुन्छ, र चुल्ठो फुकाउँदा भुइँमा छोएर माथितिर फर्कन्छ; त्यसलाई

(८४)

धम्मपद-अट्ठकथा भाग - ३

विशाखाको कथा

केश-कल्याण भनिन्छ ।

(२) मंस-कल्याण- जो महिलाको ओंठ बिम्बफल समान रातो हुन्छ, र गिजाले दाँतहरूलाई राम्रोसँग समातेको हुन्छ; त्यसलाई मंस-कल्याण भनिन्छ ।

(३) अष्ठि-कल्याण- जसको दाँतहरू सेतो शंख वर्णका हुन्छन् । कुनै छिद्र नभएका टम्म मिलेका हुन्छन्; त्यसलाई अष्ठि-कल्याण भनिन्छ ।

(४) छवि-कल्याण- जो स्त्रीको वर्ण श्रृङ्गार (मेकअप) नगरे पनि छालाको रंग राम्रो हुन्छ, स्निग्ध हुन्छ, कोमल र गोरो वर्णको हुन्छ; त्यसलाई छवि-कल्याण भनिन्छ ।

(५) वैश-कल्याण- दसवटा बच्चाको आमा भए पनि एउटा मात्रै बच्चा भएको जस्तो देखिने, जहिले हेरे पनि तरुणी जस्तो देखिने स्त्रीलाई वैश-कल्याण भनिन्छ ।

छोरो पूर्णवर्धनको यस्तो कुरा सुनी आमा-बाबु दुबैले एक शय ब्राह्मणहरूलाई निम्त्याई ती मध्ये आठ जनालाई छानेर पञ्चकल्याण गुण सम्पन्न कन्या खोज्न पठाए । साथै कन्याको लागि बहुमूल्य सुवर्ण माला पनि दिएर पठायो ।

ती ब्राह्मणहरू श्रावस्ती नगर तथा अन्य नगरहरूमा पञ्चकल्याण गुणले सम्पन्न कन्या खोज्दै साकेत नगरमा पुगे । त्यस बखत त्यहाँ नव-वर्षको उत्सव थियो । त्यस उत्सवमा घरबाट कहिल्यै ननिस्कने कन्याहरू पनि राम्रा राम्रा वस्त्रहरू र आभूषणले अलंकृत भई हिंडेर गई नदीमा नुहाउन जानु पर्थ्यो । त्यस उत्सवमा धनी, कुलघरानका क्षत्री आदि कुमारहरू हातमा माला लिई समान जातका आफूलाई मन पर्ने कुमारीलाई स्वयंवर गर्ने विचारले ठाउँ ठाउँमा बसी रहन्थे ।

ती ब्राह्मणहरू पनि यसै उत्सवको मौका छोपी नदीको किनारको

एउटा सत्तलमा बसी त्यहाँबाट आवत-जावत गर्ने कन्या केटीहरूलाई हेर्न थाले ।

नव-वर्षको नक्षत्र-क्रीडाको उत्सवमा सरीक हुन पन्द्र-सोह वर्षकी विशाखा आफ्ना पाँच शय सहेलीहरूका साथ वस्त्राभूषणले अलंकृत भई स्नान गर्न नदीमा पुगीन् । त्यसबेला अचानक मूसलधारे पानी पर्न थाल्यो । विशाखाका सबै सहेलीहरू दगुरेर सत्तल भित्र पसे । विशाखा एक जना मात्र दगुरेर नआई वस्त्र भिजे पनि विस्तारै आइरहिन् । ती ब्राह्मणहरू तिनको स्वभाव र सौन्दर्य देखेर अति प्रसन्न भए । तिनलाई कुरा गर्न बाध्य तुल्याई दाँतका लक्षण हेर्न पानी परे पनि तिनी दगुरेर नआएका कारण सोधे ।

विशाखाले भनिन्— “म दगुर्न चाहेको खण्डमा दर्गुन सक्थें । मसँग पाँच हात्तीको बल छ । तैपनि अर्काको घरमा जानु पर्ने कन्याहरू दगुर्दा अङ्गभङ्ग हुन सक्ने र शोभा नदिने भएकोले म विस्तारै आइरहेकी हुँ ।”

तिनले फेरि भनिन्— “भो ब्राह्मणहरू ! चार प्रकारका व्यक्तिहरू दगुर्दा शोभा दिंदैन; लोकको अपवाद पनि सुन्नु पर्ने हुन्छ । को को चार ?”

१) सबै प्रकारका आभूषणले सजाइएको अभिषेक प्राप्त राजा दगुर्दा शोभा दिंदैन;

२) अलंकृत राजाको मंगल हात्ती दगुर्दा राम्रो देखिंदैन । हस्तिलीलाले युक्त भई हिँडेमा मात्र शोभा दिन्छ ।

३) प्रव्रजित भएका श्रमणहरू दगुर्दा पनि राम्रो देखिंदैन । ‘गृहस्थीहरू भैं दगुर्ने कस्ता असंयमी श्रमणहरू रहेछन्’ भनी निन्दा गर्दछन् ।

४) त्यस्तै स्त्रीहरू दगुर्दा पनि राम्रो देखिंदैन । ‘कस्ती लाज नभएकी वेशोभत स्त्री रहिछिन् । पुरुषहरू जस्तै, सिपाहिहरू जस्तै दगुर्दा रहेछन्’ भन्ने कुरा सुन्नु पर्ने हुन्छ ।

ब्राह्मणहरूले बोलिरहेकी विशाखाको दन्त-लक्षण देखे । तिनको

(८६)

धम्मपद-अट्ठकथा भाग - ३

विशाखाको कथा

बोलिवचनमा माधुर्यता, सुभाषितता, मिठास र कारणाकारण अभिव्यक्त गर्ने सामर्थ्य आदि गुणहरू देखेर ब्राह्मणहरू अत्यन्त प्रभावित भई मृगार कुलबाट ल्याएको सुवर्णमाला तिनको गलामा लगाई दिन लागे । विशाखाले तुरन्तै प्रश्न गरिन्- “तपाईंहरू कुन नगरबाट आउनु भएको ?”

ब्राह्मणहरूले भने- “हामी श्रावस्ती महानगरबाट आएका हौं ।”

विशाखाले प्रश्न गरिन्- “सुवर्ण माला कुन कुलको तरफबाट पठाएको हो ?”

ब्राह्मणहरूले भने- “मृगार श्रेष्ठीको तरफबाट पठाएको हो ।”

विशाखाले फेरि प्रश्न गरिन्- “आर्यपुत्र हुनेको नाम के हो ?”

ब्राह्मणहरूले जवाफ दिए- “कुमार पूर्णवर्धन ।”

यति कुरा सुनी सकेपछि ‘समान कुलकै रहेछ’ भनी विचार गरी सुवर्णमाला स्वीकार गरिन् । अनि त्यस बेलाको सामाजिक रीति अनुसार घरमा रथ मगाउन पठाई ब्राह्मणहरू सहित विशाखा घर फर्किन् ।

४.८. (क) विशाखाको विवाह

ब्राह्मणहरू कन्या माग्न विशाखाको घरमा पुगे । विशाखाको पिता धनञ्जय श्रेष्ठीले तिनीहरूसँग कुशल वार्ता गरिसकेपछि यी प्रश्नहरू गयो—

- “ब्राह्मणहरू ! तपाईंहरू कहाँबाट आउनु भएको ?”
- “श्रावस्ती महानगरबाट ।”
- “सेठको नाम के हो ?”
- “मृगार श्रेष्ठी ।”
- “पुत्रको नाम ?”
- “पूर्णवर्धन ।”
- “धनसम्पत्ति कति छ ?”
- “चालिस कोटी छ ।”

धनञ्जय श्रेष्ठीले आफ्नो प्रश्नहरूको उत्तर सुनी विचार गयो— “मेरो सम्पत्तिको तुलनामा चालिस कोटी धन त कनिका प्रमाण मात्रै हो । सबै कुरामा समानता पाउनु गाह्रो हुन्छ । जातियताले समान भएकोले राम्रो भयो । यसरी विचार गरी ब्राह्मणहरूको प्रस्तावलाई स्वीकार गरी तिनीहरूलाई चाहिंदो सम्मान गरी फिर्ता पठायो ।

साकेत निवासी धनञ्जय श्रेष्ठीकी सुपुत्री पञ्चकल्याण गुणले युक्त भएकी कुमारी विशाखा कन्या पाएको शुभ समाचार ब्राह्मणहरूले मृगार श्रेष्ठीलाई निवेदन गरे । ‘महाकुलकी कन्या पाएँ’ भनेर मृगार श्रेष्ठी खुशी भयो । धनञ्जय श्रेष्ठीलाई तुरुन्तै कन्या लिन आउने खबर पठायो ।

यता मृगार श्रेष्ठीले कोशल राजा पसेनदिको हजुरमा आफ्नो सुपुत्र कुमार पूर्णवर्धनको शुभ-विवाह धनञ्जय श्रेष्ठीकी सुपुत्री कुमारी विशाखासँग

(८८)

धम्मपद-अट्ठकथा भाग - ३

(क) विशाखाको विवाह

हुने कुरा जाहेर गर्‍यो र साकेत नगरमा जान आज्ञा माग्यो । राजाले आज्ञा मात्रै दिएको होइन । अपितु स्वयं जन्ती जानमा तयार रहेको कुरा अवगत गरायो किनभने धनञ्जय श्रेष्ठीलाई राजा आफैले मगध राज्यबाट ल्याई साकेत नगरमा बसालेको थियो ।

मृगार श्रेष्ठी कोशल राजा पसेनदि सहित विशाल जनसमूह लिई साकेत नगर पुग्यो । धनञ्जय श्रेष्ठीले पनि आधा योजन बाटोसम्म हेर्न गई जन्तीहरूलाई चाहिंदो स्वागत गरी सम्मानपूर्वक राजा सहित सबैलाई दर्जा अनुसार आवश्यक प्रबन्ध मिलाउन लगायो ।

त्यही दिन धनञ्जय श्रेष्ठीले पाँच शय सुनारहरूलाई बोलाउन पठाई विशाखाको लागि “महालता-पसाधन” भन्ने आभूषण बनाउन चाहिने जति असर्पि र हिरा, मोति आदि आवश्यक रत्नहरू दिई पठायो ।

यो ‘महालता-पसाधन’ आभूषण बनाउन चार महिना लाग्यो । यसमा कहीं कुनै धागोको प्रयोग गरिएको थिएन । यो पसाधन मयुर आकारको थियो । शीरमा राख्दा शरीर सबै ढाकेर तलसम्म पुग्थ्यो । हजार सुवर्णका प्वाँखहरूको आवाज आउँदा पञ्चाङ्गिक दिव्य-तूर्य वादनको आवाज जस्तै सुनिन्थ्यो । आभूषण जम्मै सप्त रत्नले जडिएको थियो । यो आभूषण लगाउँदा मानौं पहाडको टुप्पोमा नाचिरहेको मयूर जस्तै देखिन्थ्यो । यो आभूषण तयार हुँदा नौ करोड खर्च लागेको थियो ।

“महालता-पसाधन” तयार भएको भोलि पल्टै छोरी विशाखालाई विदा दिई पठाउने निश्चय गरी पतिकुलमा जानु भन्दा पहिले आचरण सम्बन्धी दश अर्तिहरू दिन धनञ्जय श्रेष्ठीले छोरीलाई सम्बोधन गरी भन्यो— “प्रिय पुत्री ! पतिकुलमा बस्ने बुहारीले—

१) घर भित्रको आगो बाहिर पठाउनु हुँदैन ।

२) बाहिरको आगो घर भित्र ल्याउनु हुँदैन ।

- ३) दिनेलाई मात्र दिनु पर्दछ ।
- ४) नदिनेलाई दिनु हुँदैन ।
- ५) दिनेलाई पनि नदिनेलाई पनि दिनु पर्दछ ।
- ६) सुखपूर्वक बस्नु पर्दछ ।
- ७) सुखपूर्वक खानु पर्दछ ।
- ८) सुखपूर्वक सुत्नु पर्दछ ।
- ९) अग्नि परिचर्या गर्नु पर्दछ ।
- १०) आन्तरिक देवतालाई नमस्कार गर्नु पर्दछ ।

त्यस बखत मृगार श्रेष्ठी सँगैको कोठामा लेटिरहेको थियो र विशाखालाई गुप्त रूपले दिएको अर्ति सबै उसले सुनिरहेको थियो ।

भोलिपल्ट राजा सहित सबै सेना र पाहुनाहरूको अगाडि पतिकुलमा बस्दा विशाखाको कुनै दोष भएमा त्यसको छानविन गर्ने गरी निशाफ गर्न धनञ्जय श्रेष्ठीले आठ जना कुटुम्बहरूको हातमा आफ्नी छोरी जिम्मा लगाई दियो ।

चार महिना लगाएर तयार पारिएको नौ करोड मूल्य पर्ने 'महालता-पसाधन' आभूषणले विभूषित गरी विशाखासँग सँधैं सँगै बस्ने पाँच शय स्त्री परिवारहरूका साथ शयौँ गाडा धन र अनाजहरू, शयौँ गाडा सुन, चाँदी, तामा, पित्तलको भाँडा-कुँडाहरू, हलो-कोदाली आदि उपकरणहरू र अनेक प्रकारका वस्त्रहरू गरी चवन्न करोड मूल्यको दाइजो दिई पठायो । दाइजोमा गाई-वस्तुहरू दिई पठाएको गन्ति गरेर साध्यै थिएन ।

राजा पसेनदि र मृगार श्रेष्ठीलाई विदा दिई धनञ्जय श्रेष्ठी आफ्नो घर फर्क्यो ।

यसरी अवर्णनीय रूपले विवाह हुने स्त्री त्यसबेला कमै थियो ।

वरियातको यात्रामा मृगार श्रेष्ठीको रथ सबै भन्दा पछि थियो । उसले

(१०)

धम्मपद-अट्ठकथा भाग - ३

(क) विशाखाको विवाह

महान जनसमूहलाई देखेर 'यत्तिका मानिसलाई कसले खाई राख्न सक्छ' भन्दै फर्काउन लाग्यो । विशाखाले यो दृश्य देखी भनिन्- "जसको आस्रय लिई आएका छन्, उनले खाउने प्रबन्ध गर्ने छिन्" भनी फर्काउन दिइनन् ।

श्रावस्ती नगर आइपुग्न लाग्दा विशाखा खुला रथमा बसी 'महालता-पसाधन' आभूषणको चमत्कार दर्शाउँदै शहर भित्र पसिन् ।

विशाखालाई मृगार श्रेष्ठीको घरमा भित्र्याई सकेपछि नगरवासीहरूले तिनलाई मित्रता स्वरूप उपहार पठाए । विशाखाले त्यसमा अरू थपेर श्रावस्ती निवासीहरूलाई बाँडेर दिई आएको दिन देखि त्यहाँका नागरिकहरूसँग बन्धुत्व कायम गरिन् ।

दुलही भित्र्याइएको दिनदेखि मृगार श्रेष्ठीको कुलगृहमा एक साता सम्म मंगल-उत्सव मनायो । सातौं दिनमा अचेलक अर्थात् नाङ्गा साधुहरूलाई निम्त्याई खीर भोजन गरायो । अनि आफ्नो कुलगुरुहरूलाई नमस्कार गर्न विशाखालाई बोलाउन पठायो । विशाखाले नाङ्गासाधुहरूलाई देखेर लाज मानी नमस्कार नगरिकन फर्केर गइन् । तिनले त्यसरी अनादर गरेको देखी नाङ्गा साधुहरूले मृगार श्रेष्ठीलाई निन्दा गर्न सम्म गरे र विशाखालाई तुरन्तै घरबाट निकाल्न आदेश दिए ।

"विशाखा महाकुलकी छोरी हुन्, यिनलाई त्यसै निकाल्न सकिन्न" भनी विचार गरी नाङ्गा साधुहरूसँग मृगार श्रेष्ठीले क्षमा माग्यो ।

एक दिन मृगार श्रेष्ठीले एक सुसज्जित आसनमा बसी सुनको थालमा खीर भोजन गरिरहेको थियो । त्यसै बेला एक जना स्थविर भिक्षु भिक्षा-चरण गर्दै त्यहाँ आइपुग्यो । विशाखा भोजन गरिरहको ससुरालाई पंखा हम्काई रहेकी थिइन् । श्रेष्ठीले भिक्षुलाई देखे पनि नदेखेको जस्तो गरी भोजन गरिरह्यो ।

अनि विशाखाले भनिन्- "भन्ते ! उता पाल्नु होस् । मेरो ससुराले वासी

भोजन गरिरहनु भएको छ ।”

विशाखाको यस्तो कुरा सुन्ने बित्तिकै मृगार श्रेष्ठी रिसले आगो भयो र भन्यो— “मलाई बासी भोजन खाने भन्ने, निकाली देऊ यसलाई यो घरबाट ।”

घरका दास-दासीहरू सबै विशाखाको पक्षमा थिए । यो अनौठो वातावरण देखी तिनीहरू सबै जिल्ल परिरहे ।

विशाखाले भनिन्— “भो ससुरा ! हामी यत्तिकैमा जानेवाला छैनौं । यस्तै होला भनेर मेरो पिताले मेरो दोष भएमा छानविन गर्न आठ जना कुटुम्बहरूको हातमा मलाई जिम्मा लगाई पठाउनु भएको छ । पहिले उहाँहरूलाई बोलाई मेरो दोषादोष छुट्याउन लगाउनु होस् । अनिमात्र मैले तपाईंको आज्ञा पालन गरी घर छोडेर जानेछु ।

४.८. (ख) मृगार-माता

विशाखाको कुरा सुनी मृगार श्रेष्ठीले आठ जना कुटुम्बिहरूलाई बोलाउन पठाई भन्यो- “आर्यहरू ! यस्तो मंगल उत्सवको उपलक्ष्यमा सुनको थालमा मैले खीर खाइरहेको थिएँ । तर ‘यी बुहारीले मलाई बासी भोजन गरिरहेछ’ भनिन् । त्यसकारण यिनलाई घरबाट निकाल्न चाहन्छु ।”

तिनीहरूले विशाखालाई सोधे- “अम्मे ! तिमिले यस्तो भनेको साँचो हो ?”

विशाखाले भनिन्- “हो, तर मैले यसो भनेको अर्थ अर्कै थियो । एक जना स्थविर भिक्षु भिक्षा माग्न आउँदा भोजन गरिरहनु भएको मेरो ससुराले उहाँलाई देखेर पनि नदेखेको जस्तो गर्नु भयो र ‘केही दिई पठाउनु’ भनी मलाई अह्वाउनु पनि भएन । त्यसैले मेरो ससुराले पुरानो पुण्यकर्मको फल मात्रै भोग गरिरहनु भएको, नयाँ पुण्यकार्य गर्नु नभएकोले ‘बासी भोजन गरिरहनु भएको’ भनेकी हुँ । ससुराले मेरो आशय बुझ्न सक्नु भएन । यसमा मेरो के दोष छ ?”

कुटुम्बिकहरूले यस कुरालाई स्वीकार गरेर मृगार श्रेष्ठीलाई सम्झाए पछि उसले भन्यो- “ठीक छ । तर यिनी आएकै दिनमा राती दासदासीहरूसँग घर बाहिर गएको कारण पनि सोधेपछि ‘एउटी असल जातकी आजन्म घोडीले बच्चा पाएकीले स्याहार्न गएकी कुरा विशाखाले अवगत गराइन् । यसमा पनि तिनलाई दोषी ठहर्‍याउन नसकेपछि बाबु चाहिले एक गोप्य कोठामा लगी दश अर्तिहरू दिएको कारण सोध्यो ।

दश अर्तिको अर्थ

विशाखाले दश-अर्तिहरूको अर्थ स्पष्ट हुने गरी यसरी भनिन्-

(१) मेरो पिताले ‘घर भित्रको आगो बाहिर पठाउनु हुँदैन’- भन्नुको

अर्थ- 'सासू-ससुरा वा पतिको कुनै दोष अथवा घरको भैं-भगडाको कुरा बाहिर कसैलाई नभन्नु । यो जस्तो ठूलो आगो अरू छैन' भन्नु भएको हो ।

(२) 'बाहिरको आगो घर भित्र ल्याउनु हुँदैन'- यसको अर्थ हो- बाहिरका साथीभाइ वा अरू कसैले सासू-ससुरा वा पतिको कुनै दोषको कुरा गरेमा ती कुरा घरमा आएर उनीहरूलाई भन्नु हुँदैन । यो पनि ठूलो आगो जस्तै कलहको बीज बन्न सक्छ ।

(३) 'दिनेलाई मात्र दिनु पर्छ'- 'आफ्नो घरमा भएको कुनै चीज-वस्तु काम चलाउनको लागि सापति लिन आउँदा जसले समय मै फिर्ता ल्याई दिन्छ, त्यस्तोलाई मात्रै दिनु पर्दछ' भन्ने यसको आशय हो ।

(४) 'नदिनेलाई दिनु हुँदैन'- 'घरको चीज-वस्तु सापति लगेर जसले फिर्ता ल्याई दिँदैन, त्यस्तोलाई नदिनु' भन्ने यसको अर्थ हो ।

(५) 'दिनेलाई पनि नदिनेलाई पनि दिनु पर्दछ'- भन्नुको अर्थ हो, कुनै गरीव, याचक, संन्यासी वा ज्ञाति-बन्धुहरूले घरमा आई कुनै चीज माग्नु आउँदा त्यस्तोलाई सक्दो सहायता गर्नु, त्याग चेतनाले दिनु पर्दछ ।

(६) 'सुखपूर्वक बस्नु पर्दछ'- अर्थात् 'सासू-ससुरा वा पतिलाई देख्ने बित्तिकै आसनबाट उठी सम्मान गर्नु पर्दछ । उठ्नु पर्ने ठाउँमा बसिरहनु हुँदैन' भन्ने यसको आशय हो ।

(७) 'सुखपूर्वक खानु पर्दछ'- 'सासू-ससुरा तथा पति र आफू भन्दा ठूला-वडाले खाइसकेपछि मात्र आफूले खानु पर्दछ' भन्ने यसको अर्थ हो ।

(८) 'सुखपूर्वक सुत्नु पर्दछ'- यसको आशय हो, सासू-ससुरा तथा पति सुत्नु भन्दा पहिले आफू सुत्नु हुँदैन । उनीहरूलाई गर्नु पर्ने सेवा गरिसकेपछि मात्र सुत्नु पर्दछ ।

(९) 'अग्निको परिचर्या गर्नु पर्दछ'- 'सासू-ससुरा वा पतिलाई आगो समान ठान्नु पर्दछ । तिनीहरू देखी डर-भर लिई होश पुऱ्याएर काम गर्नु

(९४)

धम्मपद-अट्ठकथा भाग - ३

(ख) मृगार माता

पर्दछ' भन्ने यसको मतलब हो ।

(१०) 'आन्तरिक देवतालाई नमस्कार गर्नु पर्दछ'- 'सासू-ससुरा वा पतिलाई आदर-सत्कार गर्नु पर्दछ' भन्ने यसको अर्थ हो ।

विशाखाले दश अर्तिहरूको यसरी व्याख्या गरेको सुनेर मृगार श्रेष्ठी केही भन्न नसकी शिर निहुरी बसिरहयो ।

अनि ती आठ जना कुटुम्बहरूले 'हामी छोरीको अरू पनि कुनै दोष छ कि ? भनी सोधे ।

"आर्यहरू ! यिनको अरू 'कुनै दोष छैन' भनी श्रेष्ठीले जवाफ दिएपछि विशाखाले भनिन्- "म निर्दोष भएँ । अब म घरबाट निस्कन्छु" भन्दै आफ्ना दास-दासीहरूलाई यान-वाहन तयार पार्न आज्ञा दिइन् ।

मृगार श्रेष्ठीले ती कुटुम्बहरूको अगाडि विशाखालाई भन्यो- "बुहारी ! मैले जानी नजानी भनेकोमा क्षमा गर ।" तिनले क्षमा गरी दिइन् । र साथै भगवान बुद्ध सहित भिक्षुसंघलाई निमन्त्रणा गर्ने र तथागतलाई सेवा-टहल गर्ने अनुमति पनि लिइन् ।

भोलिपल्ट विशाखाले भगवान बुद्ध र भिक्षुसंघलाई भोजनको निमित्त निमन्त्रणा गरिन् । यो कुरो थाहा पाई नगन साधुहरू आई मृगार श्रेष्ठीको घरमा घेरा लगाई बसे ।

तथागतलाई भोजन अर्पण गर्न ससुरालाई बोलाउन पठाइन् । तर मृगार श्रेष्ठीलाई ती नगन साधुहरूले जान दिएन । भोजन गराई सकेपछि भगवान बुद्धको धर्मोपदेश सुन्न आउनको लागि फेरि खबर पठाइन् । 'अब त नगई हुँदैन' भन्ने विचार गरी नगन साधुहरूको आज्ञा अनुसार पर्दा भित्र बसी तथागतको उपदेश सुनिरहयो ।

भगवान बुद्धको उपदेश पूर्ण चन्द्र समान हुन्छ । जस्तै सबै मानिस 'मेरै शीर माथि चन्द्र छ' भनी ठान्दछ, त्यस्तै बुद्धको उपदेश सुन्नेहरूले

‘मेरै लागि उपदेश गरिरहनु भएको हो’ भनी ठान्छन् । मृगार श्रेष्ठीले पर्दा भित्र बसी भगवान बुद्धको उपदेश सुन्दा सुन्दै स्रोतापत्ति मार्ग-फल साक्षात्कार गर्न सफल भयो । तुरन्तै पर्दा हटाई भगवान बुद्धको चरण कमलमा शीरले ठोगी “म मृगार हुँ, भन्ते !” भन्दै आफ्नो परिचय दियो ।

त्यसपछि मृगार श्रेष्ठी विशाखादेखी अत्यन्त प्रसन्न भई उद्गार व्यक्त गर्दै “आजदेखि तिमी मेरी बृहारी होइन आमा भयौ” भन्दै विशाखालाई ‘मातृस्थान’ मा राख्यो । त्यस दिनदेखि विशाखाको नाम “मृगार-माता” रहन गयो ।

४.८. (ग) महालता-पसाधन परित्याग

विशाखाले भोलिपल्टको लागि पनि तथागतलाई निमन्त्रणा गरिन् । त्यसबेलादेखि स्रोतापत्ति फल प्राप्त गरिसकेका मृगार महाजनले शासनको लागि आफ्नो घरको द्वार खुलै राखियो ।

एक दिन मृगार महाजनले मन मनै यसरी विचार गर्‍यो- “मेरो बुहारी ‘विशाखाले’ मलाई ठूलो उपकार गरिन् । उनी प्रसन्न हुने कुनै एउटा काम गरी दिनु मेरो कर्तव्य हो । तिनको ‘महालता-पसाधन’ आभूषण साह्रै गह्रौं छ । त्यसलाई सधैं लगाई राख्न सकिदैन । तिनले सधैं लगाउन सक्ने हलुंगो गहणा बनाई दिनु पर्‍यो ।”

यसरी निश्चय गरी मृगार महाजनले विशाखाको लागि ‘धनमट्टक’ भन्ने एक लाख मोल पर्ने गहणा बनाउन लगायो ।

धनमट्टक आभूषण तयार गरेर ल्याइसकेपछि मृगार महाजनले भिक्षुसंघ सहित तथागतलाई निमन्त्रणा गर्‍यो । तथागतलाई आदर सत्कारपूर्वक भोजन गराई सकेपछि विशाखालाई सुगन्ध जलले स्नान गर्न लगाई तथागत समक्ष राखी धनमट्टक आभूषणले सिंगारी तथागतलाई वन्दना गर्न लगायो । भगवान बुद्ध भुक्तानुमोदना पश्चात् तिनीहरूलाई आशिर्वाद दिनु भई विहारमा फर्कनु भयो ।

त्यसबेलादेखि विशाखाले दानादि पुण्यकर्म गर्दै तथागतसँग आठ वर प्राप्त गर्नमा सफल भइन् र लोकमा प्रसिद्ध भइन् । पछि तिनी दश छोरा र दश छोरीकी आमा बनिन् । तिनको प्रत्येक सन्तानले तिनले जस्तै दश-दश छोरा-छोरी जन्मायो । यसरी विशाखाको परिवारको संख्या बढ्दै गयो । तिनी एक शय बीस (१२०) वर्ष बाँचिन् । तैपनि तिनको कपाल फुलेको देखिदैनथ्यो । तिनी आफ्नी छोरा-छोरी, नाति-नातिनीहरूसँग विहारमा जाँदा विशाखालाई चिन्न गाह्रो हुन्थ्यो । उठिरहँदा, हिडिरहँदा, बसिरहँदा, लेटिरहँदा तिनकी यी

चारै इरियापथ मानिसहरूलाई हेरिरहुँ जस्तो लाग्थ्यो ।

‘विशाखामा पाँच हात्तीको बल छ’ भन्ने कुरा सुनेर एक दिन कोसल राजाले तिनी धर्म श्रवण गरी विहारबाट फर्किरहुँदा तिनी आइरहेको बाटोमा तिनको बलको परिक्षा गर्न एउटा हात्ती छोड्न लगायो । हात्ती दौडेर आइरहेको देखेर तिनको साथमा आइरहेको पाँच शय महिला परिवारहरू यताउति भाग्न थाले । विशाखाले त्यस हात्तीको सूडमा दुइ औँलाले मात्र घचार्दा पनि राजदरवारतिर पछारिन गयो । यस्तो आश्चर्यजनक घटना देखि त्यहाँ भेला भइरहेका जनताहरूले ‘साधुकार’ दिए ।

विशाखाको सन्तानमा नाति-पनातिहरू वृद्धि हुँदै हजारौंको संख्यामा पुग्दा पनि कसैको अकाल मृत्यु नभएको कारणले श्रावस्तीका जनताहरूले मंगल-उत्सव हुँदा सबभन्दा पहिले विशाखालाई निमन्त्रणा गरी भोजन गराउँथे ।

एकदिन यस्तै मंगल-उत्सवमा भोजनको लागि विशाखालाई निमन्त्रणा दिएको थियो । विशाखाले मंगल-उत्सव भोजनमा जान ‘महालता-पसाधन’ आभूषण लगाएर गइन् । त्यो दिन भगवान बुद्ध कहाँ धर्म-श्रवण गर्न जाने दिन थियो । ‘महालता-पसाधन’ आभूषण लगाएर तथागत कहाँ जान विशाखाले उचित ठानिन् । तिनले आभूषण फुकालेर एउटा कपडामा पोको पारेर आफ्नी दासी सुप्रियालाई बोक्न लगाई भनिन्— “सुप्रिया ! अहिले यो आभूषणको पोको तिमिसँग राख्नु । तथागतको धर्म-श्रवण गरी फर्कदा विहार बाहिर पुगिसकेपछि मात्र लगाएर घर जानेछु ।”

त्यसपछि विशाखाले ‘धनमट्टक’ आभूषण लगाई तथागत कहाँ गइन् । धर्म-देशना सुनिन् । विहारबाट फर्केर आई बाटोमा दासीसँग आभूषणको पोको मागिन् । दासीले आभूषणको पोको लिन बिसेर विहारमा नै छोडेर आएकी रहेछिन् । विहारमा कसैले केही चीज-वस्तु छोडेर गएको खण्डमा त्यो चीज आनन्द स्थविरले एक ठाउँमा सुरक्षित गरी राखी दिने चलन थियो ।

(९८)

धम्मपद-अट्ठकथा भाग - ३

(ग) महालता पसाधन परित्याग

त्यस दिन पनि विशाखाले गहणा लिएर जान बिसेको कुरा थाहा पाई तथागतलाई बिनित्त गर्‍यो । 'तथागतले एक ठाउँमा राखी दिनु' भन्नु भएपछि आनन्द स्थविरले त्यस पोको लगी भन्‍याङ्ग मुनितिर राखी दियो ।

विशाखाले भनिन्- "सुप्रिया ! जाऊ । विहारमा गई गहणाको पोको लिएर आउनु । यदि तिमीले राखेको ठाउँमा त्यस पोको रहेनछ; आनन्द भन्तेले अन्तै राखिसकको रहेछ भने नल्याउनु । त्यतिकै फर्कनु ।"

दासी सुप्रिया फर्केर आएको देखी आनन्द स्थविरले भन्नु भयो- "तिम्रो मालिकनीको गहणाको पोको भन्‍याङ्ग मुन्तिर राखी दिएको छु; लिएर जानु ।"

तिनी खालि हात विशाखा कहाँ फर्केर गई । त्यहाँ भएको कुरो निवेदन गरिन् ।

विशाखाले भनिन्- "सुप्रिया ! आर्यहरूले छुनु भइसकेको गहणा लगाउनु उचित छैन । त्यो गहणा म आर्यहरूको लागि परित्याग गर्छु । तर आर्यहरूलाई ती आभूषण सुरक्षा गरी राख्नु सजिलो हुँदैन । बरु त्यो आभूषण बिक्री गरी त्यसबाट आएको मूल्यबाट आर्यहरूलाई चाहिने प्रत्यय पुऱ्याई दिनु राम्रो हुनेछ । जाऊ, तिमी गएर त्यो आभूषणको पोको लिएर आउनु ।"

सुप्रिया फेरि विहारमा फर्केर गई 'महालता-पसाधन' आभूषणको पोको लिएर आउनु । सुप्रिया फेरि विहारमा फर्केर गई 'महालता-पसाधन' आभूषणको पोको लिएर आइन् ।

४.८. (घ) पूर्वाराम विहार निर्माण

विशाखा त्यस दिन 'महालता-पसाधन' आभूषण नलगाइकन घर गइन् । तिनले सुनको गहणा बनाउनेहरूलाई बोलाउन पठाइन् । 'त्यस आभूषणको मूल्य कति पर्छ' भनी सोधिन् ।

तिनीहरूले भने- "आभूषणको मूल्य नौ करोड र बनाएको ज्याला एक लाख पर्छ ।"

विशाखाले भनिन्- "त्यसोभए यो आभूषण बिक्री गरिदिनु ।"

तिनीहरूले भने- "यतिका धन तिरेर यो आभूषण किनेर लिन सक्ने मानिस यहाँ हुँदैन । फेरि यो आभूषण लगाउन सक्ने महिला पनि दुर्लभ नै हुनेछ ।"

किनभने बुद्धकालीन समयमा 'महालता-पसाधन' आभूषण लगाउने महिलाहरू जम्मा तीन जना मात्रै थिए- (१) विशाखा स्वयं; (२) बन्धुल मल्ल सेनापतिको भार्या बन्धुल मल्लिकादेवी र (३) वाराणशी श्रेष्ठीकी छोरी ।

त्यसकारण आफ्नो आभूषण विशाखा आफैले नौ करोड एक लाख धन तिरेर किनेर लिइन् र ती धन गाडामा राखेर जेतवनाराममा गइन् । तथागतलाई सादर वन्दना गरी यसरी विन्ति गरिन्- "भन्ते, भगवन् ! मेरो आभूषणको पोको सुप्रियाले लिएर जान बिसेर गयो । तिनलाई फर्काई लिन पठाउँदा आनन्द स्थविरले अन्तै सम्हालेर राखी सक्नु भएको रहेछ । त्यसैले त्यस आभूषण मैले लगाउन योग्य सम्भिन । त्यसलाई बिक्री गर्न खोज्दा किनेर लिने मानिस नभएर म आफैले त्यसको मूल्य तिरी यहाँ ल्याएको छु । तथागत सहित भिक्षु महासंघलाई आवश्यक पर्ने चार प्रत्यय मध्ये कुन चाहिं प्रत्ययमा यो धन खर्च गरुं ?"

तथागतले भन्नु भयो- "विशाखा ! जेतवनारामको पूर्वपट्टि संघको

(घ) पूर्वाराम विहार निर्माण

लागि एउटा आवास बनाई दिए राम्रो होला ।”

तथागतको वचनलाई विशाखाले सहर्ष स्वीकार गरिन् । नौ करोड मूल्य पर्ने जमिन किन्नु लगाइन् । नौ करोड खर्च गरी विहार बनाउने काम शुरु गराउन थालिन् ।

विहार निर्माणको काम शुरु भइरहेको बेलामा एक विहान सवेरै भगवान बुद्धले करुणा समापत्ति ध्यानमा देवलोकबाट च्युत भई भद्रिय नगरको महाजन कुलमा जन्मेको भद्रिय भन्ने महाजन पुत्र अरहन्त हुन सक्ने उपनिस्सय सम्पत्ति देख्नु भयो । त्यस दिन तथागत अनाथपिण्डक महाजनको घरमा जलपान गर्नु भई उत्तर ढोकातिर लाग्नु भयो । भगवान बुद्ध उत्तर द्वारबाट निस्कनु भयो भने ‘तथागत चारिकाको लागि निस्कनु हुन्छ’ भन्ने कुरा त्यहाँ सबैलाई थाहा थियो । विशाखाले यो खबर सुनी तुरन्तै तथागत समक्ष पुगी सादर वन्दना गरी विन्ति गरिन्- “भन्ते, भगवन् ! यतिका धन खर्च गरी मैले तथागतको लागि विहार बनाउने काम शुरु गर्न लगाएँ ।

“भगवन् शास्ता ! मलाई अनुकम्पा राख्नु भई तथागत बाहिर जानु नभए बेस हुने थियो ।”

भगवान बुद्धले भन्नु भयो- “विशाखे ! तथागतको यो गमन नरोकिने गमन हो ।”

तथागतको कुरा सुनी अवश्यमेव तथागतले कोही हेतु सम्पन्न पुरुषलाई देख्नु भयो होला भनी विचार गरी विशाखाले फेरि प्रार्थना गरिन्- “भन्ते, भगवन् ! त्यसो भए विहार निर्माणको कार्यमा हेर विचार गर्न सक्ने कुनै एक भिक्षुलाई छोडेर जानु भए बेस हुने थियो ।”

विशाखाको इच्छानुसार महामौद्गल्यायन महास्थविरलाई आफ्ना पाँच शय भिक्षु परिवार सहित जेतवनाराममा फर्केर जान तथागतले अनुमति दिनु भयो ।

त्यसपछि विहार निर्माण गर्ने कार्यमा महामौद्गल्यायन महास्थविरको ऋद्धिप्रभावद्वारा ठूलो सघाऊ पुग्यो । पचासौं योजन टाढाबाट काठहरू ल्याउने ढुंगाहरू ओसार्ने कामहरू सरलताका साथ सम्पन्न भयो । कामदारहरूलाई जति काम गरे पनि कुनै किसिमको थकावटको महसुस भएन । यस प्रकार विहार निर्माण कार्य चाडै नै सम्पन्न भई विशाल प्रासाद तयार भयो । त्यस प्रासादको भूईं तल्लामा पाँच शय कोठाहरू र माथिल्लो तल्लामा पाँच शय कोठाहरू गरी जम्मा एक हजार कोठाहरू थिए । त्यस्तै गरी यस विहार भित्र दुइ दुइ गजुर भएका ५०० घरहरू, सान-साना ५०० घरहरू र लामा लामा शाला (Hall) हरू ५०० थिए । यस विहारको भूमि प्रमाण जेतवनारामको आठ भागको एक भाग अर्थात् चवालिस पाथी धानको बिउ रोप्न सक्ने भूमि भाग थियो । यस विहारको निर्माण कार्यमा जम्मा नौ करौड धन लागेको थियो । नौ महिना भित्र निर्माण कार्य पूरा भयो ।

चारिकामा जानु भएका भगवान बुद्ध नौ महिना पछि जेतवनाराममा फर्कनु भयो । तथागत फर्कनु भएको खबर पाउने वित्तिकै विशाखा तथागत समक्ष पुगी 'नव निर्मित पूर्वाराम प्रासादमा भिक्षुसंघसहित चतुर्मास भरी बस्नु हुन सादर निवेदन गरिन् ।

भगवान बुद्धले तिनको निवेदनलाई स्वीकार गर्नु भयो ।

४.८. (ड) पूर्वाराम विहार महोत्सव

भगवान बुद्धको स्वीकृति पाईसकेपछि, विशाखा उपासिकाले पूर्वाराम विहारलाई सजाउन सरसामानहरू तयार गर्न लगाइन् । भव्यताका साथ विहार सजाइयो । विहार महोत्सव हुने बेलामा विशाखाकी एउटा साथीले एक हजार मोल पर्ने एउटा गलैँचा लिएर आई तिनलाई भनिन्- “विशाखा ! तिम्रो पुण्य कार्यमा म पनि सहभागी हुन चाहन्छु । यो गलैँचा कहाँ उपयुक्त हुन्छ, ओछ्याउन लगाई देऊ ।”

विशाखाले भनिन्- “साथी ! प्रासादमा घुमेर हेरी जहाँ सुहाउँछ, त्यहाँ तिम्री आफैले ओछ्याई दिनु ।”

तिनले विहार भरी घुमेर हेर्दा पनि ओछ्याउने सुहाउँदो ठाउँ नदेखी एक कुनामा बसी रोइरहिन् । आनन्द स्थविरले त्यसको कारण बुझेर तिनलाई आश्वासन दिँदै भिक्षुहरूले खुट्टा धोएर पुछ्ने ठाउँमा ओछ्याउन लगाउनु भयो ।

पूर्वाराम विहारको सजावटको भव्यता कस्तो होला भन्ने कुरा उपर्युक्त घटनाबाट पुष्टि हुन्छ ।

भिक्षु महासंघ सहित भगवान बुद्धलाई चतुर्मास भरी विहारमै राखी विशाखा उपासिकाले भोजन दान दिइन् । अन्तिम दिनमा भिक्षुसंघ सहित तथागतलाई अनेक परिष्कार सहित चीवर-वस्त्रहरू प्रदान गरिन् । सबै भिक्षुहरूको पात्र भरी औषधीहरू प्रदान गरिन् । संघको सबै भन्दा नौलो भिक्षुलाई प्राप्त भएको चीवर आदि वस्त्रहरूको मूल्य नै एक हजार पुगेको थियो ।

यसरी विशाखा उपासिकाले चार महिनासम्म दानादि पुण्य कार्य गर्न र विहार महोत्सव मनाउन जम्मा नौ करोड खर्च गरिन् ।

विशालतामा जति अनाथपिण्डक महाजनको जेतवन विहार थियो । उच्चिनै सुन्दरतामा विशाखा मृगार माताको पूर्वाराम विहार थियो । जेतवन विहारको लागि अनाथपिण्डक महाजनले चवन्न (५४) करोड धन खर्च गर्‍यो भने पूर्वाराम विहारको निम्ति विशाखा महाउपासिकाले सत्ताइस करोड (२७, ००, ००, ०००) धन खर्च गरिन् । यस्तो महान् परित्याग गर्ने स्त्रीहरू मध्ये बौद्ध इतिहासमा विशाखा महाउपासिका नै अग्रगण्य छिन् र तिनीले अग्रस्थान प्राप्त गरेकी थिइन् ।

विहार महोत्सवको अन्तिम दिनमा विशाखा महाउपासिका प्रीति-प्रमोदले आप्लावित भईन् । त्यही दिनको सन्ध्या समयमा आफ्ना छोरा-छोरी, नाति-नातिनीहरूका बीचमा बसी प्रासादमा घुम्दै मधुर स्वरले पाँच वटा गाथाद्वारा उद्गार स्वरूप प्रकट गरिन् जसको सारांश हो—

- १) “सेतो चूनले पोतेको सुरम्य विहार प्रासाद कहिले दान दिन सकुँला भन्ने मेरो मनोकामना थियो, त्यो आज पूरा भयो ।
- २) पलङ्ग, कुर्सी, तकिया, डसना र शयनासन आदि वस्तुहरूकहिले दान दिन सकुँला भन्ने मेरो मनोकामना थियो, त्यो आज पूरा भयो ।
- ३) शुद्ध सूप व्यञ्जन सहित सलाक भोजन कहिले दान दिन सकुँला भन्ने मेरो मनोकामना थियो, त्यो आज पूरा भयो ।
- ४) काशीको वस्त्र, रेशम तथा सूतिका वस्त्रहरू कहिले दान दिन सकुँला भन्ने मेरो मनोकामना थियो, त्यो आज पूरा भयो ।
- ५) घ्यू, नौनी, मधु, तेल तथा गुँडयुक्त भैष्य आदि कहिले दान दिन सकुँला भन्ने मेरो मनोकामना थियो; त्यो आज पूरा भयो ।”

विशाखा महाउपासिकाले प्रीतिले भरिएको उदान गाइरहेको देखेर भिक्षुहरूले भगवान बुद्ध समक्ष विन्ति गरे— “भन्ते, भगवन् ! विशाखा महाउपासिकाले यसरी गीत गाएको हामीले कहिल्यै सुनेको थिएनौं । तिनीलाई के भयो ? तिनीको चित्त मात्रै विकृत भयो कि ?”

(ड) पूर्वाराम विहार महोत्सव

तथागतले भन्नु भयो- “भिक्षुहरू ! विशाखाको शारीरिक र मानसिक स्थिति ठीक छ । तिनले पदुमुत्तर तथागतको समयदेखि प्रार्थना गरी आएको मनोकामना सिद्ध भएकोले तिनी साँच्चै प्रसन्न भई तिनको भित्री हृदयदेखि निस्किरहेको मनोभाव व्यक्त गरिरहेकी हुन् ।

पदुमुत्तर तथागतको समयदेखि कुनै एक बुद्धको पालमा चतुप्रत्यय दान गर्नमा अग्रस्थान प्राप्त गर्ने हेतुले जन्म जन्मान्तरमा दान-पुण्य गर्दै आई आज तिनको त्यस प्रार्थना सफल भयो ।”

यसै प्रसङ्गमा तथागतले यो गाथा प्रकाशमा ल्याउनु भयो—

“यथापि पुष्करासिम्हा - कयिरा माला गुणे बहू ।

एवं जातेन मच्चेन - कत्तब्बं कुसलं बहु ॥”

अर्थ— फूलको माला गाँस्नमा सिपालु मालिले फूलको राशबाट राम्रा-राम्रा फूलहरू छान्दै माला गाँसै भैं संसारमा जन्मने मानिसहरूले धेरै पुण्य कर्म गर्नु पर्दछ ।

तथागतको यस धर्म-देशनाको अन्तमा धेरै मानिसहरूले श्रोतापति मार्ग-फल आदि प्राप्त गर्नमा सफल भए । अरू थुप्रै जनताहरूको लागि धर्म-उपदेश सार्थक सिद्ध भयो ।

४.९. शीलको सुगन्ध उत्तम हुन्छ

(आनन्द स्थविरको प्रश्नको कथा)

४. (५४) “न पुष्पगन्धो पटिवातमेति,
न चन्दनं तगरमल्लिका वा ।
सतं च गन्धो पटिवातमेति,
सब्बा दिसा सप्पुरिसो पवायति ॥”

४. (५५) “चन्दनं तगरं वापि - उप्पलं अथ वस्सिकी ।
एतेसं गन्धजातानं - सीलगन्धो अनुत्तरो ॥”

एक समय भगवान बुद्ध श्रावस्तीको जेतवनाराममा विहार गरिरहनु भएको थियो । त्यसबेला तथागतले आनन्द स्थविरको प्रश्नको उत्तरमा यी दुइ गाथा प्रकाशमा ल्याउनु भएको हो ।

एक दिन साँझ पख आयुष्मान आनन्द एकान्तमा ध्यान गरिरहनु भएको थियो । ध्यान गर्दा-गर्दै उहाँको मनमा यस्तो प्रश्न उठयो—“भगवान बुद्धले भन्नु भएको छ— ‘सार-गन्ध, मूल-गन्ध र पुष्प-गन्ध । यी तीन प्रकारका उत्तम गन्धहरू छन् । यी गन्धहरू जतातिर हावा वहन्छ उतातिर मात्र जान सक्छन्, हावा नबहेको ठाउँमा जान सक्तैनन् ।’ यस संसारमा के यस्तो सुगन्ध होला, जुन हावा नबहेको ठाउँमा पनि जान सक्छन् ?”

त्यसपछि आयुष्मान आनन्द आफ्नो ध्यानबाट उठेर जहाँ भगवान बुद्ध हुनु हुन्छ, त्यहाँ जानु भई सादर वन्दना गरी एक छेउमा बस्नु भई यसरी विन्ति गर्नु भयो— “भन्ते, भगवन् ! यस संसारमा तीन प्रकारका सुगन्धहरू छन्; ती हुन्— सार-गन्ध अर्थात् काठ भित्रको सुगन्ध; मूल-गन्ध अर्थात् रूख-विरुवाको जराको सुगन्ध (जडीबुटी); पुष्प-गन्ध अर्थात् फूलको सुगन्ध । यी तीन प्रकारका सुगन्धहरू हावा, बहेको ठाउँमा मात्र जान सक्तछन् । हावा

शीलको सुगन्ध उत्तम हुन्छ

नबहेको ठाउँमा जान सक्तैनन् । भगवन् शास्ता ! यस संसारमा यस्तो कुनै सुगन्ध होला जुन हावा बहने ठाउँमा पनि जान सक्तछ, हावा नबहने ठाउँमा पनि जान सक्तछ ?”

भगवान बुद्धले आयुष्मान् आनन्दको प्रश्नको उत्तर दिनु भयो—
“आनन्द ! त्यस्तो सुगन्ध अवश्य छ, जुन हावा बहने ठाउँमा पनि जान सक्तछ, र त्यसको उल्टो दिशा तिर पनि जान सक्तछ ।”

आनन्दले विन्ति गर्नु भयो—“शास्ता ! त्यस्तो सुगन्ध के हो ?” कस्तो हुन्छ ?”

तथागतले भन्नु भयो— “आनन्द ! जुन गाउँमा अथवा निगममा बस्ने महिला होस् वा पुरुष जो त्रिरत्नको शरणमा गई प्राणी हिंसा गर्ने कामबाट अलग रहन्छ, चोरी गर्ने कामबाट अलग रहन्छ, व्यभिचारबाट विरत रहन्छ, भुठ कुरा बोल्नुबाट अलग रहन्छ, लाग्ने पदार्थ सेवन गर्ने कार्यबाट अलग रहन्छ । ऊ शीलवान सदाचारी हुन्छ, कल्याणकारी धर्म गर्नमा इच्छुक रहन्छ, रिस-रागबाट अलग रही गृहस्थ धर्ममा बस्ने हुन्छ । जो व्यक्ति दान गर्नमा, परित्याग गर्नमा सधैं तत्पर रहन्छ, याचक-माग्नेहरूलाई दान दिने हुन्छ, दान गर्नमा सधैं लागि रहन्छ, त्यस्तो व्यक्तिलाई दिशा विदिशामा रहने श्रमण-ब्राह्मणहरूले गुण वर्णन गर्दछन्, देवताहरूले पनि गुण-वर्णन गर्दछन्, अमनुष्यहरूले पनि गुण-वर्णन गर्दछन् । आनन्द ! यस्तो गुण-वर्णन एक प्रकारको सुगन्ध हो । यस्तो सुगन्ध हावा बहने दिशामा पनि बहन्छ, उल्टो दिशातिर पनि बहन्छ, अर्थात् हावा नबहने ठाउँमा पनि बहन्छ ।”

यसै सन्दर्भमा तथागतले यी दुई गाथा प्रकाशमा ल्याउनु भयो—

“न पुष्पगन्धो पटिवातमेति,

न चन्दनं तगरमल्लिका वा ।

सतं च गन्धो पटिवातमेति,

सब्बा दिसा सप्पुरिसो पवायति ॥”

अर्थ— पुष्प, चन्दन, तगर, चमेलीको सुगन्ध हावा नबहेको ठाउँमा जान सक्तैन । तर सत्पुरुषको सुगन्ध सबै दिशाहरूमा फैलिएर जान्छ । अर्थात् 'चन्दन' भनेको श्रीखण्डको सुगन्ध, 'तगर' अर्को एक प्रकारको सुगन्ध 'मल्लिका' चमेली फूलको सुगन्ध हावा बहेको दिशातिर मात्र जान सक्तछ, उल्टो दिशातिर जान सक्तैन । 'सतंच' सत्पुरुषहरू अर्थात् बुद्ध, प्रत्येक बुद्ध र श्रावक संघहरूको शील रूपी सुगन्ध दशै दिशामा प्रवाहित हुन्छ ।

यसै सन्दर्भमा तथागतले यो गाथा प्रकाशमा ल्याउनु भयो—

“चन्दनं तगरं वापि - उष्पलं अथ वस्सिकी ।

एतेसं गन्ध जातानं - सीलगन्धो अनुत्तरो ॥”

अर्थ— चन्दन, तगर, कमलको फूल र चमेलीको फूलको सुगन्ध भन्दा पनि शीलको सुगन्ध अधिक उत्तम छ । अर्थात् श्री खण्ड, पुष्प आदिको सुगन्ध भन्दा शीलवान् सत्पुरुषहरूको शील रूपी सुगन्ध उत्तम छ, श्रेष्ठ छ, अतुलनीय छ, अद्वितीय छ ।

तथागतको यो धर्म-देशना सुनेर थुप्रै मानिसहरूले स्रोतापत्ति मार्ग-फल आदि प्राप्त गरे । यो धर्म-उपदेश धेरै जनतालाई सार्थक भयो ।

४.१०. महाकाश्यप स्थविरलाई देवराज इन्द्रको दान

४. (५६) “अप्पमत्तो अयं गन्धो - यायं तगरचन्दनं ।
यो च सीलवतं गन्धो - वाति देवेसु उत्तमो ॥”

एक समय भगवान बुद्ध राजगृह नगरको वेलुवनको कलन्दक निवापमा विहार गरिरहनु भएको थियो । त्यसवेला आयुष्मान् महाकाश्यप राजगृह नगर कै पिप्पली भन्ने गुफामा बस्नु भएको थियो । त्यस गुफामा उहाँ एउटै आसनमा पँलेति कसी एक सप्ताहसम्म नउठीकन निरोध समापत्तिमा बस्नु भएको थियो ।

‘निरोध समापत्ति’ यस्तो समाधि हो, जसमा ‘अनागामी’ र अरहन्तको स्थितिमा पुगिसकेका आर्यपुद्गलहरू मात्रै बस्न सक्छन् । यस समापत्तिमा सात दिनसम्म एउटै आसनमा बस्ने अधिष्ठान गरिन्छ । निरोध समापत्तिबाट उठेर भिक्षाचरणमा आउने त्यस आर्यपुद्गलको खालि पात्रमा सबैभन्दा पहिले जसले दान दिने सौभाग्य प्राप्त गर्दछ; त्यसले मनले जे चिताउँछ, त्यसको फल तत्काल प्राप्त हुन्छ ।

महाकाश्यप स्थविर निरोध समापत्तिबाट उठ्नु भई विचार गर्नु भयो—
“आज राजगृह नगरमा भिक्षा जाँदा गरीब परिवारबाट भिक्षा पाए राम्रो हुनेछ ।”

त्यस समय देवराज इन्द्रलाई महाकाश्यप स्थविरलाई पिण्डपात्र भिक्षा दान दिने श्रद्धा उत्पन्न भयो । तुरन्तै उनले गरीब र वृद्धको भेष धारण गरी एउटा भुप्रोमा बसी कपडा बुन्ने काम गरिरह्यो । उनी सँगै असुर कन्या सुजाले धागो काटिरहेकी थिइन् । महाकाश्यप स्थविर वृद्ध रूपी इन्द्रको घरनिर आइपुग्नु हुँदा उहाँको हातबाट भिक्षा पात्र लिई घर भित्र पस्यो । अनि घिऊमा

पकाई राखेको सुगन्धित भोजन सूप-व्यञ्जन आदि पात्रमा राखेर महाकाश्यप स्थविरलाई दान दियो । उक्त पिण्डपात्र भोजन र अनेक सूप-व्यञ्जनको सुगन्ध राजगृह नगरमा फैलियो । स्थविरले विचार गर्नु भयो— “कुनै अशरण गरीव व्यक्तिले यस्तो सुस्वादिष्ट भोजन बनाउन सक्तैन । अवश्य पनि यो देवराज इन्द्रको काम हुनु पर्छ ।”

उहाँले इन्द्रलाई सम्बोधन गरी भन्नु भयो— “देवेन्द्र ! आज मलाई दान दिएको पुण्यको फलले कुनै गरीव व्यक्तिले सेनापतिको पद अथवा महाजनको पद पाउने सुअवसर पाउने थियो । तिमिले गरीवले पाउने सम्पत्तिमा हस्तक्षेप गर्नु ।”

इन्द्रले भन्यो— “भन्ते ! म पनि गरीव नै छु ।”

स्थविरले सोध्नु भयो— “देवलोकमा देवताहरूको राजा भई सुख अनुभव गर्न पाएर पनि तिमि के कारणले गरीव भयौ ?”

इन्द्रले भन्यो— “भन्ते ! बुद्ध उत्पन्न हुनु भन्दा पहिले मैले धेरै कल्याणकारी काम गरेको थिएँ । त्यसैको फलस्वरूप म अहिले इन्द्र भएको हुँ । वर्तमान समयमा बुद्ध उत्पन्न भइसकेपछि पनि मैले अनेक कल्याणकारी कर्म गरी चूलरथ देवपुत्र, महारथ देवपुत्र, अनेक वण्ण देवपुत्रहरू उत्पन्न गर्नमा सहयोग गरें । पहिले तिनीहरूको भन्दा मेरो तेज बढी थियो । अहिले तिनीहरूको अगाडि मेरो तेज मलिन हुँदै गइरहेको छ । भन्ते ! अब म भन्दा गरीव अरू को होला ?”

स्थविरले भन्नु भयो— “त्यसो भएता पनि अबदेखि तिमिले मलाई यसरी छल गरेर दान नदिनु ।”

इन्द्रले प्रश्न गर्नु— “भन्ते ! तपाईंलाई मैले यसरी छल गरेर दान गरेको पुण्य हुन्छ कि हुँदैन ?”

महाकाश्यप स्थविरले भन्नु भयो— “अवश्य हुन्छ ।”

‘त्यसो भए कुशल कर्म गर्नु मेरो कर्तव्य हो’, भन्दै स्थविरलाई वन्दना गरी, प्रदक्षिणा गरी आकाश मार्गबाट गइरहेको इन्द्रको मुखबाट निस्केको यो उदान अर्थात् प्रीतिवाक्य आकाशमा घन्किए गयो—“अहो ! मेरो सौभाग्य ! काश्यप भन्तेलाई दानमा अति उत्तम दान दिने अवसर मलाई प्राप्त भयो !”

वेणुवनको कलन्दक निवापमा विहार गरिरहनु भएका तथागतले देवेन्द्रको यस प्रीति वाक्य सुन्नु भई भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गरी भन्नु भयो—“भिक्षुहरू ! शक्र देवराज इन्द्र प्रीति वाक्य उच्चारण गर्दै आकाश मार्गबाट गइरहेको शब्द तिमीहरूले सुन्थौ ?”

भिक्षुहरूले विन्ति गरे— “भगवन् शास्ता ! देवेन्द्रले के कारणले यस्तो उदान प्रकट गरेको ?”

भगवान बुद्धले भन्नु भयो— “भिक्षुहरू ! शक्र देवराज इन्द्रले छद्म भेष धारण गरी मेरो पुत्र काश्यपलाई पिण्डपात्र भिक्षा दान दियो । यस्तो दान दिन पाएकोमा प्रसन्नता व्यक्त गर्दै उनी उदान वाक्य प्रकट गर्दै आकाश मार्गबाट गइरहेको हो ।”

भिक्षुहरूले विन्ति गरे— “भन्ते, भगवन् ! महाकाश्यप स्थविरलाई पिण्डपात्र भोजन दान दिनु पर्छ भनी इन्द्रलाई कसरी थाहा भयो ?”

तथागतले भन्नु भयो— “भिक्षुहरू ! मेरो पुत्र महाकाश्यप भिक्षा मात्र गरी जीवन निर्वाह गर्ने भएकोले उनलाई मानिसहरूले मात्र होइन देवताहरूले पनि आदर-सत्कार र सम्मान गर्दछन्” भन्नु हुँदै यो उदान वाक्य घोषणा गर्नु भयो—

“पिण्डपातिकस्स भिक्खुनो, अत्त भरस्स अनञ्जपोसिनो ।

देवा पिह्यन्ति तादिनो, उपसन्तस्स सदा सतीमतो’ ति ॥”

अर्थ— पिण्डपात्रले मात्र जीवन निर्वाह गर्ने भिक्षु आफू एकलैले मात्र खाए पुग्ने, अरू कसैलाई पालन-पोषण गर्नु नपर्ने, इन्द्रिय उपशान्त भएको स्मृतिवान् त्यस्तो अरहन्त भिक्षु देवताहरूको पनि प्रिय हुन्छ ।

यसै सन्दर्भमा तथागतले यो गाथा प्रकाशमा ल्याउनु भयो—

“अप्पमत्तो अयं गन्धो - यायं तगर चन्दनं ।

यो च सीलवतं गन्धो - वाति देवेसु उत्तमो ॥”

अर्थ— तगर, चन्दनको सुगन्ध भन्दा शीलवान्हरूको शील रूपी सुगन्ध निकै मात्रामा बढी हुन्छ । यी उत्तम सुगन्ध देवलोकसम्म पनि फैलिन्छ ।

तथागतको यस धर्म-देशनाको अन्तमा धेरै मानिसहरू स्रोतापत्ति मार्ग-फलमा प्रतिष्ठित भए । यस धर्म-उपदेश अरू धेरै मानिसहरूलाई सार्थक भयो ।

४.११. गोधिक स्थविरको परिनिर्वाणको कथा

४. (५७) “तेसं सम्पन्नसीलानं - अप्पमादविहारिनं ।

सम्मदञ्जा विमुत्तानं - मारो मग्गं न विन्दति ॥”

एक समय भगवान बुद्ध राजगृह नगरको वेलुवनमा विहार गरिरहनु भएको थियो । गोधिक स्थविर परिनिर्वाण भएको कारणमा तथागतले यो धर्म-देशना गर्नु भएको हो ।

एक समयमा गोधिक स्थविर राजगृह नगरको ‘इसिगिलि पर्वत’ मुनि कालशिला भन्ने ठाउँमा विहार गरिरहनु भएको थियो । उहाँ ध्यान गर्नमा साढे मेहनती र परिश्रमी हुनुहुन्थ्यो । उहाँ रात दिन ध्यानमा लागि रहनु हुन्थ्यो ।

एक दिन उहाँ अप्रमादी बनी ध्यान गरी चित्तविमुक्तिको स्पर्श हुन लागेको बेलामा एउटा स्वाभाविक आकस्मिक रोगले गर्दा त्यस ध्यानबाट खुस्कनु भयो । दोस्रो, तेस्रो पटक पनि उहाँले ध्यान लाभ गर्न खूब परिश्रम गर्नु भयो । तर ध्यान लाभ हुन लाग्दा परिहीन हुन्थ्यो । यसरी छ पटकसम्म उहाँको ध्यान परिहीन भयो ।

सातौं पटकमा उहाँले विचार गर्नु भयो- “ध्यान प्राप्त नभएसम्म मनुष्यको मरण पछि कुन गति प्राप्त हुन्छ भन्ने कुरा निश्चित हुँदैन । मैले छ-छ पटकसम्म ध्यान लाभ गर्ने कोशिश गरिसकेँ तर ध्यान लाभ हुन लाग्दा मेरो चित्त कमजोर भई ध्यान प्राप्त गर्न नसकिने हुन्छ । अब के गर्ने ? बरु आत्म हत्या गरेर मर्नु परे पनि मैले ध्यान प्राप्त गरेर नै छाड्ने छु ।”

यसरी निश्चय गरी कपाल काट्ने छुरी हातमा लिई आफ्नो गला घोट्न ओछ्यानमा गई पल्टयो ।

त्यसबेला मारले उहाँको चित्तलाई जानेर विचार गर्‍यो- “यस भिक्षुले

शस्त्रले आफ्नो गला काटेर जीवन परित्याग गर्नु परेतापनि विपश्यना ध्यान गरी अरहन्त नभई छोड्दैन । यसलाई जसरी भएपनि विपश्यना ध्यान गराउनुबाट रोक्नु पऱ्यो । अवश्य पनि यसले मेरो कुरा सुन्दैन । बरु भगवान बुद्धकहाँ गई उहाँलाई प्रार्थना गरी उसलाई तथागतबाट नै यो कार्य गर्नबाट रोक लगाउनु पऱ्यो ।

यसरी विचार गरिसकेपछि त्यस मारले एउटा मान्छेको भेष धारण गरी भगवान बुद्धकहाँ गई विन्ति गऱ्यो— “हे महावीर ! तथागत महान् प्रज्ञा, ऋद्धि, यश र ऐश्वर्यले प्रज्वलित हुनुहुन्छ; चक्षुमान हुनुहुन्छ । तथागतको चरण कमलमा सादर वन्दना गर्दछु ।”

मारले फेरि भन्यो— “हे महावीर ! तथागतको शिष्य गोधिक स्थविर अरहन्त नभइकन नै आत्म हत्या गरी मर्न तयार भइरहेछ । कृपया तथागतले उसलाई रोकी आत्म-हत्या गर्नबाट बचाउनु होला ।”

तथागतले उसलाई ‘यो मार हो’ भनेर चिन्नु भई यो गाथा आज्ञा गर्नु भयो—

“एवम्पि धीरा कुब्बन्ति - नावकङ्कति जीवितं ।

समूलं तण्हं अब्बुह - गोधिको परिनिब्बतोति ॥”

अर्थ— आफ्नो जीवनलाई पर्वाह नगरी धैर्यवान् पण्डितहरू यस्तो पनि गर्दछन् । तृष्णाको जरा समेत उखेलेर गोधिक स्थविरले परिनिर्वाण प्राप्त गरिसकेको छ ।

त्यसपछि भगवान बुद्ध दुइ, चार जना भिक्षुहरू साथमा लिनु भई गोधिक स्थविरकहाँ जानु भयो । त्यसबेला गोधिक स्थविर हातमा शस्त्र लिई ओछ्यानमा पल्टिरहेको थियो । त्यसै बेला पापी मारले ‘गोधिक स्थविर कहाँ जन्म भयो होला’ भनी खोजिरहेको थियो ।

तथागतले मारलाई भन्नु भयो— “गोधिक स्थविर धैर्य भएको हो, प्रज्ञा

(११४)

धम्मपद-अट्ठकथा भाग - ३

गोधिक स्थविरको परिनिर्वाण

भएको हो, जहिले पनि ध्यान गर्नमा लीन भइरहने हो । आफ्नो जीवनलाई पर्वाह नगरी दिन रात ध्यानमा नै लागिरहने हो ।”

तथागतले फेरि मारलाई सम्बोधन गर्नु भन्नु भयो— “हे पापी मार !
गोधिक कुलपुत्र जन्मेको ठाउँ तिमिले त के देख्न सक्छौ ? तिमि जस्तो शय
जना, हजार जना मिलेर खोज्न गए पनि भेट्टाउन सक्दैनौ ।

यसै सन्दर्भमा तथागतले यो गाथा आज्ञा गर्नु भयो—

“तेसं सम्पन्न सीलानं - अप्पमादविहारिनं ।

सम्मदञ्जा विमुत्तानं - मारो मगं न विन्दति ॥”

अर्थ— शीलले सम्पन्न भई अप्रमादी भई विहार गर्ने, राम्रोसँग बोध
गरी विमुक्त भइसकेकाहरूको मार्ग मारले देख्न सक्तैन ।

तथागतको यस धर्म-देशनाबाट थुप्रै मानिसहरूले स्रोतापत्ति मार्ग-फल
प्राप्त गरे । बाँकी रहेका श्रोतावर्गलाई यो धर्म-उपदेश सार्थक सिद्ध भयो ।

४.१२. गरहदिन्नको कथा

४. (५८) “यथा संकारधानस्मिं - उज्जिभक्तस्मिं महापथे ।
पदुमं तत्थ जायेथ - सुचिगन्धं मनोरमं ॥”

४. (५९) “एवं सङ्कारभूतेसु - अन्धभूते पुथुज्जने ।
अतिरोचति पञ्जाय - सम्मासम्बुद्ध सावको ॥”

एक समय भगवान बुद्ध श्रावस्तीको जेतवनाराममा विहार गरिरहनु भएको थियो । त्यसबेला तथागतले यी दुइ गाथाहरू ‘गरहदिन्न’ भन्ने उपासकको कारणमा आज्ञा गर्नु भएको हो ।

बुद्धकालीन समयमा श्रावस्ती नगरमा सिरिगुत्त र गरहदिन्न भन्ने दुइ जना साथीहरू थिए । ती दुबै साथीहरू धनी अर्थात् धनले सम्पन्न थियो । ती दुइ मध्ये सिरिगुत्त भगवान बुद्धको उपासक थियो । अर्को गरहदिन्न निगण्ठ अर्थात् नाङ्गो साधुहरूको चेला थियो ।

निगण्ठ साधुहरूले आफ्ना शिष्य गरहदिन्नलाई जहिले पनि यसो भन्ने गर्दथे— “हे गरहदिन्न ! तिमीले तिम्रो साथी सिरिगुत्तलाई यसो भन— “तिमी श्रमण गौतम कहाँ किन गएको ? त्यहाँ गएर तिमीले के पाउँछौ ? हाम्रो गुरुहरू कहाँ जाऔं । हाम्रो गुरुहरूले कस्तो-कस्तो राम्रो उपदेश दिनु हुन्छ ।

गरहदिन्नले निगण्ठ साधुहरूको बारम्बार प्रशंसा गरेको सुनेर सिरिगुत्तले प्रश्न गर्‍यो— “तिम्रो गुरुहरूले के के जानेका छन् ?”

गरहदिन्नले भन्यो— “अहो साथी ! मेरो गुरुहरूको बयान गरेर साध्य छैन । उहाँहरूले अतीत, अनागत र वर्तमानका सबै कुरा जान्नु हुन्छ । शरीर, वचन र मनले गरिने सबै कर्मको अर्थ, अनर्थ हुने भविष्यवाणी गर्न सक्नु हुन्छ ।”

यो कुरा सुनेर सिरिगुत्तले पाँच शय जना निगण्ठ साधुहरूलाई आफ्नो

गरहदिन्नको कथा

घरमा निमन्त्रणा गर्न लगायो । ती साधुहरू आउनु भन्दा पहिले उसले आफ्नो दुइ घरको बीचमा लामो ढल जस्तो खन्न लगायो । त्यसमा ठाउँ-ठाउँमा दुबैतिर काठहरू गाड्न लगाई डोरीले बाध्न लगायो । त्यस ढलमा चाहिने जति फोहर, असुचिले भर्न लगाई फोहर नदेखिने गरी कपडा, तन्नाहरू बिछ्याउन लगायो । ठाउँ ठाउँमा ठूल-ठूला माटाका भाँडाहरू राख्न लगाई त्यसमा सेतो कपडाले बेरी त्यसमाथि केराको बोटको पातहरू ओछ्याउन लगाई त्यसमा दाल-भात, तरकारी आदि सुगन्धित खाद्य-भोज्य चीजवस्तुहरूले सिंगान्न लगायो । अनि भोजन तयार भएको कुरो आफ्नो साथीलाई सूचना पठायो ।

पाँच शय निगण्ठ साधुहरू सिरिगुत्तको घरमा आइपुगे । सिरिगुत्तले तिनीहरूलाई सादर प्रणाम गरी यसो भन्यो- “भन्तेहरू ! यहाँको नियमानुसार तपाईंहरू सबै भित्र पसिसकेपछि आफूलाई प्राप्त भएको आसन अघिल्लि तर सबै जना लाइनमा उभिरहने र ‘बस्ने’ भन्ने संकेट पाए पछि एकै पटक आसनमा बस्नु होला ।” ‘निगण्ठ साधुहरूले हुन्छ’ भनी त्यस्तै गर्दा सबै साधुहरू एकै पटक ढलमा खसेर फोहरमा लट्पटिन पुगे । लाजले भुत्तुक भई त्यहाँबाट तिनीहरू भाग्न खोज्दा सिरिगुत्तका मानिसहरूले “अतीत, अनागत, वर्तमानका कुरा जान्ने तिमीहरू नै होइन र ?” भन्दै तिनीहरूलाई फेरि चुट्न सम्म चुटेर पठाए ।

आफ्ना गुरुहरूको यस्तो दुर्दशा देखी गरहदिन्नलाई सिरिगुत्त देखेर साह्रै रिस उठ्यो । अनि उसले यस्तो अत्याचार गरे वापत सिरिगुत्तलाई एक हजार रुपैया जरिवाना गर्न राजालाई बिन्ति चढायो । यो सूचना सिरिगुत्त कहाँ पठाइयो । ठीक-बेठीक राम्रोसँग परीक्षा गरेर मात्र जरिवाना गर्न मिल्ने कुरा उल्लेख गरी सिरिगुत्तले राजालाई बिन्ति चढायो । राजाले दुबैलाई अगाडि राखेर सबै भए गरेका कुराहरू सुनी सकेपछि भूल गरहदिन्न कै ठहरियो र जरिवाना पनि उसैलाई तिर्न लगाइयो । यस घटनाले गर्दा दुइ साथीहरूको बीचमा बोलचाल समेत बन्द भयो ।

केही दिनपछि गरहदिन्नले सिरिगुत्तको गुरु भगवान बुद्धसँग बदला लिने विचार गरी आफ्नो साथीलाई भेट्न गयो र विस्तारै तिनीहरू दुबै पहिले जस्तै मिल्न थाल्यो ।

एक दिन गरहदिन्नले भगवान बुद्ध सहित पाँच शय भिक्षुहरूलाई निमन्त्रणा गर्ने इच्छा आफ्नो साथीलाई व्यक्त गर्‍यो । सिरिगुत्त तथागत कहाँ गई आफूले पहिले निगण्ठ साधुहरूलाई गरेको सबै घटनाको बयान गरिसकेपछि 'यो निमन्त्रणा बदला लिनको लागि पनि हुन सक्ने' भन्ने आशय व्यक्त गर्दै 'परिणामलाई विचार गरेर मात्रै निमन्त्रणा स्वीकार गर्ने हो कि' भनी तथागतलाई बिन्ति गर्‍यो ।

भगवान बुद्धले दिव्य दृष्टिले हेर्नु हुँदा उसले दुइ घरको बीचमा लामो खाडल खन्न लगाएर त्यसमा दाउरा भर्न लगाई आगो बालेर सबैलाई भष्म गर्ने विचार गरेको कुरो जान्नु भयो । 'त्यस निमन्त्रणा स्वीकार गर्दा के कति लाभ हुन्छ' भनी तथागतले फेरि विचार गर्नु भयो— "त्यस आगोमा तथागतले पाइला हाल्न लाग्दा आगो निभेर त्यसमा रातो कमलको फूल उत्पन्न भई त्यसमा बसेर उपदेश गर्दा सिरिगुत्त र गरहदिन्न दुबै साथीले स्रोतापत्ति फल प्राप्त गर्ने र महान जन समूहलाई धर्म लाभ हुने कुरो देख्नु भयो ।" त्यस कारण तथागतले त्यस निमन्त्रणा स्वीकार गर्नु भयो ।

तथागतले भोजन स्वीकार गर्नु भएको कुरो सिरिगुत्तले साथीलाई सूचना दियो ।

"श्रमण गौतमलाई अब के गर्छु, मलाई थाहा छ" भन्दै गरहदिन्नले दुइ घरको बीचमा लामो खाडल खन्न लगायो र त्यसमा दाउरा भर्न लगाई त्यसमा आगो लगाई दियो । त्यस खाल्डो माथि लहरै फल्याक ओछ्याउन लगाई गोवर-माटोले लिप्न लगायो । ती फल्याकहरू पाइला हाल्ने वित्तिकै आगोमा पर्ने हिसाबले व्यवस्था मिलाइएको थियो । अनि सिरिगुत्तले जस्तै ठाउँ ठाउँमा खालि माटाका भाँडाहरू माथि भोजनका परिकारहरू सजाएर राखेको थियो ।

गरहदिन्नको कथा

कोही मिथ्यादृष्टि भएका मानिसहरू 'आज श्रमण गौतमको विपत्तिको तामास हेर्ने' भनी त्यहाँ जम्मा हुन आइरहेका थिए । कोही सम्यक् दृष्टि भएका मानिसहरू 'आज बुद्ध लीलाको दर्शन गर्ने र तथागतको महान धर्म-देशना सुन्ने' भनी त्यहाँ जम्मा भइरहेका थिए ।

समय भएपछि तथागत पाँच शय भिक्षुहरूका साथ गरहदिन्नको घरमा आइपुग्नु भयो । गरहदिन्नले तथागतलाई सादर वन्दना गरी उहाँको हातबाट भिक्षा पात्र लिई तथागतलाई अगुवाई गर्दै लग्यो- "शास्ता ! यहाँको नियम अनुसार एक जना भित्र गएर आसन ग्रहण गरिसकेपछि मात्र अर्को भिक्षुलाई भित्र पठाइन्छ ।"

तथागतले उसको कुरो स्वीकार्नु भयो र एकलै भित्र जानु भई विछ्याइएको आसनमा पाइला राख्न लाग्नु हुँदा विछ्याइएको आसन अन्तर्धान भई आगो माथि ठूलो रातो कमलको फूल उत्पन्न भयो । त्यसैमा पाइला राखी तथागत बुद्धासनमा बस्नु भयो । त्यस्तै गरी अरू भिक्षुहरू पनि आ-आफ्नो आसनमा बसे ।

यो दृश्य देखी गरहदिन्नलाई शरीर भरी आगोले पोलेको जस्तो डاه भयो । उसले तुरन्तै आफ्नो साथीलाई बोलाउन पठाई त्यहाँ भएको सम्पूर्ण घटनाको जानकारी दियो र भोजनका परिकारहरू पनि अलि अलि मात्रै तयार गरेको कुरा उसलाई अवगत गरायो । सिरिगुत्तको सल्लाह अनुसार फेरि गएर हेर्दा ती माटाका खालि भाँडाहरूमा सबै खाद्य-भोज्य परिकारहरू टन्न भरिएको देखेर गरहदिन्न आश्चर्य चकित भई उसको शरीर प्रीति प्रमोदले भरियो । प्रसन्न चित्तले सत्कारपूर्वक तथागतसहित सबै भिक्षुसंघलाई भोजन दान गरिसकेपछि गरहदिन्नले तथागतलाई भुक्तानुमोदनाको लागि प्रार्थना गर्‍यो ।

भगवान बुद्धले धर्मोपदेश गर्नु भई भन्नु भयो- "सबै प्राणीहरूले प्रज्ञा

चक्षु नभएको कारणले बुद्ध शासन र श्रावकसंघको गुणलाई जान्न नसकेको हो । प्रज्ञा चक्षु नभएका प्राणीहरू अन्धा समान हुन् । प्रज्ञा चक्षु भएकाहरू नै साँचिकै आँखा भएका हुन् ।

यसै सन्दर्भमा तथागतले यी दुइ गाथा प्रकाशमा ल्याउनु भयो—

“यथा संकारधानस्मिं - उज्जितस्मिं महापथे ।

पदुमं तत्थ जायेथ - सुचिगन्धं मनोरमं ॥”

“एवं सङ्कारभूतेसु - अन्धभूते पुथुज्जने ।

अतिरोचति पञ्जाय - सम्मासम्बुद्ध सावको ॥”

अर्थ— ठूलो फराकिलो बाटोमा फ्याँकिएका फोहरबाट राम्रो कमलको फूल फुले जस्तै क्लेशयुक्त भएका पृथगजनहरूको बीचमा सम्यक्सम्बुद्धका श्रावक शिष्यहरू प्रज्ञा ज्ञानले प्रकाशमय हुन्छन् ।

यस धर्म-देशनाको अन्तमा सिरिगुत्त र गरहदिन्न दुबैले स्रोतापत्ति फल प्राप्त गरे र त्यहाँ रहेका श्रोतागणहरूले महान धर्म लाभ प्राप्त गरे ।

सिरिगुत्त र गरहदिन्नले आ-आफ्नो सम्पत्ति बुद्ध शासनमा अर्पण गरे ।

शब्दार्थ

- अग्रस्थान - प्रथम स्थान, श्रेष्ठ स्थान, विशेष स्थान ।
- अनागामी - संसारमा फेरि फर्केर नआउने; यस्तो व्यक्तिले चौथो र पाँचौ संयोजन (काम राग र व्यापाद) लाई नष्ट गरी सम्बोधि प्राप्त गर्नको लागि तेस्रो अवस्था प्राप्त गरी सकेको हुन्छ । अनागामी पुद्गलले यसै जीवनमा अथवा अर्को जन्ममा रूप ब्रह्मलोक (सुद्धावास) मा उत्पन्न भई अरहन्त अवस्था प्राप्त गर्दछ ।
- अनुपूर्व - क्रमशः ।
- अपाय दुर्गति - नर्क, प्रेत, तिर्यक, असूर- यी चारलाई अपाय दुर्गति भनिन्छ ।
- अभिधर्म - धर्म सम्बन्धी गम्भीर विषयको विवेचना अर्थात् धर्मको व्यवस्थित प्रकारले तात्त्विक व्याख्या ।
- अभिध्या - गहिरो लोभ ।
- आचार्य - शिक्षक ।
- आजीवक - नाङ्गा साधुहरूको एक सम्प्रदाय ।
- आयुध - शस्त्र ।
- आलम्बन - इन्द्रियको विषय जस्तै- आँखाको रूप, कानको शब्द आदि ।
- इरियापथ - शरीरको चार अवस्था- उठ्नु, हिंड्नु, बस्नु, लेट्नु ।
- उत्कण्ठित - तर्सने, डराउने ।
- उदय-व्यय - उत्पन्न-विनाश; अनित्य, यस सत्यलाई अनुभूतिको स्तरमा शरीर भित्र हुने संवेदनाको निरन्तर परिवर्तन भइरहने स्वभाव ।
- उदान वाक्य - प्रीति वाक्य ।
- उत्सर्ग - त्याग ।
- उपनिस्सय सम्पत्ति - आर्य सत्य-धर्मको अवबोध ।
- उपस्थान - सेवा-टहल ।

उपस्थानसाला -	सभा भवन ।
उपाध्याय -	अनुशासक ।
उपासना -	सेवा; धनुर्विद्या ।
कर्मस्थान ध्यान -	ध्यानको विषय, जसमा ध्यान एकाग्र गरिन्छ ।
क्लेश -	विकार, मल ।
कुटुम्बिक -	परिवारको मुखिया ।
गन्धकुटी -	भगवान बुद्ध बस्नु हुने कोठा ।
बत्तीसकोट्टास -	केसा, लोमा, नक्खा, दन्ता, तचो आदि बत्तीस प्रकारका अशुभको ध्यान ।
बुद्ध -	बोधि प्राप्त व्यक्ति, जसले विमुक्तिको मार्गको खोजी गर्दछ, यसमा अभ्यास गर्दछ र आफ्नै परिश्रमद्वारा अन्तिम लक्ष प्राप्त गर्दछ । बुद्ध दुई प्रकारका छन्- १) पचचेक बुद्ध (प्रत्येक बुद्ध) एकांकी अथवा मौन बुद्ध जसले आफूले खोजी गरेको विधिबाट अरूलाई शिक्षा दिनमा असमर्थ हुन्छ । २) सम्मासम्बुद्ध- परिपूर्ण अथवा सम्यक् बुद्ध जो अरूलाई शिक्षा दिनमा समर्थ हुन्छ ।
चतुप्रत्यय -	भिक्षुहरूको चार आवश्यक वस्तु- चीवर, पिण्डपात्र, विहार र औषधी ।
चीवर -	भिक्षुहरूले लगाउने पीत वस्त्र ।
छ वण्ण रश्मि -	भगवान बुद्धको छ प्रकारका रश्मि ।
दिट्ठधम्म -	यही लोकमा सत्यको साक्षात्कार गर्नु ।
द्वेष -	राग, दोस, मोह- यी तीन मुख्य चित्त-मलहरूमा एक ।
निर्वाण -	(अग्नि) निम्नु, दुःख विमुक्ति, परमार्थ सत्य, असंस्कृत ।
परिहीन -	कमजोर ।

- पारमी - पूर्णता; गुण; संसार चक्रबाट पार लगाई दिने; अहंकारलाई पगालेर विमुक्तितर लैजाने कुशल चेतसिक स्वभाव ।
- दस पारमिता - १) दान (त्याग), (२) सील (शील, सदाचार), (३) नेक्खम्म (नैष्कर्म्य, घर छोड्ने), (४) पञ्जा (प्रज्ञा), (५) वीरिय (वीर्य, उद्योग), (६) खन्ति (क्षान्ति, सहिष्णुता), (७) सच्च (सत्य), (८) अधिट्ठान (अधिष्ठान, दृढ संकल्प), (९) मेत्ता (निःस्वार्थ मैत्रीभाव) र (१०) उपेक्खा (उपेक्षा, समता-भाव)
- पृथग्जन - साधारण व्यक्ति, आर्य मार्ग-फल प्राप्त नभएको व्यक्ति ।
- योजन - नापि विशेष, चार कोस ।
- लौकिक अभिञ्जा - पञ्च अभिञ्जालाई लौकिक ध्यानमा लिइन्छ ।
- वर्षावासिक दान - वर्षावास तीन महिना दिने दान ।
- विनय - भिक्षु-भिक्षुणीको लागि बनाइएको नियम ।
- विपस्सना भावना - शरीर भित्रको संवेदना अनुभव गर्दै आफ्नो विषयमा सत्य दर्शाउने साधना-विधिको माध्यमबाट अन्तर्दृष्टिको व्यवस्थित रूपले विकास गर्ने ।
- श्रद्धा - चित्त प्रसन्न हुनु, हर्षित हुनु ।
- समापत्ति - प्राप्ति, आठ ध्यानहरूको प्राप्तिलाई अष्ट समापत्ति भनिन्छ ।
- निरोध समापत्ति - निरोध अवस्थाको प्राप्ति (जसलाई नवौं) ध्यान पनि भनिन्छ ।
- सासन - शासन, बुद्धको शिक्षा, विधान, भगवान बुद्धको शिक्षाको समयावधि ।

- सिंहसय्या - दाहिने कुहिनाले टेकेर लेट्नु, भगवान बुद्ध सिंहसय्यामा लेटेर आराम लिनु हुन्थ्यो ।
- सोतापन्न - सोतापन्न, यस्तो व्यक्ति जसले पहिलो तीन संयोजन (सत्काय दृष्टि, विचिकित्सा र शीलव्रत परामार्श) लाई उच्छेद गरी सम्बोधिको प्रथम अवस्था प्राप्त गरिसकेको हुन्छ। अब त्यो व्यक्ति अपाय दुर्गतिमा पतन हुँदैन । ऊ बढीमा सात जन्ममा पूर्ण विमुक्ति प्राप्त गर्नमा सुनिश्चित भएको हुन्छ ।
- सम्मोदनीय - यथायोग्य ।
- शैक्ष पुद्गल - उन्नतिको पथमा आरुद्ध, अरहन्त नभएको पुद्गल ।
- संघ - समूह, अरियो अर्थात् जसले निब्बान (निर्वाण) को अनुभूति गरेको हुन्छ- तिनीहरूको समुदाय; बौद्ध भिक्षुहरू अथवा भिक्षुणीहरूको समुदाय; भिक्षु संघ अथवा भिक्षुणी संघ; अरिय-संघको सदस्य ।
- हेतु सम्पन्न - धर्म अवबोध गरी लिन सक्ने सत्त्व ।
- सैतिस बोधिपक्षिय धर्म - परम ज्ञान, निर्वाण, आर्य मार्ग-फल प्राप्त गर्न सैतीस बोधिपक्षिय धर्मको आवश्यकता पर्दछ ।
- ती हुन् :-
- १) चार सतिपट्टान,
 - २) चार सम्मप्पधान,
 - ३) चार इद्धिपाद,
 - ४) पाँच इन्द्रिय,
 - ५) पाँच बल,
 - ६) सात बोज्झङ्ग र
 - ७) आठ मग्गङ्ग ।

सहायक ग्रन्थहरू

- १) धम्मपद-अट्टकथा - विपश्यना विशोधन विन्यास धम्मगिरि, इगतपुरी ।
- २) THE DHAMMAPADA Verses and Stories.
— Translated by DAW MYA TIN, M.A.
- ३) बुद्धकालीन ग्रन्थहरू - लेखक- भिक्षु अमृतानन्द महास्थविर
- ४) धम्मपद - नेपाली अनुवाद सहित - भिक्षु अमृतानन्द ।
- ५) पालि-हिन्दी कोश - डा. भदन्त आनन्द कौसल्यायन ।
- ६) धम्मपद - अनुवादक एवं सम्पादक- डा. त्रिपिटकाचार्य भिक्षु धर्मरक्षित
एम. ए. डी. लिट्.
- ७) नेपाली भाषा र व्याकरण - विष्णु गोपाल रिसाल, शिव गोपाल रिसाल ।
- ८) बोधिपक्खिय दीपनी - अनु. सुश्री नानीमैयाँ मानन्धर ।
- ९) पालि शब्द-संग्रह - इगतपुरी ।